

**REFİK HALİD KARAY'IN MEMLEKET
YAZILARI'NDA HALK BİLİMİ UNSURLARI**

Fatih KÖKSAL

**Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ
2019
Her Hakkı Saklıdır.**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Fatih KÖKSAL

**REFİK HALİD KARAY'IN MEMLEKET
YAZILARI'NDA HALK BİLİMİ UNSURLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ

ERZURUM - 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**REFİK HALİD KARAY'IN MEMLEKET YAZILARI'NDA HALK BİLİMİ UNSURLARI**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin basılı ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimim ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

11.01.2019

Fatih KÖKSAL

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

A. Özgür Görüngü danışmanlığında, *Fatma Köksal* tarafından hazırlanan bu çalışma *11.01.2019* tarihinde aşağıdaki jüri tarafından *Türk Dili ve Edebiyatı* Ana Bilim Dalı *Türk Halk Bilim Dalı*'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Gökhan Akar İmza : *gatar*
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yusuf Ziya Şimşek İmza : *Y. Z. Ş.*
Jüri Üyesi : Doç. Dr. A. Özgür Görüngü İmza : *A. Ö. G.*

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. *11.01.2019*

Rifat Kütük
Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Rifat KÜTÜK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
ÖN SÖZ	VII

GİRİŞ**REFİK HALİD KARAY'IN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ, MEMLEKET YAZILARI VE FOLKLOR**

A. HAYATI	1
B. SANATI VE ESERLERİ.....	3
C. MEMLEKET YAZILARI VE FOLKLOR	5

BİRİNCİ BÖLÜM**HALK BİLİMİ UNSURLARI**

1.1. HALK MİMARİSİ	13
1.1.1. Yapım Teknikleri ve Kullanılan Araç-Gereç	13
1.2. AYDINLANMA, ISINMA	15
1.2.1. Işık Elde Etme; Işık Araç ve Gereçleri	15
1.2.2. Isı Elde Etme; Isı Araç ve Gereçleri	15
1.3. TAŞITLAR, TAŞIMA TEKNİKLERİ	16
1.3.1. Kara Taşımacılığı.....	16
1.3.1.1. Kira Arabaları (Fayton, Kupa, Lando).....	16
1.3.1.2. Atlı Tramvay	17
1.3.1.3. Otobüs	18
1.3.1.4. Otomobil	19
1.3.1.5. Sırık Hamalları.....	19
1.3.2. Deniz Taşımacılığı	20
1.3.2.1. Vapur.....	20
1.4. HALK EKONOMİSİ.....	21
1.5. BESLENME – MUTFAK – KİLER.....	22
1.5.1. Yiyecek Türleri ve Yapılışları.....	22
1.5.2. Belirli Gün ve Törenlerde Yenilip İçilenler	26
1.6. ÖLÇME, TARTMA, HESAPLAMA BİRİMLERİ; ZAMAN VE MESAFE KAVRAMLARI	28
1.7. HALK SANATLARI VE ZANAATLARI.....	29
1.7.1. Tenekecilik.....	30
1.7.2. Halk Resmi.....	30
1.7.3. İpekçilik	31

1.7.4. Avizeciler, Kürkçüler, Sigaracılar	31
1.7.5. Fes Kalıpcılığı	32
1.7.6. Bakkalcılık	32
1.7.7. Dişçi Berberler, Seyyar Dişçiler	32
1.8. GİYİM – KUŞAM - SÜS	33
1.9. HALK BİLGİSİ	34
1.9.1. Halk Hekimliği.....	34
1.9.2. Halk Zoolojisi	36
1.9.3. Halk Botaniği	37
1.9.4. Halk Meteorolojisi	39
1.9.5. Halk Takvimi	39
1.10. GEÇİŞ DÖNEMLERİ	42
1.10.1. Çocuk.....	42
1.10.1.1. Ad Verme.....	42
1.10.1.2. Çocuk Görme	43
1.10.2. Evlenme	43
1.10.2.1. Paça Günü Âdeti	43
1.10.3. Hac	44
1.10.3.1. Surre Alayı ve Deliller	44
1.10.4. Ölüm	45
1.10.4.1. Avutucu Sözler.....	46
1.11. BAYRAMLAR – KARŞILAMALAR - UĞURLAMALAR	47
1.11.1. Dinsel Nitelikli Bayramlar	47
1.11.1.1. Ramazan Bayramı	47
1.11.1.2. Kurban Bayramı	49
1.11.2. Millî Nitelikli Bayramlar	50
1.11.2.1. 10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı	50
1.11.3. Yerel Nitelikli Bayramlar.....	50
1.11.3.1. Bulgur Bayramı.....	50
1.11.4. Hıdrellez.....	51
1.11.4.1. Bahtiyar / Martaval Töreni.....	53
1.11.4.2. Bahçivanların Maaş Günü Hıdrellez.....	54
1.11.4.3. Hıdrellezden Önce Kuzu Kesme Âdeti	55
1.11.5. Nevruz.....	55
1.11.5.1. Nevruziye Macunu.....	56
1.11.6. Yılbaşı	57

1.12. KALIP HAREKETLER (TAVIRLAR, JESTLER, MİMİKLER) – KALIP SÖZLER VE SESLER.....	58
1.12.1. Jestler ve Mimikler.....	58
1.12.1.1. Öksürük.....	58
1.12.2. Argo.....	59
1.12.3. Vecize.....	65
1.12.4. Nasihat.....	67
1.12.5. Unvanlar.....	68
1.12.6. Hitaplar.....	68
1.12.7. Lakaplar.....	69
1.12.8. Satıcı Sözleri.....	70
1.12.9. Halk Etimolojisi.....	71
1.12.10. Ağızlar.....	73
1.12.11. Diğer Anlatımlar; Haberleşme.....	75
1.12.11.1. Mektup.....	75
1.13. DERNEKLER, KURULUŞLAR; DAYANIŞMA VE YARDIMLAŞMA	78
1.13.1. Vakıflar.....	78
1.14. DİNSEL – BÜYÜSEL İÇERİKLİ İNANÇLAR, İŞLEMLER	79
1.14.1. Tabiat Olaylarıyla İlgili İnanışlar.....	79
1.14.2. Canlı Varlıklarla İlgili İnanışlar.....	80
1.14.3. Yatırırlarla, Ziyaret Yerleriyle İlgili İnanışlar.....	81
1.14.4. Rüya, Fal.....	82
1.14.4.1. Mâni Falı.....	82
1.14.4.2. Balık Falı.....	83
1.14.4.3. İstihare.....	84
1.14.4.4. Uzun Yorumları.....	84
1.14.5. Büyü.....	85
1.14.6. Uğur, Bereket.....	86
1.15. HALK EDEBİYATI	88
1.15.1. Destanlar.....	88
1.15.2. Efsaneler.....	91
1.15.3. Masallar.....	94
1.15.3.1. Masal Metinleri.....	96
1.15.4. Fıkralar.....	98
1.15.5. Fıkra Metinleri.....	102
1.15.5. Atasözleri.....	104

1.15.6. Deyimler	106
1.15.7. Bilmeceleler	110
1.15.8. Alkışlar.....	112
1.15.9. Mâniler.....	113
1.16. HALK TİYATROSU	116
1.16.1. Hokkabaz	117
1.16.2. Orta Oyunu.....	118
1.16.3. Meddah	120
1.17. HALK MÜZİĞİ VE MÜZİK ARAÇLARI	121
1.17.1. Davul.....	121
SONUÇ	123
KAYNAKÇA.....	126
ÖZGEÇMİŞ	132

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****REFİK HALİD KARAY'IN MEMLEKET YAZILARI'NDA HALK BİLİMİ
UNSURLARI****Fatih KÖKSAL****Danışman: Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ****2019, 132 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Gülhan ATNUR****Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ****Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ**

Refik Halid'in gazetecilik-yazarlık kariyeri 1908 yılında Servet-i Fünûn'la başlamıştır. Yazarın ikinci sürgün yılı 1922'ye kadar olan yayın faaliyetleri araştırmalara konu olmuş; bu dönem yazıları, eserleri kitap olarak yayımlanarak okuyucularla buluşmuştur. Ancak yazarın 1922'den 1938'e kadar 16 yıl süren ikinci sürgünlük yıllarının gazete yazılarına ulaşamamıştır. Tuncay Birkan, Refik Halid Karay'ın 1938'de yurda dönüşüyle başlayan ve ölüm yılı 1965'e kadar süren gazete yazılarını "Memleket Yazıları" adıyla temalarına göre ayırıp 18 kitap halinde yayımlayarak günümüz okuyucusu ile buluşturur. "Tan", "Akşam", "Yeni İstanbul", "Zafer" gibi dönemin en çok ses getiren gazete ve dergilerinde yayınlanmış bu yazılar kültür, sanat, siyaset içerikli temalarıyla sosyal bilimciler için önemli bir kaynak durumundadır.

Yazarın 27 yıla yayılan yoğun gazetecilik faaliyetininin 18 kitapta toplanan verimleri, folklor açısından da zengin bir kaynak durumundadır. Bu tezin amacı, "Memleket Yazıları"nı Sedat Veyis Örnek'in araştırma kadrosunu dikkate alarak halk bilimi açısından incelemektir. Tez çalışmasında öncelikle yazılar okunarak folklor araştırma kadrosu başlıklarına göre fişlenmiş; bu fişlemeler değerlendirmeye tabi tutularak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Refik Halid Karay, Memleket Yazıları, Sedat Veyis Örnek, Folklor

ABSTRACT**MASTER THESIS****ELEMENTS OF FOLKLORE IN MEMLEKET YAZILARI OF REFİK HALİD
KARAY****Fatih KÖKSAL****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ****2019, 132 pages****Jury: Prof. Dr. Gülhan ATNUR****Assoc. Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ****Assoc. Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ**

Refik Halid's edition activities which started with Servet-i Fünûn in 1908 until 1922 which is the year of the second exile in his career of journalism-authorship have been the subject of research. The writings and works of this period were published as book and met with readers. However, writer's newspaper articles of the second exile which lasted for 16 years from 1922 to 1938. Tuncay Birkan, newspaper article which started with Refik Halid Karay's return to homeland in 1938 and until to the death year of 1965, published in 18 books according to their theme which are under the name of "Memleket Yazıları" and are met with the readers. Published in the most prominent newspapers and journal of the period such as "Tan", "Akşam", "Yeni İstanbul" and "Zafer", these articles with the themes of culture, art, politics are significant source for social scientists.

The author's extensive journalistic activity in 27 years, collected in 18 books, is a rich source of folklore, as well. The aim of this thesis is to examine "Memleket Yazıları" in terms of the folklore considering the research framework of Sedat Veyis Örnek. In the thesis study, firstly the texts were read and recorded according to the titles of folklore research staff; these records were examined on the basis of an evolution.

Key Words: Refik Halid Karay, Memleket Yazıları, Sedat Veyis Örnek, Folklore

ÖN SÖZ

Refik Halid Karay, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde kemâle ermesinde, Türk öykücülüğünün Anadolu'ya açılmasında büyük hizmetlerde bulunmuş devrin önemli yazarlarından. Yazar, muhalif kişiliği ile II. Meşrutiyet yıllarından yurda dönüş tarihi olan 1938'e kadar ülke siyasetinde adından oldukça söz ettirmiştir. Özellikle "İttihat ve Terakki"yi yazılarıyla oldukça sarsmıştır. "İttihat ve Terakki"yi imparatorluğun çökmesinden sorumlu tutmuş; kalan topraklarımızı da "İttihat ve Terakki"nin de dâhil olduğu Milli Mücadele ile kaybedeceğimize inandığından kurtuluş mücadelesine İzmir'in kurtarılmasına kadar inanmamıştır. Yazar, önce "İttihat ve Terakki" sonra Milli Mücadele karşısındaki tutumunu 21 yıl sürgün hayatı yaşayarak ağır bir bedelle ödemiştir. Ancak bu bedel onun âhenkli, akıcı, mizah yüklü açık Türkçesine Tanpınar'ın deyimiyle müşahede kuvvetini katmış; görünenin ardındakini daha somut bir şekilde ifade etmesine yaramıştır. Onun muhalefeti, devrin ricali tarafından hiç unutulmayıp devlet kademelerinde görev alamadığından "yüzellilik"lerin affedildiği 1938'den vefat tarihi 1965'e kadar siyasi konulardan uzak yazıları ve romanlarıyla geçimini sağlamıştır. Bu nedenle ondan geriye, yalnız 1938'den sonraki gazete yazıları dikkate alındığında sayfa sayısı ortalama 500 olan 18 kitaplık bir külliyyat kalmıştır.

Yazılar incelendiğinde görülecektir ki günlük yazı yazma ve yetiştirme endişesi onda yavanlık yaratmamış; günümüzde yapıldığı gibi gündelik iç ve dış siyaset hakkında basit yazılar yazarak gemisini yürütmemiş; bildiğimiz Refik Halid Türkçesi ile kültürlü bir yazı faaliyetine girişmiştir. İstitrâd yani "asıl mevzûdan olmayıp, münâsebeti gelmişken söylenen söz."leri ile bir yazıda her mevzudan söz eden yazar, okuyucuyu oldukça şaşırtmaktadır. Yazar, hemen her yazısında sözü, unutulmasından korktuğu âdet ve geleneklere, konak hayatına, mutfak kültürüne, halk etimolojisine, botaniğe, kalıplaşmış sözlere, masal ve fıkraya, mâniye, halk tiyatrosuna, halk taşitlarına, modalara, inanışlara, mesleklere getirerek bildiklerini anlatmış; hatırlamadıklarını okuyucusuna sorup aktararak âdeta folklor derleme faaliyetine girişmiş; folklor araştırmacılarına kendi ve emsali olan "üç asırlık adamlar" dediği kültüre dair söz eden yazarlar tükenmeden derleme faaliyetine girişmeleri için öğütler vermiştir.

Türk halk bilimini bana sevdiren Prof. Dr. Dilaver Düzgün, Prof. Dr. Gülhan Atnur ve Doç. Dr. Ahmet Özgür Güvenç hocalarıma ve özellikle de çalışmamın daha iyi bir hâle gelmesinde değerli vaktini ayırarak yol gösteren danışmanım Ahmet Özgür hocama teşekkür ederim. Refik Halid'in gazete ve dergi sayfalarında kalmış yazılarına toplu olarak ulaşmamızda emek sarfedenlere ve bu süreçte desteklerini benden esirgemeyen aileme de teşekkür ederim.

Erzurum 2019

Fatih KÖKSAL

GİRİŞ

REFİK HALİD KARAY'IN HAYATI, SANATI, ESERLERİ, MEMLEKET YAZILARI VE FOLKLOR

A. HAYATI

Refik Halid Karay, 14 Mart 1888 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmed Halid Bey maliye başveznedarı olarak “*dönemin devlet hiyerarşisinde en üst rütbe olan vezirlikten önceki aşamada yani bâlâ rütbesinde bir zattır, aynı zamanda Osmanlı Bankası'nda hükümet temsilcisidir.*”¹ Annesi Nefise Ruhsar Hanım, Kırım Giraylarının sülalesindedir ve oğlunun ilk eğitiminde, Karay'ın İstanbul ve konak hayatının âdet ve gelenekleri hakkında yakından fikir edinmesinde etkilidir.

İlk tahsilini Şemsü'l Maarif Mektebi ve Taş Mektep'te tamamlayan Karay, on iki yaşında Mekteb-i Sultani'ye yatılı olarak verilir. On sekiz yaşında bir kızgınlık sonucu okulunu yarım bırakır ve Darülfünûn'un Hukuk Mektebi'ne devam eder. Hukuk Mektebinin ikinci sınıfında iken bu okulu da yarım bırakarak gazeteciliğe başlar.² Karay'ın eğitim hayatıyla başı hoş değildir. Bu dönemi şu sözlerle anlatır: “*Ruhlarında tam ve sağlam bir hürriyet aşkile doğanların, hürriyeti aman vermez, nefes aldurmaz bir cendereye sokan eski mektep hayatından zevk almalarına imkân yoktur.*”³

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra dönemin ruhunun da tesiri ile “hür meslek” arzusuna kapılarak maliyedeki kâtiplik görevini bırakan Karay, aile dostları Ahmet İhsan'ın “Servet-i Fünûn” dergisinde tercüman, muhabir ve musahhah olarak gazeteciliğe adım atar. 1909 yılında Fecr-i Âti edebiyat topluluğu ortaya çıktığında aralarına Yakup Kadri ile Refik Halid de vardır. Ancak görüş farklılıkları iki yazar da bir süre sonra topluluktan ayrılır. Karay, asıl ününü “Kalem” ve “Cem” dergilerinde Yakup Kadri'nin bulduğu “Kirpi” imzasıyla İttihat ve Terakki'yi alaya alan siyasi mizah yazılarıyla kazanmıştır. Karay, döneminde oldukça ilgi gören bu yazıları, “Kirpinin Dedikleri” adıyla 1919 yılında kitap haline getirmiştir. 1913 yılında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğramasını muhalifleri susturmak için fırsat bilen

¹ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, Önsöz.

² Şerif Aktaş, *Refik Halit Karay*, (1. Baskı), TDK Yayınları, Ankara 2014, s. 12.

³ Karay, 366.

İttihat ve Terakki, aralarında Osman Cemal Kaygılı'nın, Sermet Muhtar'ın, Refik Halid'in de olduğu birçok kişiyi sürgün eder.

Refik Halid'in 1913 yılında başlayan Anadolu sürgünü Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te 1918 yılına kadar sürer. Yazar, bu ilk sürgün döneminde Nazıma hanımla ilk evliliğini yapmış; Çorum'da kendisini ziyarete gelen annesini bu dönemde kaybetmiştir. Yine bu dönemde Anadolu'nun ilk realist hikâyelerini kaleme alır. Türkçeye olan hizmetleriyle Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin gibi Türkçü aydınların teveccühünü kazanan Karay, on gün izinle geldiği İstanbul'da Ziya Gökalp'ın yardımlarıyla ilk sürgünlüğünü tamamlamıştır. Karay, sürgünden döndükten sonra birkaç ay İttihat Terakki'nin yayın organı olan "Yeni Mecmua"da yazarlık yapmıştır.

İttihat ve Terakki'nin kaba kuvvete dayalı komitacı tavrını özgürlükçü kişiliği ile bağdaştıramayan Karay, her ne kadar Hürriyet ve İtilaf grubunu "kof ve çürük" bulsa da yazdıkları ve yakın çevresinin etkisiyle kendini İtilafçıların tarafında konumlanmış bulur. Mütarekeden sonra İttihat ve Terakki'nin çökmesi üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Damat Ferit hükümetiyle yakın ilişkiler kuran Refik Halid, 1919 yılında Posta Telgraf Umum Müdürü olur. Refik Halid, bu görevi süresince Kuvayı Milliye ile İttihat ve Terakki'nin birlikte hareket ettiğini görür; İttihatçıların geçmiş yöntemlerini göz önüne alarak ülke menfaatine uygun bulmadığından Milli Mücadeleye de karşı durur. O, Birinci Dünya Savaşı sonunda elimizde kalan topraklardan da olacağımızı düşünerek barışı korumak gerektiği fikrindedir. Karay, bu dönemdeki tavrıyla ilgili olarak şunları söyler:

Ben hayatta her şeye muhalifim ama benim bu hareket tarzım daima yanlış anlaşılmıştır. Ben Atatürk'e hiçbir zaman karşı olmadım. Daha doğrusu her ikimiz de birbirimizi yanlış anladık. Ben İttihat ve Terakki Fırkası'na muhaliftim. Atatürk'e de muhalefetim oradan gelir. Atatürk'ten İttihat ve Terakki'yle beraber çalıştığı için uzak kaldım. O da bir süre sonra onlardan uzaklaşınca onun yanına geldim. Bir imparatorluğu mahvetmiş bir partinin yanında olamazdım.⁴

Refik Halid, Atatürk'ün ve müdafaa cemiyetlerinin işgaller karşısında halkı, askeri ve sivil yöneticileri uyarmak için çektiği telgrafların yerine ulaşmasını - Atatürk'ün bu engellemelerin sorumlularını divan-ı harbe vereceğini açıklayan

⁴ Karay, 127.

genelgeye rağmen - İstanbul hükümetinin Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'den aldığı emirle engeller. Karay'ın Millî Mücadele karşısındaki bu tavrı da ikinci sürgünlüğünün kapısını aralar.

Refik Halid, mütareke sonrasındaki dönemde Umum Müdürü olmadan önce ve azledildikten sonraki devrede “Sabah”, “Alemdar”, “Peyam-ı Sabah” gazetelerindeki yazıları ve çıkarttığı “Aydede” adlı mizah dergisi ile Millî Mücadele'ye karşı olan tutumunu İzmir'den Eylül 1922'de Yunanlıların denize dökülüşüne dek sürdürür. Refik Halid, “Aydede”de “*Kuvayi Milliye için binbir türlü acı, zehirli şakalar yazan kırılış parmaklarım*”⁵ diyerek pişmanlığını ifade etse de, Umum Müdürlüğünden amiri ve dostu Ali Kemal'in kaçırılıp linç edilerek öldürülmesi ve 150'likler listesinde olduğunu öğrenmesi üzerine 9 Kasım 1922'de ülkeyi terk eder. Karay'ın 16 yıl sürecek olan ikinci sürgün hayatı Beyrut ve Halep'te geçer. Vatan hasretine dayanamayan eşine boşanma belgesini vererek çocuğu ile birlikte İstanbul'a gönderir. Yazar, İkinci evliliğini Beyrut'ta Nihal Hanım'la yapar.

Refik Halid, 1928 yılında yayın hayatına başlayan “Vahdet” gazetesinde inkılapları öven, Hatay meselesinde Ankara'ya destek olan yazılar yazar. 1932 yılında Halep'te yayımlanan Karay'ın “Deli” adlı oyunu Atatürk'ün beğenisini kazanır. Atatürk, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya “*Ne yapacaksan yapalım, onun bir an evvel memlekete dönmesinin çaresine bakalım*”⁶ der; ancak İsmet İnönü'nün Lozan Anlaşması'nda sorun çıkabilir düşüncesiyle karşı çıkması üzerine bu affin gerçekleşmesi yasa ile 150'liklerin affedildiği Temmuz 1938'i bulur. 1938'den ölüm tarihi 1965'e kadar gazeteci ve roman yazarı olarak hayatını sürdürür.

B. SANATI VE ESERLERİ

Refik Halid, yazıları ve romanları ile “saf edebi” metin ortaya koymasa da Türk edebiyatında öyküleri ile çığır açmıştır. Tanzimat'tan beri arzulanan sade dil anlayışı Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti ile sekteye uğrar. Karay, şiirde Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin nesirde Halid Ziya'nın tesirinde kalan Fecr-i Âti'den şahsi ve edebi nedenlerle uzaklaşır. Konuşma dili ile yazdığı metinler toplulukta tartışma yaratır. Karay, açık Türkçe ile samimi yazı yazma hevesini kendisine Muallim Naci'nin

⁵ Karay, Önsöz.

⁶ Karay, Önsöz.

“Ömer’in Çocukluğu” adlı eserinin verdiğini söyler. Yaşayan Türkçe ile ifade etme anlayışı, Anadolu sürgünü ile birleşince doğal bir bütünlük hâsıl olur. O günün İstanbul’unda yaşam emniyetsiz ve buhranlıdır. Devrin sanat diline de bu durum yansımıştır. Yazar, Anadolu hakkında ise şunları söyler: “*Anadolu’ya gidiniz! Anadolu, insan üzerinde şu mühim tesiri yapar. Ruha nikbinlik verir ve yüreğe emniyet sokar.*”⁷ Tanpınar, Anadolu’nun Refik Halid’in eserleri üzerindeki müspet tesirini görmüştür: “*1917’de sürülmüş olduğu Anadolu’dan döndükten sonra Yeni Mecmua’da neşrettiği Memleket Hikâyeleri’nde 1910 senelerindeki hikâyelerinin nihilisme’inden sıyrılarak daha köklü bir müşahadeye döner.*” Yine Tanpınar’a göre Türk öykücülüğü Refik Halid ve Yakup Kadri ile Anadolu’ya açılır.⁸ Refik Halid’den önce de Anadolu hakkında eserler verilmiştir. Ancak bunlar, İstanbul aydınının dışarıdan, kendi ekseninden tespitleri mahiyetindedir. Karay’ın önemi, Anadolu insanını ve meselelerini içeriden bir gözle konu edinmesindedir.

Refik Halid, 1938’den vefat yılı 1965’e kadar yoğun olarak gazete yazıları yazmış ve roman türünde eser vermiştir. Roman türünde yirmi eser veren Karay’ın ilk romanı, yurtdışına gitmeden önce 1918 yılında tefrika edilen “İstanbul’un İç Yüzü”, hayattayken yayımlanan son romanı “Sonuncu Kadeh”tir. Yazarın dört romanı ise ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Yazar, gazetecileri muvafık ve muhalif olarak ikiye ayırır. Kendisi muhalif kimliği ile arkadaşları gibi mebus, diplomat, üst kademedede bir memur olamadığından geçimini sağlamak için “para getiren türlere”, romana ve gazete yazılarına yoğunluk vermiştir. Onun gazeteciliği dolayısıyla benimsemiş olduğu dil ve anlatım edebiyatçılığından ayrı düşünülemez. “*Refik Halid, hep kalemiyle geçinmesine rağmen, daha doğrusu tam da bu yüzden, hiçbir zaman kendini bütünüyle edebiyata adanmış “katıksız bir edebiyatçı” olmamıştır.*”⁹ Ancak bu biraz onun sanat anlayışıdır da. Kendini tarif ettiği sözcüklerle nikbin, epikürist, şikemperver yanlarının da sanatında etkisi vardır. Yazarın “Edebiyatı Öldüren Rejim”de toplanan sanat ve edebiyat hakkındaki mülakatlarından halkın okuma kültürünün nitelik olarak seviyesini yükseltmeyi amaçladığını çıkarırız. Karay, halka temas etmeyi amaçladığını yazılarında

⁷ Refik Halid Karay, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 79.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (9. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 122-123.

⁹ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, Sunuş.

belirtir. Ona göre, “sanat eseri, hem “elit” dedikleri seçme zümre hem de halk için ikisi arasındaki müşterek noktaları, yani beşerî tahassüsleri kudretle ifadeye muvaffak olan eserdir.”¹⁰

C. MEMLEKET YAZILARI VE FOLKLOR

Refik Halid’le ilgili araştırmalar yazarlık kariyerinin 1908-1922 tarihleri arasındaki ilk dönemine ve 1938 yurda dönüş tarihinden sonra yazdığı romanlar üzerine yoğunlaşmıştır. Karay’ın İkinci sürgünlük dönemindeki gazete yazılarına halâ ulaşılammış; 1938 yılından sonra döneminin en çok ses getiren “Tan”, “Akşam”, “Yeni İstanbul”, “Zafer” gibi gazete ve dergilerindeki yazıları ise ihmal edilmiştir.¹¹ 2014 yılında Tuncay Birkan’ın editörlüğünde okurlarla buluşan ve 2017 yılında tamamlanarak 18 kitaplık “Memleket Yazıları” dizisi göstermiştir ki Karay, kültür ve sanat içerikli hayli yazı yazmıştır.

Refik Halid’in toparlanan yazıları, temalarına göre ayrıldığı söylenerek kitaplaştırılmıştır. Ancak yazarın kendisinin de “eskilerin istitrâd dedikleri mevzu dışı görünen lüzumlu söz değiştirmelerini pek sevdiğimden epeyce sık rastlayacağınız bu kabil çıkıntıları mazur görmenizi rica ederim”¹² şeklinde belirttiği üzere yazılarında ortak bir tema bulmak bazen güçtür. Bu noktada yayınevının de birkaç kitaplık hacimdeki yazıyı kapsamlı başlıklar altında sınıflandırarak topladığı söylenebilir.

“Memleket Yazıları”ndan birinci kitap “Hep İstanbul” adını taşımaktadır. “Hep İstanbul” adında yazarın bir kitap tasarladığı düşünülerek bu ad verilmiştir. Refik Halid, tasarladığı “Hep İstanbul”un içeriği hakkında şunları söyler: “İçinde doğup büyüdüğüm İstanbul şehri ile ve bu şehrin semtleri, mahalleleri, yazlıkları, ramazanları, bayramları, kandilleri, âdet ve görenekleri, manzaraları ile âlakalı neler yazdım ve neler yazacaksam hepsini “Hep İstanbul” ismi altında toplayıp bastırmak. Çoğu

¹⁰ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 47.

¹¹ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 15.

¹² Refik Halid Karay, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu’da*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 47.

edebiyata fazla kaçmakla beraber yine de bastırmalıyım... yakın mazimizin büsbütün unutulmamasına yarıyacağı için... ”¹³

“Memleket Yazıları”nın ikinci kitabı “Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu’da” adını taşımaktadır. “Yeni İstanbul” gazetesi 1950 yılında Refik Halid’in gezisini finanse ederek bu başlık altında yazarın gezi notlarını yayınlamıştır. Gazete, bu gezi ile yazarın 40 yıl önce “Memleket Hikâyeleri”nde gözlemlediği Anadolu ile 50’li yılların Anadolu’sunu okurlarına sunmak; seçimlerden önce halkın nabzını yoklamak istemektedir. Refik Halid, gezisini Ege, Akdeniz, İç Anadolu ve Batı Karadeniz bölgeleriyle sınırlı tutmuştur.

Üçüncü kitap “Edebiyatı Öldüren Rejim” adını Refik Halid’in kitaba da alınan yazısından almıştır. Kitapta yazarın edebiyat üzerine olan yazıları bir araya getirilmiştir. Açık sözlü bir yazar olan Refik Halid’in dönemin usta edebiyatçıları hakkında yorumda bulunmaması dikkat çekicidir. Kitapta yazarın halk edebiyatına dair olan yazılarına bir bölüm de ayrılmıştır.

Serinin dördüncü kitabı “Mutfak Zevkinin Son Günleri” yazarın mutfak kültürü hakkındaki yazılarının toplandığı eserdir. Bu yazılarda İstanbul halk mutfağı, sofraya görenekleri, yemek tarifleri, değişen mutfak zevki ele alınmıştır. Refik Halid, sayısız seferlerin, gurbet hayatının, alıştığı İstanbul yemeklerine olan özlemin kendisini mutfağa soktuğunu belirtmektedir.

“Pek İyi Hatırlarım” adlı kitap serinin beşinci kitabıdır. Bu yazıların ortak niteliği yazarın hatıralarını içermesidir. Kitapta toplanan yazıların büyük çoğunluğu folklor açısından önem arz etmektedir. Yazarın çocukluk ve gençlik yıllarına ait hatıralar, İstanbul konak yaşamı, âdet ve gelenekleri yazıların konusunu oluşturmaktadır.

“Doğuştan Kadıncıl” Memleket Yazıları’nın altıncı kitabıdır. Bu yazılarda yazarın moda, makyaj, giyim, kadın ruhu, kadının toplumdaki yeri temalarını içeren yazıları bir araya getirilmiştir. Refik Halid, içerisinde kadın bulunmayan topluluklardan sıkıldığını sıklıkla dile getirir. Bu ilgi, yazarın çocukluk yıllarının kalabalık konak yaşamından kalmış olmalıdır. Kadına dair her şey onun yazılarının konusu olabilmektedir.

¹³ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, Sunuş.

Yedinci kitap, “Bu Gazeteciler” adını taşımaktadır. Refik Halid bu yazılarda kendi gazetecilik deneyimlerini, meslek içi sorunları, dönem gazete yazılarının eksik taraflarını ele almıştır.

Serinin sekizinci kitabı “Ağaç ve Ahlak” yazarın tabiatla ilgili yazılarını içermektedir.

Dokuzuncu kitap “Türkçenin Tadı ve Âhengi” yazarın dilde özleşme, dil ve anlatım, kalıp sözler ile ilgili görüşlerini içeren yazılarından bir araya getirilmiştir.

“Bir Denizden Bir Denize” serinin onuncu kitabıdır. Kitapta yazarın 1956-1957 yılları arasında yurtdışına (İskandinav ülkeleri, Almanya, Hollanda ve Belçika) yaptığı, “Yeni İstanbul” gazetesinde tefrika edilen, seyahat notları yer almaktadır.

On birinci kitap “İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri”nde yazarın karışık temadaki gündelik yazıları bir araya getirilmiştir.

Serinin on ikinci kitabı “Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları” adını taşımaktadır. Kitaba verilen bu ad, yazarın “Tef”te yazdığı “Karga Bana Dedi ki” başlıklı sütunundan alınmıştır. Kitapta, “Tef”te ve dönemin diğer gazete ve dergilerinde yazdığı yazılar bir araya getirilmiştir. Refik Halid, Türkiye politik mizahında ve mizah dergiciliğinde bir dönüm noktasıdır. Mustafa Apaydın, kitabın ön sözünde yazarın mizah dergiciliğini dört döneme ayırır.¹⁴ Yazar, ilk döneminde Kirpi imzasıyla “Kalem” ve “Cem” dergilerinde İttihat ve Terakki politikalarını hicveder. İkinci dönem 1918’de mütareke yıllarından başlayarak 1922’de İzmir’in kurtuluşuna kadar süren dönemdir. Refik Halid, bu dönemde Hürriyet ve İtilaf fırkasının yayın organları olan “Sabah” ve “Alemdar”da ve Ocak 1922’de ilk, Kasım 1922’de son sayısını yayımladığı “Aydede”de Milli Mücadele’yi mizahi yazılarında konu edinir. “Aydede” mizanpajı, baskı kalitesi ve karikatürleri ile kendisinden sonra gelen mizah dergiciliğine yön verir. Yazarın 16 yıl süren yurtdışı sürgün yılları mizah açısından durgun yıllardır. Karay’ın “Deli” adlı piyesi bu dönemin mizahi içerikli en önemli eseridir. Dördüncü dönem olarak 1938 sonrası gösterilir. 1948’de “Aydede”yi yeniden çıkaran yazar, eskisi kadar başarı elde edemez. Dergi 1949’da 125 sayı çıktıktan sonra kapanır. Yazar, 1954’te “Tef”te “Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları”nda toplanan mizah yazılarını yazmıştır.

¹⁴ Refik Halid Karay, *Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, (1. Baskı), Tunçay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, Önsöz.

On üçüncü kitap “Güzel Sanat Suçları” adıyla yazarın çeşitli sanat dalları hakkındaki yazılarından oluşmaktadır.

Serinin on dördüncü kitabı “Cihangir Dalkavuşu Tarih” yazarın tarih yazılarını içermektedir.

“Elli Yıl Önceki” başlıklı kitap, Memleket Yazıları’nın hatıra mahiyetindeki ikinci, serinin on beşinci kitabıdır.

“Taklitten Âdete Gündelik Hayat” adlı serinin on yedinci kitabında yazarın çeşitli konulardaki yazıları toplanmıştır.

Serinin on yedinci kitabı “Sulhte Cimri Harpte Müsrif” dış politika, on sekizinci kitabı “Atatürk’e Eğilen Bir Sürgün” ise yazarın iç politika yazılarını içermektedir.

Kitapların adlandırılmasında çeşitli yöntemler izlenmiştir. Bu yöntemler: Yukarıda görüldüğü gibi yazarın kendi tasarladığı ve içeriğini belirlediği adı koyma; yazarın belirli başlıklar altındaki seri yazılarına aynı başlıkları koyma; yazarın aynı temadaki yazılarını bir araya getirip bu temadaki yazılarından birinin adını koyma; yayınevinin içeriklerden yola çıkarak kendi belirlediği adı koyması şeklinde sıralanabilir.

Kitaplarda toplanan yazıların ortak temaları dikkate alındığında yurtdışı gezi yazılarını içeren onuncu kitap “Bir Denizden Bir Denize”de folklor unsuruna rastlanmamıştır.

Refik Halid, halk bilimine kıymet veren bir yazardır. Yazılarında folkloru bilinçli olarak içerik sağlamaktadır. Yazar, “*Terkedilen âdetleri büsbütün unutulmadan böylece tesbit bir hizmettir.*”¹⁵ anlayışı ile yazılarında sözü halk bilimine sık sık getirir. Araştırmacıları çeşitli yazılarında halk bilimi çalışmalarına yönlendirir. Yazar, Ramazan Bayramı’nda mendil dağıtma âdeti hakkında yazdığı yazısında bu âdetin kökleri hakkında bilgi sahibi olanlara ve genç araştırmacılara şu tavsiyede bulunur: “*Bilen varsa yazsın; arayıp bulacak kabiliyette olanlar da keşfe çalışsın. Öyle işlere genç bilginlerimiz merak sarmalıdır; şimdi terk edilmiş olsa da dünkü âdet ve*

¹⁵ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 379.

ananelerimizi incelemelidirler."¹⁶ Yazar, tavsiyelerinden birinde Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim, Ahmet İhsan gibi roman ve gazeteci isimlerini sayarak ve kendisini de ekleyerek "aşağı, orta ve yukarı tabaka İstanbul hayatını konaklar, evler, mahalle araları ile çeşitli tipleri, kıyafetleri görüş ve düşünüş farklarıyla, bütün âdet ve göreneklerle kısımlara ayırarak, mehz göstermek ve muharrir adlarını sayarak aydınlatacak değerli bir eser"¹⁷ e ihtiyaç olduğunu belirtirken kaynaklara ve yönetime de vurgu yapar. Refik Halid, İstanbul'un unutulmuş mesleklerine ait bir kitap hazırlamak gerektiğinden bahseder. Yazar, tanıkları ve hikâyeleri ile atasözleri ve deyimler sözlüğü ihtiyacını sık sık vurgular. Bununla birlikte yazar, ihtiyaç arz ettiğini söylediği konular hakkında bilgi birikimini de nakleder. Okuyucuları ile etkileşim halinde olan yazar, onlardan edindiği halk bilimi verilerini de bir anlamda derler.

Refik Halid, İstanbul'un aristokrat bir ailesine mensuptur. Yazarın edindiği kültürde, babasının saraya yakınlığı ile yüksek zümredeki dostlukları, Paris'te okuyan abisinin Batılı yaşam biçimini tanıtıcı rolü, annesinin İstanbul konak hayatının âdet ve geleneklerini yaşatması etkilidir. Dolayısıyla Refik Halid yazı hayatında bu birikimi yansıtmıştır. Yazar, gazete yazılarında çoğunlukla İstanbul folklorunu yarınlara bırakma kaygısını taşımaktadır. Refik Halid'in İstanbul semt adlarıyla ilgili verdiği bilgiler, kalıp sözlerden özellikle deyim, argo ve lakaplar, geçiş dönemi âdetleri, bayram ve törenlerle ilgili âdetler, bazı inanışlar, meslekler, halk mutfağı, halk tiyatrosu İstanbul folkloruna dair önemli verilerdir. Yazar, sürgün hayatında Anadolu halk kültürüne dair de birikim edinmiştir. Bu birikimi daha çok halk hekimliğinde, zoolojisinde, meteorolojisinde, ölçüsünde ve ağızlarında yansıtmıştır.

Memleket Yazıları:

1. Hep İstanbul, 2014.
2. Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da, 2014.
3. Edebiyatı Öldüren Rejim, 2014.

¹⁶ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 367.

¹⁷ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 138.

4. Mutfak Zevkinin Son Günleri, 2015.
5. Pek İyi Hatırlarım, 2014.
6. Doğuştan Kadıncıl, 2014.
7. Bu Gazeteciler, 2014.
8. Ağaç ve Ahlâk, 2015.
9. Türkçenin Tadı ve Âhengi, 2017.
10. Bir Denizden Bir Denize, 2015.
11. İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri, 2015.
12. Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları, 2016.
13. Güzel Sanat Suçları, 2016.
14. Cihangir Dalkavuşu Tarih, 2016.
15. Elli Yıl Önceki, 2017.
16. Taklitten Âdete Gündelik Hayat, 2017.
17. Sulhte Cimri Harpte Müsrif, 2017.
18. Atatürk'e Eğilen Bir Sürgün, 2017.

Hikâyeler:

1. Memleket Hikâyeleri, İstanbul, 1919.
2. Gurbet Hikâyeleri, İstanbul, 1940.

Romanlar:

1. İstanbul'un İç Yüzü, İstanbul, 1918.
2. Yezidin Kızı, İstanbul, 1937.

3. Çete, İstanbul, 1939.
4. Sürgün, İstanbul, 1941.
5. Anahtar, İstanbul, 1947.
6. Bu Bizim Hayatımız, İstanbul, 1950.
7. Nilgün (3 Cilt), İstanbul, 1950, 1950, 1952.
8. Yer Altında Dünya Var, İstanbul, 1953.
9. Dişi Örümcek, İstanbul, 1953.
10. İki Cisimli Kadın, İstanbul, 1954.
11. 2000 Yılım Sevgilisi, İstanbul, 1954.
12. Kadınlar Tekkesi, İstanbul, 1956.
13. Karlı Dağdaki Ateş, İstanbul, 1956.
14. Dört Yapraklı Yonca, İstanbul, 1957.
15. Bugünün Saraylısı, İstanbul, 1964.
16. Sonuncu Kadeh, İstanbul, 1965.
17. Yerini Seven Fidan, İstanbul, 1977.
18. Ayın Ondördü, İstanbul, 1980.
19. Yüzen Bahçe, İstanbul, 1981.
20. Ekmek Elden Su Gölden, İstanbul, 1985.

Mizah ve Hiciv:

1. Sakın Aldanma İnanma Kanma, İstanbul, 1915.
2. Kirpinin Dedikleri, İstanbul, 1916.
3. Ago Paşanın Hatıratı, İstanbul, 1918.

4. Ay Peşinde, İstanbul, 1918.
5. Guguklu Saat, İstanbul, 1922.
6. Tanıdıklarım, İstanbul, 1922.

Tiyatro:

1. Deli, İstanbul, 1939.
2. Tiryaki Hasan Paşa ve Kaniye Müdafaası (Yayımlanmamıştır).

Deneme:

1. Tanrıya Şikâyet, İstanbul, 1914.
2. Bir İçim Su, Halep, 1931.
3. Bir Avuç Saçma, İstanbul, 1939.
4. İlk Adım, İstanbul, 1941.
5. Makyajlı Kadın, İstanbul, 1943.
6. Üç Nesil Üç Hayat, İstanbul, 1943.

Hatıralar:

1. Minelbab İlelmihrab, İstanbul, 1964.
2. Bir Ömür Boyunca, İstanbul, 1990.

BİRİNCİ BÖLÜM

HALK BİLİMİ UNSURLARI

1.1. HALK MİMARİSİ

1.1.1. Yapım Teknikleri ve Kullanılan Araç-Gereç

Geleneksel mimaride yapılar, yapıldığı yerin fiziksel koşullarıyla uyumluluk gösterir. Çevrenin iklim özellikleri, topoğrafyası, yapıda kullanılan malzemeler mimari üzerinde etkili olduğu kadar bölgenin ekonomisi, inançları, kültürü de yapının bileşenlerindedir. Yapılar bu anlamda fiziksel çevreyle ekolojik anlamda bütünlük içerir. Aynı bütünlük maddi ve manevi anlamda yapı ile insan arasında da geçerlidir. Geleneksel mimari, halk mimarisi ve mimarsız mimari olarak da adlandırılır. Çünkü yapılar halkın kolektif belleğinin tanığı olarak anonim özellik gösterir. Geleneksel yapıları inşa edenler, usta çırak ilişkisiyle yetişmiş ustalar ve ev sahipleridir. Refik Halid, mimarsız yapıların inşasıyla ilgili olumsuzluklara dikkat çektiği “Ev Plânı – Sulh Plânı” başlıklı yazısında şunları söyler:

“Evimizin plânını kendimiz yapmamız yüzünden başımıza gelmiyen kalmamıştır. Bildiğim bir devir vardır ki yeni ev kuracak bir adam mimar nerede, kalfaya bile işi danışmazdı; köşeye oturur, kamaş kalemini beziryağı mürekkebine banarak “eseri cedid” kâğıdının üstüne, dizinde tutmak şartile cetvelsiz, pergelsiz bir resim çizerdi ve dört köşe şekillerin ortasına “oda – sofa – kiler – merdiven – helâ – odunluk ve kömürlük – mutbak” diye bir sürü isim yazardı. İşte esas plân bu idi. Arada çoluk çocuk da karışır, “hayır, merdiven şurada olsun... mutbağı sağa alalım... kileri sol tarafa getirelim” gibi dileklerle o plânda tadilat yaptırır. Masrafın ne olacağı, neye varacağı tahminden ibaret! Zaten bu para hazır değildir de... Hele bir başlıyalım, ötesine Allah kerim! Allah ev yapanın yardımcısıdır.”¹⁸

Sanayileşmenin getirdiği yeniliklerle aşamalı bir ilişki kurmayan halkımız, inşa ettiği yapılarda geleneksel formun iyi yanlarını koruyamamıştır. Bu da doğaya saygılı, kültürü yansıtan yapı anlayışını zedelemiştir. Refik Halid, 1942 yılında yazdığı

¹⁸ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 317.

“İstanbul’da Türk Yalısı Türk Köşkü” başlıklı yazısında bu konuya dikkat çekmiştir.¹⁹ Servetin millî zevk ile birleşmediğinden yakınan Karay, İstanbul’daki betonlaşmadan yakınarak modern yapıların insan ve doğayla yabancı, uyumsuz kaldığını belirtir. Ahşap yapının İstanbul’da yangınlarla hafızaları sildiğinden sürekli yakınan yazar, bunun teknik ilerlemelerden faydalanılarak atlatılabileceğini, doğal olana dönülmesi gerektiğini belirtir.

Refik Halid, geleneksel mimarinin Marmara bölgesinde yaygın olan yapı malzemesi ahşap hakkında genel olarak olumsuz görüş belirtir. Bunda yazarın şahit olduğu büyük İstanbul yangınlarının rolü vardır. Yapı malzemesi ile birey psikolojisi arasındaki ilişkiye “Yerinde Yeller Esen Evler” yazısında dikkat çeken yazar, ahşabın aile bağlarını gelecek nesillere aktarmada başarısız olduğunu; çocukluğundan itibaren oturduğu yapılardan hiçbirinin doğal afetler nedeniyle ayakta kalmadığını belirtir: “*Ahşap ev ve yangın, eve bağlanma duygusunu körletmiş, ev sevgi ve saygısına yer bırakmamış, aksine ev hususunda kayıtsızlığa, hercai meşrepliğe yol açmıştır.*”²⁰ Ahşap yerine taş işçiliğın birey ve toplum hafızası için faydalı oluşuna “Tahta Kullanmak Yasağı” başlıklı yazısında dikkat çeker: “*Yine bu yangın ve tahta ev sebeble kaybettiğimiz kitap, eşya, çini, yazı, kumaş, resim gibi eşsiz eserlerin haddi hesabı yoktur; milyarlar değerindedir; o yüzden yarı yarıya mazisini unutmuş, hatırasız kalmış bir millete benzemişizdir.*”²¹

Refik Halid’in, geleneksel yapılardan İstanbul özelinde konaklara yer verdiğini görüyoruz. Konakların yardımcı yapıları ve bölümlerinden hamam ve kahve ocağı yazılarına konu olmuştur. Yazar, “Eski Konaklarda Ramazan ve Bayram Hamamları” başlıklı yazısında İstanbul’da bayram hamamı âdetini ve konaklardaki hamamların yapısını anlatır.²² Karay, “Taşıma Su ile Değirmen Döndürmeğe Çalışmayalım” başlıklı yazısında evlere “banyo” denen çinko kapların sobacıardan kiralama yoluyla alındığına değinir. Banyolar daha çok hastalık hallerinde kiralanmaktadır: “*Kum sancısı nevinden hastalıklar oldu mu bazı sobacıarda bulunan çinko banyoları kira ile eve getirir, hastamızı sokardık. Sokakta hamalın sırtında o banyolardan birini gördük mü,*

¹⁹ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 80.

²⁰ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 56.

²¹ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 139.

²² Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 361.

“*Vah vah, bir yerde hasta var,*” *derdik.*”²³ Konaklardaki bölümlerden biri de kahve ocağıdır. Refik Halid, Türk kültüründe kahveyi ele aldığı “Bu Sefer de Kahve” yazısında uşakların dairesine kahve ocağı dendiğini, ocağın yapısını, uşakların kahve pişirme âdetini anlatır.²⁴

Refik Halid, eski İstanbul’da konutlarda su ihtiyacının üç şekilde giderildiğine “Taşıma Su ile Değirmen Döndürmeğe Çalışmayalım” ve “Su – Hamam- Banyo” yazısında değinir.²⁵ Karay, çeşmelerden taşıma yoluyla, Bozdoğan kemerinden evlerin depolarına “mai masura” hesabıyla su doldurulup kullanarak ve kumpanya suyu denilen terkos suyu ile su ihtiyacının karşılandığını anlatır.

1.2. AYDINLANMA, ISINMA

1.2.1. Işık Elde Etme; Işık Araç ve Gereçleri

Refik Halid, “Her Eski Vasıttan El Çekecek Dereceye Henüz Ulaşmadık” yazısında konutlarda aydınlanma araçlarını tanıtır.²⁶ Zeytinyağı kandili, gece kandili ve ispermeçet mumu bu araçlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında mum ve yağ yokluğunda haşhaş yağı kullanıldığını da ekler.

1.2.2. Isı Elde Etme; Isı Araç ve Gereçleri

Eski İstanbul konaklarında ısınma meselesi “Bir Zamanın Kışlarında” başlıklı yazıda ele alınmıştır.²⁷ Konaklarda çeşitli ısınma vasıtaları vardır: mangal, çini soba, sofa gibi geniş alanlarda demir kok kömürü sobaları. Yazar, bu vasıtalara rağmen kışın konaklarda istikrarlı bir ısınmanın mümkün olmadığını; oda kapılarını soğuktan korunmak için etrafı deri çevrili aba kumaş ile cami kapılarındaki gibi kapattıklarını anlatır. Konaklarda ısınma güçlüğü bir inanç doğuracak kadar ciddi boyuttadır. Kış aylarını ev içinde kürk giyerek geçirdiklerini söyleyen yazar, eski insanların Ruz-1

²³ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 512.

²⁴ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 385.

²⁵ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 110.

²⁶ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuğu Tarih*, s. 301.

²⁷ Karay, 332.

Kasım'ın atlatılması üzerine konaklarda çivi kestiğini inanışlar bağlamında anlatmaktadır.²⁸

1.3. TAŞITLAR, TAŞIMA TEKNİKLERİ

1.3.1. Kara Taşımacılığı

1.3.1.1. Kira Arabaları (Fayton, Kupa, Lando)

Refik Halid, halk taşıtları ve taşıma teknikleri bahsinde daha çok İstanbul taşımacılığı hakkında yorumda bulunmuştur. İstanbul, dar sokakları nedeniyle ve diğer Avrupa başkentleri gibi meydan ve bulvarlara sahip olmadığından binek arabası kullanımında geç kalmıştır. Bunda Osmanlıların binek arabasıyla ilgili zihniyet farkına sahip olması da etkilidir. Arabaya daha çok kadın, çocuk ve hastaların binmesi uygun görülmüştür. Kanuni Sultan Süleyman son seferi Zigetvar'a hasta ve yaşlı hali ile çıktığında yerleşim yerlerinden geçerken arabasından inip atına binmiştir. Şehir içi ulaşım uzun yıllar yaya olarak sağlanmış; ata binme rütbe ve mevki gerektiren bir ayrıcalık olmuştur. Önce saray kadınlarının şehir içi ulaşımında, sonra Lale Devri'nde (1718-1730) mevki ve makam sahiplerinin mesire yerlerine giderken arabayı tercih etmeleri binek arabalarının yaygınlaşmasında etkili olmuştur. "*İstanbul'da ata tercihan arabaya binen ilk hükümdar, yeniçerileri kaldırdıktan sonra İkinci Sultan Mahmud olmuştur. Kibar ve ricalin İstanbul sokaklarında hususi binek arabaları ile dolaşmaları ve kira binek arabalarının taammümü de onun devrinde başladı.*"²⁹ II. Mahmud, İhtisap Ağalığı nizamnamesi ile kira arabalarını düzene sokar. Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde kira arabaları artık iyice yaygınlaşmıştır.³⁰

Kira arabası denildiğinde lüks ve sıradan olmak üzere iki cins araç akla gelir. Lüks olanları konak arabaları olup bunlar: Fayton (iki kişilik, üstü arkadan deri körüklü), Kupa (iki kişilik, her tarafı ahşap kutu şeklinde kapalı) ve Lando (dört kişilik, üstü ön ve arkadan deri körüklü) şeklinde adlandırılır. Lüks arabalar piyasaya çıkmaz. "*Hususi araba tedarik edecek mertebeye varmamış, fakat kira arabası ile dolaşmayı da*

²⁸ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 502.

²⁹ Reşad Ekrem Koçu, "Araba, Arabacı", *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1959, c. II, s. 905.

³⁰ Koçu, 905.

kendine yediremeyenler tarafından haber salınarak tutulur, içine konak arabası cakası ile binilirdi."³¹ Piyasa arabaları ise arabacıları kadar pejmürdedir. Arabacı esnafı külhani tavırları ile meşhurdur. Belediyeye kayıtlı olduğunu gösteren numaralar fenerlerinde yazılıdır.

Refik Halid, kira arabalarından bahsettiği "Atlı Arabaların İskemlesi Ehliyet İşini Görürdü" başlıklı yazısında dönem arabacılarının hal ve hareketlerinden şikâyet eder; arabacıların bir nevi ehliyeti sayılan iskemlesinin yetkili kişilerce alınabileceğini şu sözlerle belirtir.

"Bir defasında babamla Eminönü'nden bindiğimiz arabacı evvelâ müşteriyi almamak, sonra söylenmek ve atları çok yavaş sürmek ve birdenbire kamçılıyıp koşturmak, yine yavaşlatmak gibi sinir bozucu birçok münasebetsizlikler yapmış, nihayet Maliye Nezareti önüne bizi getirmişti. Babam inmiş, çeyreği vermiş, sonra kapıda selâma hazırlanan askerlerin çavuşunu – Nezaret askerî muhafaza altında idi – yanına çağırmış ve "Alın şu arabanın iskemlesini!" emrini vermişti.

*O zamana kadar iskemle almanın ne olduğunu ben bilmiyordum. Çavuş koşmuş, arabacının üstüne oturduğu ben müteharrik yüksek yeri çekip çıkarmış ve muhafız bölmesine götürmüştü. Meğerse "iskemle"si olmayan arabayı polis işlemekten meneder, cezalı olduğunu anlar, arabacısını karakola tıkarmış."*³²

1.3.1.2. Atlı Tramvay

Atlı tramvaylar Osmanlı Devleti'nin ilk kara toplu taşıma araçlarıdır. 30 Ağustos 1869'da yapılan bir sözleşme ile Konstantin Krepano Efendi 40 yılılığına İstanbul caddelerinde yolcu ve eşya taşıma imtiyazı alır; rayların döşenmesinden sonra 1871'de ilk hat hizmete girer.³³

*"Atlı tramvayın sürücü, biletçi ve vardacı olarak çalışan 3 personelinin en ilgi çekicisi elindeki borazanı ile çingiraklı atların önünden koşarak "varda" diye bağırıp atlı tramvaya yol açan vardacıdır."*³⁴ "Varda!" İtalyanca kökenli "dikkat et! gözetle!"

³¹ Koçu, 910.

³² Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 319.

³³ R. Sertaç Kayserilioğlu, "Tramvay", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, c. VII, s. 299.

³⁴ Kayserilioğlu, 299.

anlamında bir kelimedir.³⁵ Tren taşımacılığının devreye girmesinden sonra kullanılan yabancı işletmecilerin lügatinden geçen “tamam! hareket!” anlamındaki “fertik!” kelimesi gibi “Varda!” ünlemi de sırik hamallarının lügatine kadar giren bir ünlem olmuştur.

“Elinde boru, yalınayak, başıkabak, üstünde yırtık pırtık kirli fanilâsı ve dizlerine kadar sıvanmış yamalı pantolonu, atların önünde seğirtir gider, ara sıra da: “Varda! Destur! Savulun!” diye bağıyordu. En korktuğumuz şey tramvay vardacısı olmaktı; zira çocuklara ikide bir: “Çalışmazsan işte böyle tramvay vardacısı olursun. Bak ibret al!” derler, nasihatler verirlerdi.”³⁶

1.3.1.3. Otobüs

“Yeni İstanbul” gazetesi 1950 yılında Anadolu seyahati notlarını “Refik Halid Anadolu’da” başlığı ile tefrika ettirmek üzere Refik Halid’le anlaşır. Gazetenin amacı, Refik Halid’in 50 yıl önce sürgün yıllarında gözlemlediği Anadolu’ya Memleket Hikâyeleri’ndeki gibi realist bir gözle tekrar bakmasını sağlamak; değişen Anadolu’nun tercihlerini, yaşayışını doğru bir gözlemle halka duyurmaktır. Bu gezi biraz da 1950 seçimlerinden önce halkın nabzını yoklamak, ahvalini görmek içindir. Dönemin oldukça tanınır gazeteci ve yazar siması olan Karay, gittiği yerlerde hüsnükabul görür; gözlemlerini geçmişle kıyaslayarak okuyucularına aktarır. Yazar, seyahatinde halka daha yakın olmak için türlü zorluklara rağmen toplu taşımaya tercih eder. Notlarında otobüs ve kaptıkaçtırlarla Anadolu’ya hareketlilik geldiğini belirtir. Refik Halid, gezilerinde insanımızın toplu taşımaya kendi iktisadi, içtimai şartlarını göz önüne alarak bindiğini de tespit eder.

“Otobüste, her zamanki gibi arazi sahibi, küçük memur, işçi, çoban, her türlü insan var. Ön sıralarda yer alanlar ekseriyetle birinci sınıf, kalburüstü müşteri. Arabalarda kendiliğinden böyle mevkiiler hasıl olmuş. En geridekiler heybeli, dağarcıklı, torba veya çuvalı kısımdan. Ortadakiler daha ziyade kadın ve çocuk. Bunlar bazen bir şehirden öbürüne düğün münasebetiyle toplu halde gidiyorlar.

³⁵ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, (7. Baskı), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s. 1405.

³⁶ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 516.

Şoförün solundaki iki kişilik yer, sıcak olmasına rağmen çok defa genç zevç ile zevceye, çiftlere mahsus.”³⁷

1.3.1.4. Otomobil

Refik Halid, “Araba Sevdası” romanına gönderme yaparak nakil vasıtalarının Türk sosyal hayatında, kadın erkek ilişkilerinde daima etkili olduğunu belirtir. Yazar, bu mevzunun züppelikten ibaret sanılmasının yanılğı yaratacağını, dolayısıyla ciddi bir sosyal mesele olarak incelenmesi gerektiğini 1949 tarihli “Araba Sevdası, Otomobil Sevdası” başlıklı yazısında söyler.

“İzdivaçlarda otomobilin rolü gittikçe büyüyor; sanki zıfaf odasına bu otomobil de girecektir; saadet yahut sıyanet ilâhesi gibi başlarında bekliyecek, belki de muhabbetlerinin gelişmesine – bir sınaat mucizesi olarak en son tertibatıyla – yardımında bulunacaktır!

Biz, atlı araba devrinin çocuklarıyız; o cihetten hâtıralarımız ve malûmatımız geniştir. Bir aralık lâstik tekerlekli arabaların izdivaç meselelerinde ağır bastığını biliriz.”³⁸

“O devrin insanları ağır yürür, ağır hareket eder, aceleciliği ve telâşı sevmezdi. Biletçi, hele rütbeli mevkili rical önünde epeyce beklemek zorunda kalırdı. Efendi hazretleri elini ağır ağır cebine götürür, telâtin çantasını teenni ile açar, parayı yine dikkatle seçer, “o ralanti” filmlerdeki gibi uzatır, bozulmasına bakar, geri verileni sayar, bileti neden sonra alır.”³⁹

1.3.1.5. Sırık Hamalları

Refik Halid, İstanbul hamallarını anlattığı “Bir Zamanlar Hamalların Politikacılıktaki Mevkii Mühimdi” başlıklı yazısında günün sırt hamallarından, İstanbul’a yakışmayan görüntü olduğundan yakınır sözü geçmişteki sırık hamallarına getirir. Karay, İstanbul için o günlerin Orta çağ manzarası oluşturduğunu söyler:

³⁷ Refik Halid Karay, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu’da*, s. 117.

³⁸ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 202.

³⁹ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 152.

“Çocukluğumda ve gençliğimde İstanbul’un akıllara durgunluk veren bir ortaçağ teması da sırik hamallarının geçişi idi. İki, bazan dört uzun ve esnek sırığa bağlanmış, koca balyaları tam mânasiyle izbandut gibi dört veya sekiz adam yerden kaldırır, bir müddet götürür, sonra baş hamaldan gelen emirle yükü “zınk” diye yine yere bırakırdı; mola verirlerdi.

Anlıyamadığımız bir lisandan konuşmaları, palabıyıkları, şalvar ve cepkenleri, mintan ve serpuşları, kıyafetleri ve her şeyleri acaip ve korkunçtu. Eski müzelik eserler üzerindeki kabartma resimleri, bir nevi Hitit yahut Asurî veya Keldanî cengâverleri düşündürürlerdi! Bunlar geçerken bütün vasıtalar ve kafiler durur, trafik sekteye uğrardı.”⁴⁰

Motorlu vasıtaların yaygınlaşmasından önce ve İstanbul’un dar sokaklarının da etkisi ile yük taşımak için mecburi olarak insan gücüne başvurulur. Bu işi meslek edinmiş kişiler ve Anadolu’dan para biriktirmek için gelenler hamal loncalarına ait yerlerde kalırlar. Hamallık eski İstanbul’da iyi örgütlenmiş bir esnaf teşkilatıdır. Sırık hamallığı da hamal esnafının bir türüdür.⁴¹ Refik Halid, hamalların bu örgütlülüğü ile İttihat ve Terakki mensuplarınca kullanıldığını, düşman saydıklarını hamallarla yıldırıldıklarını anlatır.

1.3.2. Deniz Taşımacılığı

1.3.2.1. Vapur

Refik Halid, “Çocukluğumun Vapurları” yazısında İstanbul’un vapurlarını ayrıntılı olarak anlatır. Karay, deniz vasıtalarını yararlı bulmakla birlikte İstanbul vapurlarının köhneliğinden yakınmaktadır. Yazar, vapurlarda yaşanan âdet halini alan davranışlardan bahseder. Bilet satış işleminde biletçi önceleri vatandaşların ayağına gider. Sonraları ise şirketin kararı üzerine kulübede satış işlemi gerçekleştirilir. Osmanlı’nın rütbeli, toplumda mevki sahibi kişilerinin bekleme esnasında zorlandıklarını görürüz. Burada dikkat çeken husus paranın iktidarını ve kamusal alanın genişlemesini geleneksel memur kesimin anlamakta zorlanmasıdır. Tren yolunun şirket tarafından ıslah projesi de Şamil Paşa’nın arazisinden geçtiği için bir süre beklemek

⁴⁰ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 341.

⁴¹ Uğur Gökteş, “Hamallar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, c. III, s. 535.

zorunda kalır. Paşa, şirketin tamir işini arazisine tecavüz, kendisine hürmetsizlik saydığı için engeller ve tren onun arazisinden mecburen yavaş geçmek zorunda kalır ta ki görevden alınana kadar. Karay, zamane vapur yolcularından ricalin tavırlarını şöyle anlatır:

1.4. HALK EKONOMİSİ

Refik Halid, halk ekonomisi ile ilgili yazılarında toplumumuzun (kendisini de dâhil ederek) harcamalarında kayıt tutma alışkanlığı olmayışından yakınmaktadır. Yazar, ayrıca Türk halkının geleneksel harcama refleksi, inanışlarının ekonomiyile ilgisi hakkında yazılarında bilgi vermektedir.

Gelenekler ve inanışlar, özellikle de İslam dini, hayatın her safhasında olduğu gibi ekonomiyile ilgili işlemlerde de kural koyucudur. Batı ile ilişkilerin gelişmesi ve ekonomik anlamda Batının baskısı altında kalan Türk ve İslam toplulukları diğer alanlarda olduğu gibi iktisadi anlamda da Doğu – Batı çatışmasını yaşamıştır. *“Tüketimin geleneksel normlara uygunluğu, 19. yy’a kadar kesintisiz sürmüştür. Bu dönem içinde dinsel yaşantıyı temsil eden cami sembolü ile iktisadî yaşantıyı temsil eden çarşı sembolü aynı paralelde çalışmışlar ve sonuçta gündelik hayatın bütünlüğünü koruyabilmişlerdir. Bu bütünlük 19. yy’da bozulmaya başlamış ve söz konusu her iki sembol arasındaki uyum, tam bir çatışmaya dönüşmüştür.”*⁴² Refik Halid, toplumun gelenek ve inanışlarıyla çatışma yaratan yeni ekonomik düzeni yazılarında ele almıştır.

Refik Halid, “Vaktile Şaştığımız İş: Bankacılık” başlıklı yazısında bankanın Türk toplumunun garipsediği, kendisine yabancı bulduğu, inanışlarıyla çatıştığı noktaları ele almaktadır. Karay, babasının maliye başveznecisi ve Osmanlı Bankası Nâzırı olması dolayısıyla bankalara halk kadar yabancı kalmadığını, ona içeriden bakabildiğini belirtmektedir. Babası Mehmet Halid Bey, oğlunun görgüsü artsın ve Batının çalışma disiplini görsün diye Karay’ı bankaya götürmektedir. Bu suretle Karay, bankanın Türk toplumunun inanışlarına, kılık kıyafetine, mimarisine, çalışma şekline ne kadar yabancı olduğunu kendisi görür ve anlatır: *“Memurların hepsi ya su katılmamış Frenk yahut tatlı su frengi idi; kurumlarından yanlarına yanaşılmazdı veya Müslüman Türke o*

⁴² Ekrem Işın, “19. yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. II, s. 546.

hissi verirlerdi.”, “*Tehlikeli ve yabancı bölge idi orası! Dahası var: İçinde elektrikler yanar, asansör işler, Hırvat elbiseli ve muhafız tavırlı bekçiler dolaşırdı. Girilir de para yatırılır mı böyle yerlere!*”⁴³

Karay, o dönemde Müslüman halkın tasarruf için banka yerine yerli ve millî bulduğu bedestenlerde sandık kiralayarak para tuttıklarını aynı yazıda halkın dilinden şu sözlerle anlatır: “*Bedesten sağ olsun. Başî âbanî sarıklı, yüzü çenber sakallı, beş vakit namazında hacı efendi ile dilimiz dilimize, dinimiz dinimize uyuyor. Müslüman parası Müslüman yanında dursun.*”⁴⁴

Refik Halid, Cumhuriyet ilan edilip sürgünlüğünden döndüğünde açılan bankaları görür. Sermayesinin yerliliğiyle “*Hamdolsun bankalarımız da artık Türk ve Müslüman kokuyor.*”⁴⁵ diyerek sevinir.

1.5. BESLENME – MUTFAK – KİLER

1.5.1. Yiyecek Türleri ve Yapılışları

Bir milletin mutfak kültürü uygarlığıyla doğru orantılıdır. Türkler, anavatanları Orta Asya’dan Anadolu’ya gelinceye dek mutfak kültürünü çok çeşitli tesirler altında zenginleştirmişlerdir. Bozkır kültürünün etkisiyle hayvansal gıdalar Türklerde önem arz eder. İslâm’ın kabulü, imparatorluk coğrafyasında iletişime geçilen etnik kültürler, iklim ve coğrafya mutfak kültürümüzü şekillendirmiştir. Bu unsurların etkisi ile halk mutfağının öne çıkan bazı gıda maddeleri, halk hekimliği, botaniği ve inanışları ile de yakından ilgilidir. Örneğin ölünün ruhunu memnun etmek ve ondan gelecek zararı önlemek adına ölünün ardından helva pişirilmesi; bazı bitkilerin, tohumların saçılı olarak, nazara karşı ve hekimlik uygulamalarında kullanılması; geçiş dönemlerinin tehlikesinden korunmak için çeşitli gıda maddelerine başvurulması halk mutfağının halk bilimi ile olan yakın ilişkisine kanıttır. “*Ayrıca yemeklerin pişirilmesi, sunulması, sofrada adabı, mutfakta kullanılan araç gereçler, gıda ürünlerinin kurutma ve saklanma*

⁴³ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 107.

⁴⁴ Karay, 107.

⁴⁵ Karay, 107.

*yöntemleri gibi unsurların hepsi kültürel faaliyetler olması hasebiyle geleneksel halk mutfağı bu bağlamda halk bilimi çalışmalarının konu kadrosu içerisinde yer almaktadır.*⁴⁶

Refik Halid, Türk mutfağı denildiğinde ismi anılması gereken yazarlarımızdandır. Yazar, kendisini tarif ederken şikempverer olduğunu söyler ve “*Dünkü nesilden ağzının tadını, yemeğin kadrini bilen beş, on görgülü arasına beni de katabilirsiniz.*”⁴⁷ diyerek bu alandaki yetkisini hatırlatır. Karay, bir yemek kitabı hazırlama isteğini yazılarında sıklıkla dile getirmiştir. Ancak “*Bir aşçılık kitabı yazamadığıma müteessirim, geç kaldım, yemek zevki bir taraftan değişti, öbür taraftan da azaldı.*”⁴⁸ der ve geç kaldığını üzüntüyle bildirir. Buna rağmen “Memleket Yazıları” dizisinin dördüncü kitabı “Mutfak Zevkinin Son Günleri”nde Refik Halid’in Türk mutfağıyla ilgili gazete yazıları göstermiştir ki yazar, bir kitap niteliğinde ve hacminde eser bırakmıştır.

Refik Halid bu yazılarda yalnız yemekten bahsetmez; Türk mutfağının toplumsal, tarihsel ve kültürel arka planını da vermeye çalışır. Mutfağın kültür ve medeniyetle olan ilgisine sıklıkla dikkat çeken yazar, “Yeni Ağıza Eski Taam” başlıklı yazısında Türk mutfağını *Osmanlı saltanatı mutfağı, İstanbul şehri karışık halk mutfağı ve Anadolu mutfağı* olmak üzere üçe ayırır. Yazara göre mutfak kültürü en fazla imparatorluklarda ve fütihat devirlerinden sonraki “mirasyedilik” aşamasında gelişme göstermiştir. Karay, Osmanlı mutfağını divan edebiyatı gibi şatafatlı ve zümreye has; İstanbul mutfağını mahalli tesirlerle zengin ve hokkabazca; Anadolu mutfağını ise sade, kaba görümlü fakat lezzetli, besleyici ve toplumcu bulur. Günümüzde yapılması gerekenin ise bu üç mutfaktan bir eleme yaparak çağın hayat, sağlık ve ekonomisine uygun olanlarını belirlemek olarak tespit eder.⁴⁹

Refik Halid zaman zaman kendine has anlatımıyla yazılarında yemek tariflerine yer vermiştir. Bu yemekler Bulama, Keşkek, Soğanlı Yahni, Midye, Tirit, Ekmek Kadayıfı, Testi Bamyası, Papara, Saide, Mühliye, Elmasiye ve Tatlılı Yahni adlarıyla çeşitli yazılarda ya başlı başına tarif edilmiş ya da nasıl yapıldığına dair kısa not düşülmüştür.⁵⁰

⁴⁶ Turgay Kabak, “Beslenme ve Mutfak Ekseninde Somut Kültürel Unsurlar”, Mustafa Aça (Ed.), *Halk Bilimi El Kitabı*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s. 390.

⁴⁷ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 27.

⁴⁸ Karay, 73.

⁴⁹ Karay, 27.

⁵⁰ Karay, 63, 73, 93, 231.

Yazarımız ekme  çeşitleri ve yapıları hakkında ‐Ekmek’e Dair Hatıralar”⁵¹ ve ‐Francaladan Söz A ılmıŐken”⁵² başlıklı iki yazı kaleme almıştır. Burada yapıları ile birlikte tanıtılan ekmekler yazarın sürgün yıllarında Anadolu’da ve Orta Doğu’da g rd Ği ekmeklerdir. Tanıtılan ekme  çeşitleri Őunlardır: okkalık, francala, tayın ekmeği, köy ekmeği,  avdar ekmeği, tandır ekmeği, dürüm, balon ekmeği, has ( arŐı) ekme ,  orek, fodla, pide, glüten ekmeği. Yazar, ilk yazısında bu ekmeklerin Anadolu ve Orta Doğu’da fırın ve tandırlarda yapılanlarını iptidai ekme  olarak tanımlar: *Bütün bunlar aletsiz eŐyasız, kapsız kacaksız ömür süren g cebelerden kalma ve g cebe hayatına uygun iptidai ekmeklerdir.*⁵³

Refik Halid, sürgün yıllarında İstanbul hasretine simit kokusunun da eŐlik ettiğini söyler ve simit hakkında ‐Kadir ve Kıymetlerini Y kseltelim”⁵⁴, ‐Gece Simidi”⁵⁵ ve ‐Eski Tiyatrolarda Simidin Yeri” yazılarını kaleme alır. Yazar, İstanbul simidinin benzerinin Şekli andırsa da yapılamadığını söyler. İstanbul simidindeki  zg nl Ğ  ‐Eski Tiyatrolarda Simidin Yeri” başlıklı yazıda Şöyle açıklar: *‐Fikrimce asıl simit, içine yağ, yumurta katılmadan yapılan, sadece susamlı katır simittir. Bu, zekâlı, zevkli, pratik, âdeta d hice bir buluş olmuştur. El kirletmez, kap kaçak değil, k Ğit bile istemez, ayakta yürürken, hattâ yatarken bile kolayca yenilebilir.*”⁵⁶ İstanbullu için simidin her Şey olduğunu simit yoksa zek sının da iŐlemediĖini söyleyen yazar, İstanbul çocuğunun simit çocuğu, Anadolu  ocuğunusa dürüm çocuğu olduğunu belirtir.

Refik Halid, İstanbul lezzetlerini sıralarken simitten sonra pilavın geldiğini söyler. Uzak Şark mahsulü olan pirincin pilav Şekline sokularak dünyanın en lezzetli yemeğinin yapıldığı yer, yazara göre İstanbul’dur. Pilav hakkında ‐Pil vname” yazamadığımızı yazık diyen Refik Halid, pilavla ilgili yazılar yazmıştır: ‐İstanbul  ocuğu, Pirinç ve Pil v”⁵⁷, ‐Yemek Adları ve Tadları”⁵⁸, ‐İftar ve Sahur Yemekleri”. Karay, ‐İftar ve Sahur Yemekleri” yazısında İstanbul’da yapılan belli başlı pilavları saymaktadır: *‐Domatesli, süzme, nohutlu, taskebağlı, yumurtalı, patlıcanlı, enginarlı, bezelyeli, beyinli, midyeli, başlı, kuzu ciğerli, Şehriyeli, kaburgalı, kıymalı, tavuklu, bildircinli*

⁵¹ Karay, 161.

⁵² Karay, 165.

⁵³ Karay, 161.

⁵⁴ Karay, 177.

⁵⁵ Refik Halid Karay, *Elli Yıl  nceki*, s. 42.

⁵⁶ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 179.

⁵⁷ Karay, 265.

⁵⁸ Karay, 44.

pilavlar ve kapama, Özbek, Acem, Kaşgar, Rodos, bulgur, arpa şehriyeli olanlarla amberbû pirinçliler.” Ancak yazar, bu saydığı pilav çeşitlerinin asıl İstanbul pilavı olmadığını söyler. Aynı yazıda İstanbul pilavını şöyle tarif eder: *“Hayır, asıl İstanbul pilavı, makbul pilav, yapılması zor pilav, en basit görüneni idi: Harçsız, garnitürsüz beyaz pilav. Hüneri asıl bunda göstermek gerekirdi, zira saydığımız o sebzelerle, beyinler, etler, ciğerlerle bir pilava az çok lezzet, rayiha, manzara vermek mümkündür. Fakat pilavın – eski edebiyat tâbiri ile – sehl-i mümteni olanı sade dediğimiz cinstir.”*⁵⁹

Refik Halid, pilav için olduğu gibi yoğurt hakkında da yoğurtname yazmak gerektiğini söyler. Yazar, yoğurt hakkında “Yoğurda Kaside”⁶⁰ yazısını yazmış; “Baharda Tabiat Kadında Bahar”⁶¹, “Yoğurttan Dondurmaya Kadar”⁶² yazılarında yoğurda yer ayırmıştır. Karay, İstanbul’da yoğurdun iyisini Bulgarların sattığını, Avrupa’ya yoğurt modasını taşıdıklarını söyler. İstanbul’da kış sonunda başlayan yoğurt satışının yaz başında soğuk hava deposu olmadığı için durduğunu ve kışın da eskilerin mideyi üşütür diye yoğurt yemekten kaçındıklarını belirtir.

Refik Halid, simit ve pilav gibi av bildircininin da eski İstanbul’un lezzetlerinden olduğunu, Galata’nın köhne dükkânlarında sacda pişirildiğini ve artık unutulduğunu “Mevsim Zevkleri” yazısında belirtir.⁶³ Yazarın andığı İstanbul lezzetlerinden biri de çirozdur. Yazar, “Çiroza Uzaktan Bakınız!” yazısında çirozun halk çerezi olduğunu söylemektedir.⁶⁴

Refik Halid, “Kestane Üzerine Birtakım Sözler” başlıklı 1943 yılında yazdığı yazıda tatlılardan kestane şekerinin Türk icadı olduğunu ve 70 yıl kadar önce İstanbullu bir şekerçi tarafından ilk kez yapıldığını söyler. Karay, kestane şekerinin yarım okkasının çeyrek mecediyeye satıldığını ve pahalı bulunduğundan pek tüketilmediğini belirtir.⁶⁵

⁵⁹ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 203.

⁶⁰ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 299.

⁶¹ Refik Halid Karay, *Doğuştan Kadıncıl*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 331.

⁶² Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 36.

⁶³ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 213.

⁶⁴ Karay, 233.

⁶⁵ Karay, 352.

1.5.2. Belirli Gün ve Törenlerde Yenilip İçilenler

Türklerde anma töreni ve kutlamalarda daha ziyade hayvansal gıdalar tüketilmektedir. Hıdrellez de hayvansal gıdaların tüketildiği önemli günlerdendir. Hıdrellez günü Hızır'ın uğrağı olduğu düşünülen hıdırlık denilen mevkilerde yahut mesire alanlarında topluca yemekler yenilmektedir. Hıdrellez'de kuzuların yenmeye elverişli olgunluğa eriştiği düşünülür. Pertev Naili Boratav, Anadolu'nun bazı bölgelerinde hıdrellezin ayrıca kutlanmayıp "kuzu katma bayramı" ile kaynaştığına işaret etmektedir.⁶⁶ Refik Halid'in "Hasır Kuzusu Nedir"⁶⁷ ve "Böylece Münasebetsiz İşlerimize Bir Münasebetsizini Daha İlave Etmiş Olduk" yazılarında anlattığına göre İstanbul'da da hıdrellez günü kuzuların olgunlaştığına inanılıp mesirelerde kuzular kesilmektedir. Hıdrellezden önce kuzu kesmek hoş karşılanmayan davranışlardandır. Refik Halid, andığımız ikinci yazısında bu âdetin terkedildiğini görüp şu sözlerle yakınmaktadır: *"Karakışta kuzu kesmek ve satmak "bid'at-ı seyyiesi" yani kötü hâdise ve âdeti ne zaman başladı? Eskiden böyle olmazdı, akla gelmezdi, bir mecnunun aklından geçse de kimse uymaz, üstelik ayıplar, o yerden "Neüzübillâh" diyerek uzaklaşırdı. Zira bunu hem akidesine, hem sıhhate, hem memleket iktisadiyatına hem de vicdanına yediremezdi."*⁶⁸

Refik Halid, iftar sofralarını tanıdık tanımadık ziyaretçilere açık tutan refah düzeyi orta ve yüksek konakların menüsü, ramazanın yenmesi âdet olan ve olmayan yiyecekleri hakkında "Eski Kış Ramazanlarında Hararet Bastıran Bir Şerbet"⁶⁹ ve "İftar ve Sahur Yemekleri" yazılarında bilgi verir. Karay, İftar sofrası için yedi çeşit yemek hazırlandığını söyler. Ramazanda zeytinyağlı sebzeler, balık, "kaba, âdî kokulu ve hazmı güç sebzeler" yenilmemektedir. Refik Halid ikinci yazısında ramazanın bugün kavradığımız manadaki gelenek görenek boyutunu Abdülhamid devrinde kazandığını söyler: *"Bütün görenekleriyle Ramazan'ın kutlandığı yıllar Abdülhamid saltanatına mal edilmelidir. İstanbul Hilâfet Merkezi sıfatını o Ramazanlarda takınırdı; idare yerleşmiş ve zahiren oturmuş halde idi; bir nevi memur aristokrasisi vücut bulmuş, refahlı bir yüksek ve orta sınıf meydana gelmişti. Altın para devri idi; ayrıca sulh seneleri."*⁷⁰

⁶⁶ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, (2. Baskı), Gerçek Yayınları, İstanbul 1984, s. 216.

⁶⁷ Karay, 205.

⁶⁸ Karay, 211.

⁶⁹ Karay, 83.

⁷⁰ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 203.

Karay, Abdülhamit ricalinin çekilmesiyle Türk mutfağının da yozlaşmaya başladığını söyler. Yazar, başka bir yazısında orta ve üst sınıfın istibdat nedeniyle kendilerini mutfak kültürüne verdiklerini de belirtmiştir.

Belirli güne bağlı olarak yenilenler arasında nevrüz macununu da sayabiliriz. Macuna nevrüziye de denmektedir. Nevruzda nevrüz macunu yemek, Osmanlı'da inanış boyutu da olan bir gelenek halini almıştır. Toplumun her zümresinde bu gün macun yahut imkânı yoksa tatlı bir şeyler yeme şeklinde sürdürülen bu âdet, günü “tatlı” geçirerek tüm yıla teşmil etmeye dayanır. Bu inanışı bir nevi sempatik büyü sayabiliriz. Zira macunun yendiği vakit de önemlidir. Nevruzıyeden maddi manevi birtakım beklentiler vardır. “*O devirlerde, halk arasında, Nevruzîye hakkında sarsılmaz bir inanç vardı. Bu inanca göre Nevruzîye bazı hastalıkların en birinci ve en etkili bir ilâcı idi.*”⁷¹ Bu gün, sarayda hekimbaşı, çarşıda ünlü şekerçiler ve eczacılar üzerinde hikemi sözler yazılı notlarla yenme vakti de belirtilen süslenmiş kâseleri sahiplerine sunarlar; vitrinlerinde teşhir ederler. Refik Halid'in babası da dönemin önde gelen memurlarından olduğu için evlerine tanıdık eczacılar nevrüz macunu gönderirler. Yazar, macun ve terkibi hakkındaki bilgileri “Nevruz Macunu”⁷² ve “O Macunun Terkibi”⁷³ başlıklı yazılarında vermektedir.

Refik Halid, “Nevruz Macunu” yazısında macunun tarifi hakkında daha ayrıntılı bilgi verebilecek kişilere şöyle seslenmekte ve bir anlamda folklor derleme faaliyetine girişmektedir: “*Meslekten bir bilen çıksa da Nevruz macununun terkibini ve daha esaslı bilgisini yazsa, eczacılık tarihimizin unutulmağa mahkûm bir köşesini aydınlatmış olur.*”⁷⁴ Bu çağrıya yanıt gecikmemiştir. Yazarın “O Macunun Terkibi” başlıklı yazısında Eczacı A. Bulut adlı şahsın nevrüziye macunu terkibi aktarılmıştır:

“*Bereket eczacı A. Bulut isminde muhterem bir okuyucum çok merak ettiğimiz Nevruzîye macunu terkibini eski bir ecza defterinden kopye edip göndermek nezaketinde bulundu; yazıyorum: 30 dirhem Şam fıstığı, 100 dirhem abdülleziz yahut (doğrusu) habülleziz ile birlikte tunç havanda karıştırılarak ve ezilerek iyice dövülecek. Bir tarafta da şeker şurubu hazırlanacak; şurup henüz soğumadan o ezilen şeyler içine katılacak ve*

⁷¹ M. Şakir Ülkütaşır, “Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırma”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1976, s. 310.

⁷² Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 376.

⁷³ Karay, 378.

⁷⁴ Karay, 376.

yine sıcak iken 5 dirhem Hindistancevizi, 5 dirhem kakule-i, 5 dirhem karanfil tozu (iri karanfiller toz haline gelinceye kadar dövülmüş olacak) da ilâve edilecek.” İşte macun hazırdır.”⁷⁵

1.6. ÖLÇME, TARTMA, HESAPLAMA BİRİMLERİ; ZAMAN VE MESAFE KAVRAMLARI

Eski ölçü birimlerimiz olan arşın, zira, kadem, kulaç, endaze, dirhem, okka, batman, çeki, kantar, kırat, miskal, kile, şinik, lüle vs.’den metrik sisteme ilk geçiş denemesi 1869’da bir yasa ile karara bağlansa da uygulama imkânına 1930’da çıkan Ölçüler Yasası’yla kavuşmuştur. Yeni ölçü sistemi iki ana nedenle kabul edilir. İlk neden vücut esas alınarak yapılan ölçümlerin izafi, ikinci neden eski ölçü birimleri arasında dönüşüm yapmanın imkânsız olmasıdır.⁷⁶ Bu ölçü birimleri dışında halk ağızlarında da eskiden beri çeşitli ölçü birimleri yaşamaktadır. Halk ölçü birimleri, özellikle bitki ve hayvanlarla ilgili olanlar geçmişten günümüze avcılık, hayvancılık ve tarımla geçinen toplumun ihtiyaçlarından doğmuştur. Refik Halid bu ölçüleri dilimizin bir zenginliği saymaktadır.

Baş: Refik Halid, 1943 tarihli “Baş Üzerine Başlıca Sözler” başlıklı yazısında içerisinde “baş” kelimesi geçen deyim, atasözü, özlü söz, denizcilik terimleri, baş yerine “kelle” kelimesinin kullanıldığı durumlar, rütbelerde kullanımı ve halk ölçülerindeki yeri hakkında malumat vermektedir. “Baş” ölçü birimi olarak hayvancılıkla ve avcılıkla ilgilidir. Baş kelimesinin yaygınlığı, Türklerde bu uğraşların önemini kanıtlar niteliktedir. Karay, “baş”ın ölçü birimi olarak akça başı şeklindeki kullanımının para farkı ve iskonto anlamına geldiğini söyler. Yazar, bir baş soğan, on baş koyun, başa baş gibi kullanımları da ölçü birimi olarak örnekler. Toptan alım anlamında kullanılan “beheri” kelimesi yerine halk ağzında “başına” tabirinin geçtiğini görürüz.⁷⁷

Refik Halid, 1944 tarihli “Türkçede Ek Zenginliği” başlıklı yazısında halk ölçü birimlerini konu edinmekte, yudum, içim, kertik, çentik, kerte, bir atım, fiske, tutam, bir çiğnem, buğday, bir dolam, bir kangal, diş, baş, bir taşım, bir çekim, bir çimdik, bir pişirimlik gibi ölçü ifadelerini sayarak bunlar arasındaki derece farklarını

⁷⁵ Karay, 378.

⁷⁶ Mustafa Şenel, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ölçü Birimleri”, *Karadeniz*, (12), 2011, s. 83.

⁷⁷ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 482.

belirtmektedir. Yazar, halk ölçüleri hakkında “*Türkçenin belki de başka hiçbir lisanda derecesine yetişilmemiş zenginliklerinden birini de miktar göstermek için kullandığımız kelimeler teşkil eder.*” demektedir ve bu ölçü birimlerinin her birinin belirli nesnelere için kullanılabileceğini örnekleriyle vermektedir:

“*Meselâ “yudum” ve “içim” gibi ki su içindir; fakat birincisi az, ikincisi ondan daha fazla miktara delâlet eder. Sonra “kertik” tahta veya yumuşakça şeyler üzerine keskin bir âletle yapılmış, yapılırken bir küçük parçası koparılmış yere, oyuğa, dişe denir; “çentik” ise hem öyle bir yer hem de o yerden ayrılan parçanın ismidir. “Kerte” kertiğin başka bir adıdır; derece, sıra, hiza, âletin dayandığı nokta ve bahriye terimi olarak rüzgâr pusulasının otuz iki kısmından her biri manasına gelir. Baruttan bahsederken “bir atım” deriz; barutlu silâhların hep birden atılması “yaylım ateş”tir. Tuz ile benzerleri hakkında “fiske”, azıcık fazlasına “tutam” sözlerini yakıştırmışız; fakat tutam, ot ve saç için de kullanılır. Eskiden “bir çiğnem sakız” sözü de geçerdi; gene eskiden sulfato ölçüsü “buğday” idi. “Bir dolam ip”, bir kangal ipten daha azdır. Sarımsak tanesine “diş”, bir adet soğana “baş” sözlerini uygun bulmuşuz; lahana için de öyle, boynuzlu hayvanların sayımına da! “Büklüm”, “kıvrım” kelimeleri de âdeta delâlet ettikleri şekilleri gözönüne getirdikleri için pek güzeldirler.*”

“*Bir taşım kaynatmak*”, “*bir çekim enfiye*”, “*bir çimdik pirinç unu*”, “*bir pişirimlik mercimek*” gibi sözlerdeki dil marifetine de dikkat edelim.”⁷⁸

1.7. HALK SANATLARI VE ZANAATLARI

“*19. yüzyıl, Osmanlı toplumu ve ekonomisi için öncekilerden çok farklı bir dönem oluşturur. Yüzyılın başlarında, Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde kendi kendine yeterliydi. Geleneksel teknolojiyi kullanan tarım ve tarım dışı üretim faaliyetlerinde, kapitalizm öncesi üretim ilişkileri egemenliklerini koruyordu.*”⁷⁹ Ancak Avrupa devletlerinin Osmanlı’daki reformlara destekleri karşılığında ekonominin dışa açılmasıyla gerçekleşen dış ticaret onların lehine oldu. Sanayi devriminin ürünleriyle rekabet edemeyen zanaatların ürünleri, örgütlenmeleri, gelenekten ve inanışlardan gelen birtakım ahlaki düzenleri böylelikle akamete uğradı. Ancak yeni yaşam beraberinde

⁷⁸ Karay, 291.

⁷⁹ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, (2. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s. 194.

yeni meslek ihtiyaçları da doğurdu. Refik Halid, yazılarında eski ve yeni mesleklere dair bilgi vermektedir.

Refik Halid, bir folklorcu dikkati ve ilgisi ile eski meslekler üzerine eğilmek gerektiğini hem ilgililere duyurmuş hem de bu amaca veri sağlayan yazılar kaleme almış; unutulmasından korktuğu meslekler hakkında bilgi vermiştir. “Büsbütün Unutulmasın Diye” başlıklı yazısında Avrupa’da çıkan bir meslekler kitabının benzerinin bizde de olması gerektiğini söyler. Bu konuda en azından “*Umumî mahiyette olmasa da yalnız İstanbul’un eski sanatlarından, mesleklerinden ve unutulmağa yüz tutmuş âdetlerinden bahseden yazıları bir araya toplamak da faydalıdır.*” der.⁸⁰

1.7.1. Tenekecilik

Refik Halid, “Edebiyat ve Teneke” başlıklı yazısında ucuz eserlerle teneke arasında bağ kurup lafı Birinci Dünya Savaşından önce İstanbul’daki “teneke devri”ne getiriyor. Yazar, geleneksel zanaatların kıymetli madenlerle yaptığı ürünler yerine ithal edilen malların teneke kaplarıyla türlü eşyalar yapıldığından yakınır. Burada geleneksel zanaatların ve halkın kaliteli hammaddeyle üretilmiş eşya kullanım imkânının azaldığını görürüz. Demircilik, gümüşçülük, çömlekçilik ve bakırcılıktan sonra tenekecilik mesleği ortaya çıkmıştır. Karay tenekecilikle ilgili şunları söyler:

*“Tenekecilik en verimli zanaat ve teneke en makbul maden haline gelmişti. Halk gaz tenekelerini açıp keser, evirip bükür, kıvrıp çevirir veya tenekecilere götürür, yüz türlü ev eşyası haline sokardı. Neler yapılmazdı ki? Bütün eski güzel çanak çömlek, küp ve saksı, kavanoz ve kutu, hulâsa demirden, bakırdan, tunçtan, pişmiş topraktan vücade getirilmiş hoş şeyler, yerlerini teneke edevata bırakmışlardı; hem sanat, hem zevk mahvolmuştu. Sahne komikliği bile gaz tenekesinden kuvvet alırdı.”*⁸¹

1.7.2. Halk Resmi

Refik Halid, Anadolu’yu seyahati sırasında kaleme aldığı “Isparta Yolunda” başlıklı yazıda Nazilli İstasyonu’nda tezgâhta satışa sunulan halk resimlerinden bahseder. Yazar bu resimlerden hareketle dini şahsiyetlerin betimlenmekle İslam’da var

⁸⁰ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 307.

⁸¹ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 49.

olduğu söylenen tasvir yasağının ortadan kalktığını belirtir.⁸² Emine Nas, halk resmi ile ilgili makalesinde bu yasağın resimlerde dini motif ve “kutsanmış hat” ile anlatım yöntemi seçilerek delindiğini söyler. Nas, 19. yüzyıla kadar devam ettiğini söylediği halk resminin ahşap, kâğıt, cam gibi malzemeler üzerine usta çırak ilişkisinden gelmiş kişilerin çarpıcı renkler kullanarak, çocuksu ve abartılı anlatımla anonim olarak halk kültürünü yansıttığını söyler.⁸³

1.7.3. İpekçilik

Refik Halid’in “Eski Hikâye” başlıklı yazıda İpekçilikle ilgili de bilgi vermiştir. Yazar, burada ipeğin işlenme sürecini anlatılır. Ayrıca yazıda ipek atölyelerinde çalışan işçilerin insanlık dışı koşullarda çalıştıkları aktarılır. Hatta İpek işçilerinin hikâyesini anlatmakla Türkiye’de toplumcu ilk hikâyeyi yazdığını ve bir çığırını açtığını bu yazısında ve diğer yazılarında dile getirmiştir.⁸⁴ Yazar bu hikâyeyi önce “Tercüman-ı Hakikat”te sonra “Memleket Hikâyeleri”nde sonradan “Sus Payı”na çevrilecek olan “Hakkı Sükût” başlığıyla yazmıştır.

1.7.4. Avizeciler, Kürkçüler, Sigaracılar

19. yüzyılda yeni yaşam yeni meslekler de doğurur. Bunlardan bazılarını Refik Halid, “Billûr Parçasında Gördüklerim” adlı yazıda anlatır. Yazıda avizeciler, kürkçüler ve sigaracılar anlatılmıştır.⁸⁵ Karay, avizecilerin Musevi cemaatinden olduğunu iki üç yılda bir konaklara temizliğe çağrıldıklarını söyler. Kürkçüler ise Ermeni cemaatindedir. Yazar, kürkçülerin çok terbiyeli adamlar olduğunu ancak onlar çalışırken kürklerden deri parçaları çalmasınlar diye başlarında daima gözcü bulundurmak gerektiğini söyler. Tütün meraklıları tarafından İskeçe’den temin edilen tütünler, Musevi cemaatinden sigaracılar bir sene idare edecek kadar sardırılır. Karay, bu işçilerden Ermenilerin ikram edilen yemekleri yedikleri ancak Musevilerin ikramları geri çevirdiklerini de anlatır.

⁸² Refik Halid Karay, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu’da*, s. 158.

⁸³ Emine Nas, “Türk Halk Resminde Eklektik Bir Üslup: Camaltı Resimler”, *Millî Folklor*, (112), 2016, s. 96, 102.

⁸⁴ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 244.

⁸⁵ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 290.

1.7.5. Fes Kalıpcılığı

19. yüzyılda ortaya çıkan mesleklerden biri de fes kalıpcılığıdır. Yazar, fes kalıpcıları hakkında dört yazı yazmıştır. Bunlar: “Yağmurun Hatırlattığı”⁸⁶, “Büsbütün Unutulmasın Diye”⁸⁷, “Bir Fesin Hatırlattıkları”⁸⁸ ve “Fes, Kalıp ve Üst Tarafı”⁸⁹ başlıklı, sırasıyla 1941, 1946, 1953 ve sonuncusu da 1953 yıllarında yayınlanmış yazılardır. Yazılarda bu işi meslek edinen kişinin Ermeni bir külhanbeyi eskisi olduğu vurgulanmıştır. Karay, fesin hangi malzemeler kullanılarak kalıba sokulduğunu aşamalarıyla, kalıpcının bu esnadaki tavrını ayrıntıyla anlatır ve “Büsbütün Unutulmasın Diye” başlıklı yazıda der ki: “*Kalıpcılıkta caka şarttı ve çabuk iş yapıyor görünmek mesleğin bir icabıydı.*”, “*Lisan halile âdeta der ki: İş mühimdir, şakası yoktur, kalıpcılığı hor görme, ince sanattır!*”⁹⁰

1.7.6. Bakkalcılık

Refik Halid, bakkalcılığın gelişimi hakkında da bilgi vermektedir. Yazar, evlere erzak alımı hakkında yazdığı “Kiler ve İnce Kiler” ve “Reçel Kavanozlarına Dalıp, Ne Renkli ve Tatlı Âlemler Seyrederdim”⁹¹ başlıklı yazılarında bakkalcılığın Birinci Dünya Savaşının darlık zamanlarında gelişmeye başladığını söyler. Öncesinde daha çok hesabını bilmeyenlerin ve dar gelirlilerin uğrağıdır bakkallar. Yazar, “Kiler ve İnce Kiler” yazısında Türklerin ticarete atıldığı yılları savaş yılları olarak tespit eder: “*Yokluk içinde ve bu kıtlıktan dolayı mahalle aralarında ufak tefek dükkânlar türedi. Sahipleri de artık Bodos veya Yorgi değildi... Sabık mümeyyiz Ahmet Efendi yahut mütekait Binbaşı Ali Bey’di!..*”⁹²

1.7.7. Dışçı Berberler, Seyyar Dışçiler

Refik Halid, “Berberlerin Dış Çektikleri Günlerden Manzaralar” başlıklı yazıda çocukluk yıllarında dış çeken berberleri ve seyyar dışçileri anlatır. Yazar, dışçı berberlerin çoğunlukla Rumeli Muhaciri, seyyar dışçilerinse azınlıklardan olduğunu

⁸⁶ Karay, 454.

⁸⁷ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 307.

⁸⁸ Karay, 314.

⁸⁹ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 94.

⁹⁰ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 307.

⁹¹ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 91.

⁹² Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 114.

söyler: “*Ekserisi Rumeli muhacirlerinden olan poturlu, şal kuşaklı ve cebkenli, hattâ. yazma sarıklı dişçi – berberlerin aksine arabalı seyyar berberler Frenklik taslarlar, şarlattanlık ederler, çingırak çalıp nutuklar verirler, halk üzerinde müsbet tesirine güvenerek şapka giyerlerdi; esasen bunlar azınlık mensubu yahut yabancı idiler; iyi para kazanırlar, faytonlarının arkasında kanlı izler bırakarak şehri gezip dolaşırlardı.*”⁹³

1.8. GİYİM – KUŞAM - SÜS

Giyim-kuşam, kıyafet, eski tabirle ton-don yalnızca coğrafyanın, yaşam şartlarının gerektirdiği maddi işlevleri karşılamakla kalmaz; birtakım kültür unsurlarının da taşıyıcı formudur. Bu anlamda kıyafet, ait olduğu topluluk içinde sembolik anlamlar içerir. Toplumsal cinsiyet, sosyal statü, etnik, siyasi ve dini ön kabuller kıyafetlerde bir kimliğe dönüşerek halk biliminin konusu olur. Osmanlı Devleti’nde geniş sınırları ve konumuyla kıyafete pek çok siyasi, sosyal, ekonomik unsur simgesel olarak müdahil olmuştur. II. Mahmut döneminden başlayarak Batı ile olan münasebetimiz dairesinde kılık kıyafet üzerinde çeşitli müdahaleler olmuştur. Kılık kıyafet uygulamaları hakkında çeşitli yazılarında örnekler veren Refik Halid, Osmanlı’nın son döneminin kılık kıyafet anlayışını kimliksizlik olarak kabul eder.

“*Zira Osmanlı idaresi son yıllarında Türk’e eskiden kalma güzel, şanlı ve heybetli nesi varsa kaybettirmişti. Kıyafet bakımından ne kaftanlı ne palâlî ne de fraklı ve silindir şapkalı idik; ikisi ortası en acaip kılıkta setre pantolonlu, fesli ve püsküllü idik. Yaşmak ve ferace bir kıyafetti; lâkin peçeli manto bir maskaralıktı. Kavuk ve cübbe bir elbise idi; fakat frak üstüne giyilen fes bir soytarılığa benziyordu.*”⁹⁴

Refik Halid, 31 Mart olayı ile ilgili “Mart Ayının Hatırlattığı” yazısında yine siyasetin kıyafet üzerindeki tesirine örnek verir. Karay, kavuktan fese, kalpaktan şapkaya kadar başlıklarımızla kimliğimiz arasındaki ilişkiyi bu yazıda ele alır. İki kalpak devrinden bahseden yazar, kalpağın ilkini 1878 Avusturya Macaristan İmparatorluğunun Bosna’yı ilhakı üzerine, ikincisini ise Millî Mücadele yıllarında

⁹³ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 330.

⁹⁴ Refik Halid Karay, *Atatürk’e Eğilen Bir Sürgün*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 89.

başımıza geçirdiğimizi söyler. Ayrıca yazarın belirttiğine göre Avusturya'dan ihraç ettiğimiz fesi boykot ederek yine Avusturya'dan ihraç edilen kalpağa başvurulmuştur.

“Hülâsası şu: Batı dünyasına meydan okurken de, ona uymak ve izinde yürümek isterken de başımızın örtüsünde daima bir değişiklik yapmak lüzumunu duyduk. Garp âlemine kavuklarımızla toz vurduk, feslerimizle dalkavukluk ettik; kalpaklarla karşı koyduk, nihayet şapkalarımızla eşitliğimizi anlatmağa çalıştık. Serpuşlarımız siyasetimizin sembolü, alâmeti fârikası oldu.”⁹⁵

Refik Halid, erkek süs ve aksesuarları hakkında da geniş bilgi vermiştir. Yazar, “Bildiğimiz Zamanın Erkek Süsleri” başlıklı yazıda zamanın erkeğini birbirinden ayıran tuhaflıklar olarak andığı süs unsurlarını (kravat iğnesi, yakalık, yelek, köstek, baston ve düğmeler) ayrıntılarıyla, çeşitleriyle ele almıştır.⁹⁶ Karay, her büyük savaşın kılık kıyafetin sadeleşmesinde rolü olduğunu söyler. Ayrıca yazar, “Baston ve Bonjur” adlı yazıda da zamanın komikleri olan Orta oyuncuların, Charlie Chaplin'nin bastonu ve bonjur denen kuyruğu uzun ceketleri maskaraya çevirerek modanın bırakılmasında rolü olduklarını belirtir. Yazar, baston modası hakkında ayrıntılı bilgi verdiği yazıda bastonların, fesin, şemsiyenin insanların bir uzvu halini aldığını, onlar olmayınca utanıldığını, eksikliğini duyarak yürümekte güçlük çekildiğini belirtir.⁹⁷

Refik Halid, “Fotin – Kundura Doğrusu Çok Rahat ve Pratik Bir Ayakkabı İdi” başlıklı yazıda iki parçadan oluşan üst kısmı fotin, taban kısmı kundura olarak adlandırılan ayakkabıların mahiyeti, kullanımı ve ayakkabıyı yapan ustalar hakkında bilgi verir.⁹⁸

1.9. HALK BİLGİSİ

1.9.1. Halk Hekimliği

Halk hekimliği, kökenleri eski uygarlıkların düşünce, inanış ve uygulamalarına kadar giden çoğunlukla büyüsel ve kimi zaman da deneysel öğelerin iç içe geçtiği

⁹⁵ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 510.

⁹⁶ Karay, 438.

⁹⁷ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 54.

⁹⁸ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 359.

folklorun geniş kapsamlı araştırma alanlarından. Sedat Veyis Örnek, halk hekimliğini şöyle tanımlar:

*“Halkın hastalık sebepleri hakkındaki görüş ve düşüncelerinin, hastalıkları tedavi etmek için kullandığı ilaç ve metodların hepsine birden “halk hekimliği” denmektedir. Halkın âdet, inanma, düşünce ve ampirik bilgileriyle beslenen bu zengin folklor müessesesi, gerek hastalık sebeplerini, gerekse tedavi metodlarını genellikle irrasyonel düşünce ve görüşlerde temellendirmektedir.”*⁹⁹

Halk hekimliği ile yalnız fiziksel değil ruhsal hastalıklar da tedavi edilmektedir. Halk hekimliği üzerine söz söyleyen araştırmacılar, tedavi yöntemlerini genellikle büyüsel nitelikte olanlar ve akılcı olanlar şeklinde ayrıma tabi tutmaktadır.¹⁰⁰ Büyüsel nitelikte olan tedavilerin kökenlerinde hastalıkların kötü ruhlardan geldiği anlayışı hâkimdir. Bu anlayışın eski Türk inanışlarındaki şifacıları “kamlar” ve “şaman”lardır. Nispeten akılcı olan diğer anlayışın geçmişteki temsilcileri ise “emci” ve “otacı” şeklinde adlandırılır. Büyülük nitelikteki tedavi yöntemlerinde yatırlara, ocaklılara, kutlu yerlere, büyü ve efsuna başvurulur. Akılcı yöntemlerde de başvuru yerler hemen hemen aynıdır. Ancak manevi tedavi yöntemlerine maddi birtakım unsurlar da eklenir. Şifalı bir bitki üzerine 40 kez dua okuyup yemek gibi.

Halk ilaçları bir süreklilik içinde bağlı buldukları toplumların kültürel gelişim ve değişimlerine tabi olarak yaşar. Önce İslamlaşan sonra Anadolu uygarlıklarının verimleri ile sentezlenen halk hekimliği uygulamaları son dönemde de modern tıbbın etkisi altına girmiştir. İlaç alırken şifa niyetiyle demek dahi bu anlayışın en küçük kalıntılarından.

Refik Halid, İstanbul’da ve sürgün yıllarında Anadolu’da gördüğü akılcı ve büyüsel nitelikteki halk hekimliği uygulamalarını yazılarında anlatmaktadır.

Yara temizleme: Refik Halid, çocukluk yıllarında çivi batan ayağına örümcek ağı koyduklarını anlatır. Bu işlem, halk hekimliği bağlamında akılcı çözümlerdendir.

⁹⁹ Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtlı İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1966, s. 105.

¹⁰⁰ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, (2. Baskı), Gerçek Yayınları, İstanbul 1984, s. 123.

“O zamanlarda yaraya tentürdiyod sürmek nerede, ispirto veya kolonya bile kullanmağı kimse, hele kadınlar hiç bilmezdi. Ne yaptılar? Kanı dindirmek için gene aynı loş, ıslak bodrumdan idrofil pamuk yerine örümcek ağı sıyırıp bastılar.”¹⁰¹

Kolera tedavisi: İstanbul halkı, 19. yüzyılın başlarından itibaren birçok kolera salgınıyla boğuşmuştur. Onbinlerce insanın öldüğü bu salgınlarda Refik Halid, varlıklı konakların kış bahçelerinden halka limon dağıtarak salgına çare olmaya çalıştıklarını anlatır. Bazı sebzelerin de bu salgında taşıyıcı rolü olduğu düşünülüp uzak durulur. Yazar iki yazısında konuya değinmektedir.¹⁰²

Dolama tedavisi: Refik Halid, Çorum sürgününde parmağı dolama olan kişinin parmağına peynir sarılarak tedavi edildiğini anlatır. Yazar, peynir ile penisilin arasında ilgi kurar: *“Bilir misiniz ki “penisilin” sözü daha bu ilâç icad edilmeden önce peynir mayaları hakkında kullanılan bir kelime idi. Bir nev’i mayaya “Penicillum Glaucum” tâbir olunurdu. O bakımdan peynir XX. Asrın en mühim ilâçlarından birine, bir cankurtarıcıya da isim verdiği için mukaddes gıdalardan biridir de!”¹⁰³*

Kuduz tedavisi ve kırklama yöntemi: Bu tedavi yönteminde büyüsel niteliklerin öne çıktığını görmekteyiz.

“Bazı Anadolu bölgelerinde kuduz hayvan tarafından ısırılan adamın kırkinci gece hiç uyutmamakla kudurmaktan kurtulacağına inanılırdı. Kırkinci gece sünnet düğünü gibi evde çeşitli eğlenceler yapmak, hastaya göz kapatmamak âdetti. Tesiri olur muydu? Aklım ermez.”¹⁰⁴

1.9.2. Halk Zoolojisi

Halk zoolojisi *“Halkbiliminin, halkın hayvan dünyasıyla ilgili bilgi ve uygulamalarını derleyip değerlendiren dalı”* olarak tanımlanmakta; halk zoolojisi araştırma alanının kapsamına *“halkın hayvanlara verdiği adlar, hayvanları sınıflamada*

¹⁰¹ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 66.

¹⁰² Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 243, 254.

¹⁰³ Karay, 312.

¹⁰⁴ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 502.

izlediği ölçütler, hayvanlardan yararlanma yollarına dair bilgiler, inanışlar ve uygulamaları” girmektedir.¹⁰⁵

Refik Halid, çeşitli yazılarında hayvanlara değinmiştir. Yazılarda anılan birçok hayvandan yalnız insanların dünyasında sınıflandırmaya, ad vermeye, inanışa, moda, ekonomiye, eğlenceye, mizaha konu olanları, döneminde arz ettiği önem itibariyle aşağıya alınmıştır.

Deve: Refik Halid, “Deve Üzerine Sözler” başlıklı yazısında devenin Türk kültüründeki önemini şu sözlerle belirtir: “*Deve olmasaydı, Şark'ta bir medeniyet ve dünyada bir din eksik kalırdı*”. Karay, deveye yönelik ilginin folklorla dönüştüğünü örneklerle ortaya koymaktadır.

*“Bizim için eskiden devenin dinî, kutlu bir mahiyeti de vardı, hele kadınların deve görüp de, “mübarek hayvan!” dememeleri imkânsızdı. Bununla beraber develer kin gütmelerile de meşhurdur. O bakımdan hâlâ birçok hikâyeler anlatılır ve eşeğin develerin önünde gitmesi de – zaten bu hayvana “deve güden” derler – pek maruf bir hikâyeye zemin teşkil eder. Hele Hac'dan dönenlerin develer hakkındaki sitayişleri ve mübalâğalı rivayetleri yılan hikâyesi kadar uzun sürer, can sıkardı.”*¹⁰⁶

Güvercin (Yaşmaklı): Refik Halid, “Tokluk Alâmetlerinden” başlıklı güvercin üzerine olan yazısında çocukluk yılları İstanbul’unda güvercin merakının lâlâ merakı gibi insanları cezbedtiğini, ekonomisinin oluştuğunu anlatır. Yazıda yaşmaklı denilen güvercin cinsinin kadın kıyafetlerinde ve yürüyüşünde bir dönem tesir edip moda oluşturduğu da belirtilmektedir.¹⁰⁷

1.9.3. Halk Botaniği

Halk botaniği, folklorun bitkilerle insanlar arasındaki ilişkisinden doğan kültürü inceleyen bir araştırma dalıdır. Halk botaniğinin araştırma alanında “*halkın bitkilere verdiği adlar, bitkileri sınıflamada izlediği ölçütler, bitkilerden yararlanma yollarına dair bilgiler, inanışlar ve uygulamalar*” yer almaktadır.¹⁰⁸ Bu noktada bitkiler

¹⁰⁵ Mustafa Aça, “Halk Bilgisinin Takvim, Mevsim/İklim, Çevre, Sağaltma ve Hukuka Dönük Temsilleri”, Mustafa Aça (Ed.), *Halk Bilimi El Kitabı*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s. 582.

¹⁰⁶ Refik Halid Karay, *Ağaç ve Ahlak*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 151.

¹⁰⁷ Karay, 175.

¹⁰⁸ Aça, s. 581.

medeniyet tarihinde önce basit işlevsellikleriyle sonra milletlerin mutfak zevkini, kültürünü zenginleştirmekle bilgi birikimi meydana getirmişlerdir.

Türk halk botaniği araştırma alanı, Anadolu'nun endemik bitkileri, bitki çeşitliliğine uygun iklimi, tarihi ve buna ilişkin oluşan kültürüyle kaynak açısından oldukça zengindir. Ancak küreselleşmenin etkileri halk botaniği üzerinde de görülmektedir. Bu bilgi birikiminin hafızalardan silinip yazılı belgelerde yaşatıldığı bir gerçektir. Refik Halid, eski dönemlerde nesnelere tür adlarını bilmemenin büyük bir kusur, botanik bilgisinin sanat ve edebiyat gibi uygarlık alâmetlerinden olduğunu söyler.

Frenk Elması – Domates: Refik Halid, 1943 tarihli “Bu Asrın Bir Gıda Modası” başlıklı domatesle ilgili yazısında 70 yıl kadar önce domatesin satıcılar tarafından “Frenk elma”sı olarak iç piyasaya tanıtıldığını belirtir. Ayrıca domatese karşı olumsuz bir önyargı olduğu da şu sözlerle anlatılır: “*Dedelerimizle babalarımız salata yerlerken domates dilimleri bir tarafa ayırılır, salçası fazla konmuş yemeklerden el çekerek aşçıya bir daha öyle yapmaması için haber üstüne haber gönderirlerdi. Hele ufak yaştakiler çiğ domatesi ağızlarına götürsünler! Ellerinden kapılır ve yutmuş olurlarsa kıyametler koparılırdı.*”¹⁰⁹

Ayşekadın Fasulyesi: Refik Halid, “Nefis Bir Sebzemizi Soysuzlaştıran Kayıtsızlık” başlıklı yazısında Ayşekadın fasulyesini ele alır ve ziraatçilerin bu fasulye türünün soysuzlaşmasına önlem almamalarından yakınır. Ayşekadın fasulyesini, “*fasulye nev'inin ve milli sebzeciliğimizin bir şaheseri*” olarak tanımlayan yazar, babasının türe ismini veren Ayşe Kadın'ı da gördüğünü şu sözlerle anlatır:

“*Kimdi Ayşe Kadın? Anlatayım: Babam bu Ayşe Kadın'ı Beykoz'daki bostanında çalışırken bizzat gördüğünü, yazma başörtülü, siyah yeldirmeli, iriyarı bir kadın olduğunu söylerdi. Kocasiyle beraber kendi bostanında başka cins fasulyeleri seleksiyone ederek o mükemmel cinsi bulmuş, türetmiş, üretmiş, yaymış ve satmış, halk da büyük bir cemile olarak bu nefis sebze kadının ismini vermiştir.*”¹¹⁰

Arnavutköy – İstanbul – Osmanlı Çileği: Refik Halid, 1942 yılında “Zevk ile Ahlâk” başlıklı yazısında Arnavutköy çileğini konu edinir; gözden düşmesine yakınır.

¹⁰⁹ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 248.

¹¹⁰ Karay, 191.

Yazıda Arnavutköy çileğine İstanbul ve Osmanlı çileği de dendiği, renginin tozpembesi olduğu belirtilir. Karay, çileğin rengini kızılaştırmak için hileye başvurulduğunu şu sözlerle anlatır: “Arnavutköyü çileklerine, soluk renkli diye alıcı çıkmıyormuş; herkes kıpkızıl, çiğ kızıl, bayağı kızıl renkte çilek istiyormuş. Onun için de esnaf bu soluk benizli çileleri kırmızıya boyamaya başlamış; şimdi mürakabe teşkilâtı hilekârlığı önliyecekmiş...”¹¹¹

Greyfurt – Kız Memesi: Refik Halid, turunçgilleri ele aldığı yazısında greyfurtla ilgili şunları söyler: “Greyfurt”un ismi “kız memesi” idi, her mecliste utanmadan söylenecek ve hele manavdan isim tasrihiyle istenecek şey değildi; esasen pek de bulunmazdı.”¹¹²

Engürü Armudu: Refik Halid, “Engürü Armudu Üzerine Bir Hikâye” başlıklı yazısında II. Abdülhamid döneminde Ankara’nın adı belirtilmeyen ilçelerinin birinde kaymakamlık yapan memurun başına gelenleri anlatmaktadır.¹¹³ Yazarın kendisine hikâye edildiğine göre kaymakam, Ahlat ormanını ekonomiye kazandırmak için köylüleri zorlayarak Engürü armuduna aşlattıktan sonra köylüleri angaryaya koştuğu gerekçesiyle şikâyetler üzerine görevden alınmış. Engürü armutları ürün verdikten sonra kıymeti anlaşılan kaymakamı bulmaya çalışan köylülerin çabası da boşa çıkmış.

1.9.4. Halk Meteorolojisi

Atmosfer tabakası içerisindeki hava olaylarını, tahminlerini bilimsel yöntemlerle araştıran bilim dalı meteorolojidir. Halk meteorolojisi ise tahminlerini geleneksel yöntemlerle yapmaktadır. Tarım ve hayvancılığa bağlı toplumlarda, bilimsel bilginin henüz günlük yaşama bu kadar katılmadığı dönemlerde insanlar, İslam öncesi ve sonrası inanışların şekillendirdiği bir bakışla bitkileri, hayvanları, gökteki cisimleri, insanları gözlemleyerek hava tahmininde bulunmaya çalışmışlardır. Çünkü doğa karşısında hayvanlarını, ekin ve hasadını korumak isteyen insan için hava tahmini hayati bir önemdedir.

Yıldırımdan korunmada keçinin önsezisine başvurma: Refik Halid, keçilerin sevkitebii ile yıldırımdan korunduklarını “Yıldırım, Keçi ve Tilki” yazısında anlatır.

¹¹¹ Karay, 344.

¹¹² Karay, 348.

¹¹³ Karay, 350.

Bilecik sürgününde keçi gibi çevik bir hayvanın çobanlar tarafından “*hantal, bön, bezgin koyunlar ortasında*” bulunmasına kendi halini de düşünerek üzülen Refik Halid, çobana çıkarır. Çoban, keçinin yıldırım düşecek ağacı bildiği için sürüye keçiyi kattığını, böylece hayvanları güvenilir ağaç altlarına götürüp boşuna ıslatmadıklarını söyler.¹¹⁴

Lodosla başlayan kış yumuşak geçer: Refik Halid, “Pastırma Yazı” başlıklı yazısında kışların sert mi yoksa soğuk mu geçeceğine dair eski insanların yorumuna değinir. Halktaki kanaate göre, Rûz-ı Kasım başlangıcında yani Pastırma yazında İstanbul lodoslu olursa kış ayları yumuşak geçecektir.¹¹⁵

1.9.5. Halk Takvimi

Türkler tarih boyunca çeşitli resmi takvimler kullanmışlardır. “On iki hayvanlı Türk takvimi”; bir güneş takvimi olan “Celâli” takvimi; “Hicrî” takvim; Ortodoksların Julyen takvimi esas alınarak kullanılan güneş takvimi “Mâlî – Rumî” takvim ve Protestanların, Katoliklerin kullandığı Gregoryen güneş takvimi “Miladi” takvim kullandığımız takvimlerdendir. Bir de halk takvimi dediğimiz takvim vardır ki hem kullanılan resmi takvimlere ait unsurları içinde barındırır hem de Türklerin tarih boyunca karşılaştığı siyasi, sosyal, kültürel birikimi yansıtır. “*Yıl boyunca toplum içinde ortaya çıkan toplumsal, ekonomik, kültürel, dinsel ve büyüsel olayları ve bunların tekrar edeceği zamanları belirlemek amacıyla kullanılan geleneksel bilgi ve uygulamalar, halk takvimi adı verilen zaman belirleyicisi içinde yer alır.*”¹¹⁶

Türkler 20. yüzyıla kadar avcılık, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bir millet olarak takvimleri de bu meşguliyetlerin izlerini taşımaktadır. Halk takviminde gün ve ay bölümlenmeleri bölgeden bölgeye şehirden şehire ayrılık gösterebilir. Çünkü tarım ve hayvancılığa bağlı şartlar her yerde bir değildir. Adlandırmalardaki ayrımı oluşturan yalnız geçim kaynaklı değişimler değil, kültür farkları da olabilir. Refik Halid, patlıcan mevsiminden bahseder ki bir dönemde bu adın öne çıkmasında İstanbul’un mimaride kullandığı malzeme olan ahşap etkilidir. İstanbul’un meşhur yangınları en çok patlıcanların kızartıldığı döneme rastlamıştır. Şartlar İstanbul’a özgü

¹¹⁴ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 549.

¹¹⁵ Refik Halid Karay, *Ağaç ve Ahlak*, s. 64.

¹¹⁶ Aça, 562.

mevsimsel bir ad ortaya çıkarır. Ancak halk takvimlerinde yılın Rûz-ı Hızır ve Rûz-ı Kasım şeklinde ikiye bölünmesinde tutarlılık görülmektedir. Yüzyılların birikimi olan bu takvimlerin doğa olayları ve doğaya bağlı değişimler üzerine yorumlarındaki isabet, onların hem kalıcılığını sağlar hem de resmî takvimlerde anılmalarına neden olur. Refik Halid'in de bu hususa dikkat çektiğini görürüz: “*Eski takvimlerimizin soğuklar, sıcaklar, fırtınalar ve misafir kuşlar hakkında verdikleri malûmat pek uzun yılların tecrübesine dayandığı için – ancak birkaç günlük farklarla – ekseriya doğru çıkar.*”¹¹⁷

Öküz Soğuğu (Sitte-i Sevr): Refik Halid, 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın eski takvimlerin “sitte-i sevr”ine yani halk ağzıyla 6 gün süren “öküz soğuğu”na denk geldiği için her sene sert geçtiğini belirtir.¹¹⁸

Pastırma Yazı: Refik Halid, miladi takvime göre 8 Kasım'ın pastırma yazı başlangıcı olduğunu ve 16 gün sürdüğünü belirtir. Halkın deneyimlerine göre lodosla başlayan pastırma yazı yumuşak geçmektedir.¹¹⁹

Lale Mevsimi: Refik Halid, miladi takvime göre Nisan'ın 13. gününün halk takviminde lale mevsimine denk geldiğini belirtir.¹²⁰

Etlik: Refik Halid, Anadolu'da güz mevsiminde etlik denen ve 40 gün süren bir devre olduğunu, bu devrede kışlık pastırma, sucuk, kavurma gibi yiyeceklerin hazırlandığını belirtir.¹²¹

Erbain: Miladi takvime göre Aralık ayının 21'inde başlayıp Ocak ayının 30'unda biten 40 gün süren devreye halk arasında “erbain”, “zemheri”, “kara kış” denilir. Kış mevsiminin ikinci devresi “hamsin” ise 30 Ocak'tan 21 Mart'a kadar süren 50 günlük dönemdir. Refik Halid, tam hatırlamadığını belirterek inanış bağlamında eskilerin ilk dönemi ya da ikincisini atlattıklarında kurban kestiklerini söyler. Ahşap konakların ısınmayan odalarında çivi de kesmektedirler.¹²²

¹¹⁷ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 359.

¹¹⁸ Karay, 359.

¹¹⁹ Refik Halid Karay, *Ağaç ve Ahlâk*, s. 64.

¹²⁰ Karay, 103.

¹²¹ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 502.

¹²² Karay, 502.

1.10. GEÇİŞ DÖNEMLERİ

İnsan yaşamında başlıca üç tane geçiş dönemi vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Ancak yaşamda derin iz bırakan sünnet, askerlik ve hac vazifesi çevresinde de geleneksel bazı töre ve törenler yerleşmiştir. Geçiş dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde kişiyi kutlama ve kutsama amaçlı çeşitli pratikler, törenler düzenlenir. Bunda amaç *“kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır.”*¹²³

1.10.1. Çocuk

1.10.1.1. Ad Verme

Çocuğun toplumsal yaşama katılmasında ad verme, bir grubun, topluluğun, milletin ona biçtiği ilk kıyafettir. Çocuğa ad seçerken çoğunlukla toplumsal açıdan çeşitli değerler, temsiller, kişilere olan sevgi ve saygı gibi birçok husus gözetilmektedir.

Sedat Veyis Örnek, ad koyma eğilimlerini şu başlıklar altında ele alır:

a) Çocuğun doğduğu gün, ay ve mevsimle ilgili adlar; b) Yatırlar ve ziyaretlerle ilgili adlar; c) Tanrı'nın sıfatları, Peygamberler ve peygamber yakınlarıyla ilgili adlar; d) Tarihi kahraman ve siyasi liderlerle ilgili adlar; e) Hayvanlarla, madenlerle, bitkilerle ilgili adlar; f) Çocuğun doğduğu yerle ilgili adlar; g) Minnet, şükran, hayranlık ve dostluk duygularıyla ilgili adlar; h) Ölmüş büyüklerle ilgili adlar; i) Toponomi ile ilgili adlar; j) Coğrafi öğelerle ilgili adlar; k) Kozmik, göksel ve meteorolojik olaylarla, öğelerle ilgili adlar; l) Manevi organlarla ilgili adlar; m) Uyumlu adlar; n) Modayla ve kültür değişmeleriyle ilgili adlar; o) Yaşatıcı güçle ilgili adlar.¹²⁴

Refik Halid, 1945 tarihli “Sayım Var, Suyum Yok” başlıklı yazısında adları ele almıştır. Burada, Örnek'in tasnifindeki gibi kimi eğilimlerin toplumu yönlendirdiğini görürüz. Yazar, adların modaya tabi olduğundan, bu modayı geçmişte edebi eserlerin ve siyasilerin belirlediğinden dolayısıyla saygı gibi dalkavukluğun da gözetildiğinden,

¹²³ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi*, (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977, s. 131.

¹²⁴ Örnek, 148-158.

inanişların ad koymadaki rolünden bahseder. Ayrıca adların sahiplerinden onların hangi etnik kimlik ve sosyal sınıfa mensup olduğu hakkında Osmanlı toplumunda çıkarım yapılabildiğini şu sözlerle belirtir:

“Vaktile gene kadınlardan halayık takımile saray halkını, yani kul cinsini adlarından anlayıverirdik

*Ramazan, Bayram, Şaban vesaire daha ziyade Arnavut adıdır; İsa, Zekeriyya gibi bazı peygamber adlarından Çerkesler hoşlanırlar; Tatarlardan Abdürrahman olmasını nadirdir. Fakat Dursun, Durmuş, Yaşar ve Satılmış'ı işitince karşımızdakinin Türk olduğunu, birçok kardeşlerinin de kendilerinden önce ölüp ölüp gittiğini, yaşamaları için bu adları taşıdıklarını anlarız.”*¹²⁵

1.10.1.2. Çocuk Görme

Kültürümüzde doğum yapan kadını ve çocuğunu kırk gün içerisinde ziyaret etmek makbul sayılmaktadır. Bu ziyarete “göz aydına gitme, çocuk görmeye gitme” gibi adlar verilir. Ziyaret esnasında çocuk yahut annesi için hediye götürülmesi âdetdir. Refik Halid, altın akçe üzerine yazdığı “Altın Akçenin Hatırlattıkları” başlıklı yazısında inanişlarla da şekillenen bu âdet hakkında bilgi vermektedir:

*“Eskiden yeni doğan çocuğun yumuk ve henüz derileri bumburuşuk avucuna bir adet çil altın sıkıştırmak âdetmiş. Hattâ yavru bunu sınımsıkı yakalar, bırakmazsa eli sıkı, hesabını bilir, zengin olacağına hükmederler; tutmaz yahut tutmasile atması bir olursa cömert, müsrif, mübezzir yaradılışlı diye keder ederlermiş.”*¹²⁶

1.10.2. Evlenme

1.10.2.1. Paça Günü Âdeti

Refik Halid, yoğurt hakkında yazdığı “Yoğurttan Dondurmaya Kadar” başlıklı yazısında evlenme âdetlerinden “paça günü”ne değinmiştir. “Paça günü” Cuma günü yakın akrabalara verilen ziyafete denmektedir. M. Zeki Pakalın bu günü ayrıntısıyla anlatıyor: “Yeni evliler tarafından verilen ziyafetin adıdır. Eskiden Perşembe günü

¹²⁵ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 239.

¹²⁶ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 100.

akşamı gerdeğe girilir ve bu ziyafet ertesi Cuma günü verilirdi. Yakın akrabadan ve konu komşudan başka kimse bulunmayan bu ziyafette paça yenildiği için bu adı almıştır. Gelinlerin bu ziyafet gününde giydikleri elbiseye de “Paçalık” denirdi.”¹²⁷

Refik Halid, geleneğin uğradığı dönüşüm hakkında şunları söyler: “*Bilirim ki “Paça gün” denilen zıfafın ertesi cuma günü yeni güveyleler oradan kaymak alırlar, düğün evine yollarlardı. Daha eskiden paça da gönderirlermiş; ben bunu hatırlamıyorum.*”¹²⁸

1.10.3. Hac

1.10.3.1. Surre Alayı ve Deliller

Surre alayı tabiri, Osmanlı devlet başkentinden Hicaz’a gönderilen para ve hediyeleri taşıyan kabile için kullanılır. Surre, Arapça para kesesi anlamına gelir. Surre alayı yanında Surre-i Hümayun, Surre-i Şâhâne, Surre-i Amme, Surre-i Rumiye gibi adlandırmalar da kullanılmıştır. İslam devletlerinden Hicaz’a para ve hediye gönderilmesi bir âdet olmakla birlikte bizde bu âdet Halife unvanını alan Yavuz Sultan Selim ile gelenekselleşir. Zamanla dini, resmi ve sosyal anlamda bir tören halini alan bu uygulama önce padişah önünde sonra şehirde süslü develerin geçit resmi ile halkta coşku uyandırır. Hacı adayları ve muhafızlardan oluşan kabile, güvenilirliği ile maruf Surre Emmini önderliğinde önceleri kervanlarla 19. yüzyılın son çeyreğinde deniz ve demir yolu ile tehlikelerle dolu bir yolculuk sonunda Hicaz’a ulaşır. Surre alayı, Birinci Dünya Savaşı’nda Hicaz’la irtibat kesilinceye kadar gönderilir. Son Surre alayı 1919’da düzenlenmiştir.¹²⁹ Devlet bütçesinden resmi olarak gönderilen para ve hediyelerin dışında halkın önde gelenleri de keselerle Mekke ve Medine’de belirli bazı fakir kişilere para göndermektedir. Para gönderilen bu kişilere Ercümen Ekrem Talu “Feraşet Vekilleri” demektedir.¹³⁰ Refik Halid ise bu kişiler için “Delil” sıfatını kullanır.

¹²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (4. Baskı), MEB Yayınları, İstanbul 1993, c. II, s. 749.

¹²⁸ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 36.

¹²⁹ Necdet Sakaoğlu, “Surre Alayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, c. VII, s. 80.

¹³⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (4. Baskı), MEB Yayınları, İstanbul 1993, c. III, s. 282.

Refik Halid, bu geleneği ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Karay bu konuyla ilgili iki yazı yazmıştır: 1947 tarihli “Mekke ve Medine’deki Delillerimiz” ve 1953 tarihli “Deliller ve Hediyeleri”.

Yılda bir kez para gönderilen vekillerden beklenen, hayır sahibine kutsal topraklarda dua etmesi ve günün birinde kutsal topraklara giderse rehberlik etmesidir. Vekillik babadan oğula geçtiği gibi yardımını gönderen aile de bu âdeti babadan oğula sürdürür. Aynı rehberlik ve ağırlama faaliyeti delillerin başkente gelmeleri halinde karşı taraftan beklenir. Refik Halid, “Mekke ve Medine’deki Delillerimiz” yazısında Mekke’deki delillerinin bir yıl boyunca konaklarında misafir edildiğini belirtmektedir.¹³¹

Resmi bir tören olan Surre alayı ile delillere para kesesi gönderme ve bu paraların karşılığında delillerden gelen hediyeleri açma işi (Kutsal topraklara gidip geldiği için) konaklarda dinsel bir duygulanma eşliğindeki törene dönüşür. Yazar, “Deliller ve Hediyeleri” yazısında ruh halini şöyle anlatır: “*Şu var ki anlattığım zarflama sahnesi yarı dinî bir tören mahiyetini alırdı. Hepimiz âdeta namazda, niyazda bulunuyormuşuz gibi temkinli durur, çantalar kapandı mı gönüllerimizde vazifelerini yapmış olanlara mahsus rahatlığı duyardık.*”¹³²

1.10.4. Ölüm

Ağaç, eski Türk inanışlarının izlerini taşıyan bir kült olarak yazılı ve sözlü anlatılarda, inanışlarda, damgalarda, nesnelere üzerinde birer simge şeklinde görülmektedir. Kült, sözlük anlamıyla “*Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış.*”tır.¹³³ Bu saygı yahut tapınmada ağaçlar, dağlar, nehirler kült yeri olarak karşımıza çıkar. Bu tür kutsal yerlerde ruhların, doğmamış çocukların eğleştiklerine inanılır. Kökleri yer altına cehenneme uzanan, gövdesiyle yeryüzüne ve dallarıyla da tanrı katına bağlı olarak düşünülen ağaca mitolojide, şaman davulunda, mezar taşlarında hayat ağacı tasviriyle rastlanır. Hayat Ağacı ölümsüzlüğü, yenilenmeyi ve verimliliği simgeler. Hıdrellezde gül ağacı dibinde dilekte bulunma, ağaçlara çaput bağlama, mezarlıklara ağaç dikme vs. ağaç kütlünün günümüzdeki

¹³¹ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 243.

¹³² Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 122.

¹³³ Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1971, s. 147.

kalıntılarıdır. Refik Halid, İstanbul'da mezarlıklara dikilen servi ağacı ile eski Türk inanışlarının izleri arasındaki bağlantıya güncel meselelerden bahsettiği “Ömür, Ölüm ve Mermer” ve “Diriler İçin Servi” başlıklı yazılarında değinir. Yazar ilk yazısında servilerin kendisinde yarattığı çağrışıma değinir. Bu sözlerde Türk inanışlarındaki ağaç kültürünün izleri bulunmaktadır.

“Mezarlıklarımızdaki siyah servi ile beyaz mermerin zıt bakımından uyuşması da ince, güzel bir buluştur. Başlarında siyah servileri beklemiyen, servi gölgesine dikilmemiş beyaz mermer taşları insana, orada yatanların henüz ahrete ve gufrâna ulaşamamış oldukları hissini vermez mi?”

Bana öyle gelir ki ölümler mermerlerin aklaştıran temizleyici tesiri altında önce eriyerek kendilerini yavaş yavaş servi köklerine emdirirler; burada ağır ağır, için için yüksek dallara doğru yol alırlar, yol aldıkça ahret havasına ve rayihasına alışır ve nihayet tepeye ulaşıp nurlaştıktan sonra bir yarım ay ışığında, fosforlarını pırlatmadan ölüm ağaçlarının fısıltılarıyla usulcacık uğurlanarak dönülmez yolculuklara çıkarlar. Artık ruh olmuşlardır.”¹³⁴

Yazar ikinci yazısında servi ile ilgili şunları söyler:

“Diyebiliriz ki serviler öbür dünya dediğimiz görünmez kervansarayın koyu yeşil üniformalı, fazla ciddî çehreli, dik başlı, fısıl fısıl konuşan kapıcıları ve bekçileridir; onlar bizi karşılar, içeriye sokar ve dışarıya çıkmaktan alıkoyar.”¹³⁵

1.10.4.1. Avutucu Sözler

Kültürümüzde ölüm olayı karşısında belli kalıp ifadeler ve tavırlar söz konusudur. Bunda ölüm hadisesi karşısında yaşamın yenilenmesini, devamlılığını engelleyecek tehlikeli davranışlardan geride kalanları, hayatı korumak amaçlanmıştır.

“Hayatın en acı gerçeği kabul edilen ölüm, soğuk ve tatsız olması sebebiyle en az tercih edilen sohbet konusudur. Ölüm karşısında çok şey hissedilir, az şey söylenir.

¹³⁴ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 175.

¹³⁵ Refik Halid Karay, *Ağaç ve Ahlak*, s. 74.

*Duygu taşkınlıkları ancak atasözü, deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, ağıtların, mersiyelerin, taziyetnamelerin içinde kendine yer bulur.*¹³⁶

Avutucu sözler, ölenin yakınlarını teskin edip acıyı azaltmaya yönelik folklorumuzdaki kalıp ifadelerdendir. Refik Halid, dönemin halk ağzında kullanılan “süngüsü teprenmesin” avutucu sözünü “Süngü ve Kemik” başlıklı yazısında incelemekte, süngünün kemik anlamında olduğunu belirterek günün insanına bu ifadeyi açıklamaktadır.

*“Bir kısım deyimlerimiz, tabirlerimiz vardır ki içinde geçen kelimelerin mânalarını ya hiç bilmeyiz yahut konu ile münasebetini iyice kestiremeyiz. Meselâ bir ölüden bahsederken halk ağzı “süngüsü teprenmesin” sözü gibi...”*¹³⁷

1.11. BAYRAMLAR – KARŞILAMALAR - UĞURLAMALAR

1.11.1. Dinsel Nitelikli Bayramlar

1.11.1.1. Ramazan Bayramı

Dini bayramlardan Ramazan bayramı Hicri takvime göre Şevval ayının ilk üç gününde kutlanmaktadır. Bayram tarihleri, ay takvimine göre hesaplandığı için her yıl on gün ileri gelir; böylece uzun bir süreçte mevsimsel değişiklik gösterir. Pertev Naili Boratav, bayramların toplumsallık vasfı ve belirli tarihlerde kutlanması ile diğer önemli günlerden ayrıştığını belirtmektedir.¹³⁸

Ramazan Bayramı için günümüz Türk toplumunda kullanılan diğer bir adlandırma da Şeker Bayramı ifadesidir. Bayramla şekerin alâkası İran mitolojisindeki Cem’e kadar gitmektedir. Bayramlarda şeker ikramı âdetinin kökenleri Cem’in şeker kamışındaki tatlı öz suyunu nevruz günü bulmasına bağlanmaktadır.¹³⁹ Böylece şeker, bir nevruz âdeti olarak zamanla diğer bayramlarda da ikram edilir olmuş; kültürümüzde Ramazan Bayramı’nın diğer bir adı olarak öne çıkmıştır.

¹³⁶ Pervin Ergun, “Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler”, *Milli Folklor*, (100), 2013, s. 134.

¹³⁷ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 375.

¹³⁸ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, (2. Baskı), Gerçek Yayınları, İstanbul 1984, s. 204.

¹³⁹ Boratav, 207.

Ancak bundan yüz yıl önce başka bayram âdetlerinin Ramazan Bayramı adıyla özdeş olduğunu Refik Halid anlatır. Karay'ın ifadelerine göre o günlerde Ramazan Bayramı, mendil bayramı olarak da kabul edilmektedir:

“Biz, eskiden “Şeker Bayramı” denilince şekerden önce mendili ve mendilin ucuna bağlanmış gümüş yahut altın akçeyi düşünürdük. İstanbul’da Şeker Bayramı daha ziyade mendil bayramıydı.”¹⁴⁰

Karay, Ramazan Bayramı âdetlerinden mendil dağıtmayla ilgili olarak 5 yazı yazmıştır. Bunlar: 1943 tarihli “Eski Bayramlarda Mendil”¹⁴¹, 1947 tarihli “Şeker Bayramı – Mendil Bayramı”¹⁴², 1954 tarihli “Unutulan Bayram Âdetleri”¹⁴³, 1957 tarihli “Eski Bayramlar: Mendil Bayramı”¹⁴⁴ ve 1958 tarihli “Şeker Bayramı, Vaktiyle Bir Mendil Bayramı İdi”¹⁴⁵.

Refik Halid, 1958 tarihli yazısında mendil dağıtmayla ilgili olarak dikkat edilen hususları, mendilin fiyatını, ucuna takılan altınları anlatmaktadır:

“Yakın akraba ve taallukatın mendilleri içtimaî mevkilerine göre bir gün evvelinden ayrılır, bir bohçaya veya konstül gözüne güzelce istif edilirdi. Ziyarete gelip de gitmek için ayağa kalktığı zaman evin hanımefendisi bu zata mendilini takdim eder, o da tekrar el öpüp hediye cebine koyardı. Erkeklerle halis keten, ucu markalı beyaz mendil, hanımlara ise işlemeli veya dantelli ipek mendil verilmesi âdetti. Bunlar gerçekten güzel, kibar, pahalı şeylerdi. Bir gümüş mecdiye ile bir çeyrek altın lira arasında satın alınırdı.

Bazan iş o kadcırcıkla da bitmezdi, ucuna bir altın liradan bir çeyrek liraya kadar madeni para düğümlenirdi. Çocuklarda bu nakdi hediye – yine mendil ucuna düğümlenmek şartıyla – gümüş çeyrekten başlar, altına kadar çıkardı.”¹⁴⁶

Karay'ın anlattığına göre mendil, ev halkına, misafirlere, kapıya gelen çocuklara verildiği gibi bayram sabahı yardımcısı ile davul çalarak mahalleyi gezen bekçiye de verilmektedir. Bekçi yardımcısı elindeki uzun bir sopaya verilen mendilleri bağlayarak

¹⁴⁰ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 367.

¹⁴¹ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 221.

¹⁴² Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 367.

¹⁴³ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 237.

¹⁴⁴ Karay, 217.

¹⁴⁵ Karay, 215.

¹⁴⁶ Karay, 215.

bekçinin ardından yürümektedir. Refik Halid, mendil dağıtma âdetinin Birinci Dünya Savaşı yıllarının ekonomik etkileri ile sönmeye yüz tuttuğunu belirtmektedir.

Refik Halid, Ramazan Bayramı'yla ilgili başka bir İstanbul geleneğinin de ramazan bohçası hazırlamak olduğunu söyler. Karay, bu âdetin konak çalışanlarının kılık kıyafet ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapıldığını belirtir. Bohça dizmek için daha çok Kapalıçarşı'ya gidilmektedir. Hizmetlilerin mevkisine, yaptıkları işe, zevklerine göre kıyafet alınmaktadır. Yazar, 1945 tarihli “Kapalıçarşı'nın Romanı” başlıklı yazısında bu konuya değinmiş; hangi hizmetliye ne tür kıyafet alındığını belirtmiştir:

“Bayram bohçası, konaklarda ve konak yavrularında belli başlı geleneklerden biriydi. Gözümün önünden gitmez: En zengin bohça ahçıbaşınıkiydi; ipek futadan sırma işlemeli uçkura, çevrelere, para kesesine kadar bütün bir çamaşır takımı. Ahçıya ipekli mintan verilirdi; ama uşakla arabacıya kaskatı frenkgömleği ve arkası lastikli siyah papyon kıravat... Arnavut bahçıvanlara hediye edilen bohçadaki mintanlar beyaz patiskadandı. Ayrıca memleketlerindeki eşlerine göndersinler diye o bohçalara birer fistanlık kadın kumaşı konması da lâzım gelirdi.

Evde zenci dadı, bacı veya genç Sudan kızı varsa, eşyanın fazla allı kırmızılı, cicili bicili, pullu ve boncuklu seçilmesi şarttı. Anadolu kızlarına, hele şehirleşmişseler alınacak eşya, ucuzundan olmakla beraber hanımlarinkine benzemeliydi.”¹⁴⁷

1.11.1.2. Kurban Bayramı

Kurban Bayramı, Hicri takvime göre Zilhicce ayının 10. günü dâhil olmak üzere dört gün süren, imkânı olanlara kurban kesmenin vâcip kılındığı dini bir bayramdır. Önceki dönemlerde daha çok Ramazan Bayramı olmak üzere şenlik havasında kutlanan dini bayramlar günümüzde konuk ağırlama ve ikram etme âdetleriyle sınırlı haldedir. Refik Halid, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarındaki bayram ikramı ve bayramlaşma hakkında bilgi vermekle günümüze ışık tutar.

Refik Halid, “Unutulan Bayram Âdetleri” başlıklı yazısında Kurban Bayramı'nda ikram adetlerine değinmiştir. Yazar, mendil dağıtma ve şeker ikramı âdetinin Ramazan Bayramı'na hasredilmiş geleneklerden olduğunu söyler. Kurban Bayramı'nda ikram

¹⁴⁷ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 187.

olarak “*Kahve, şerbet ve fazla ağırlamak lâzım gelince hususi takımlarla lohuk yani çevirme tatlısı*” ikram edildiğini belirtir.¹⁴⁸ Osmanlı döneminde bu tatlıyı ikram etmek üzere özel gümüş takımlar kullanılmaktadır. Lohuk tatlısının sakızlısı, çileklisi gibi çeşitleri vardır.

1.11.2. Millî Nitelikli Bayramlar

1.11.2.1. 10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı

Eski takvimle 10 Temmuz, yeni takvimle 23 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile padişahın yetkileri kısıtlanmış ve II. Abdülhamit’in otuz yıllık mutlak idaresi son bulmuştur. 1878 yılından itibaren kapalı olan meclis tekrar açılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanı coşku ile karşılanmış; meşrutiyetin ilanı resmi olarak ilk millî bayram kabul edilmiştir. İlan edildiği günden itibaren savaş ve buhranların da etkisi ile bayrama olan coşku ve katılım gittikçe azalmış ve 1935 yılında İsmet İnönü tarafından Meşrutiyet Bayramı resmi olarak kaldırılmıştır. Refik Halid, “Dünün Temmuz Bayramları Bugünün Teşrin Bayramları” başlıklı yazısında Meşrutiyet Bayramı’nı ve bu güne denk gelen felaketleri anlatmıştır.

*“Meşrutiyet Bayramı dört mevsimin en diri ve sıhhatte ayına, 10 – 23 Temmuz’a raslardı; yani hemen hemen milletlerarası diyebileceğimiz bir şenlik ayına... Şu var ki kısa ömürlü hayatında – ilkinden başkası – şenliğe benziyememiş ya harblere rastlamış ya isyanlara karışmış yahut da korkunç yangınların ateşine yanmıştır.”*¹⁴⁹

1.11.3. Yerel Nitelikli Bayramlar

1.11.3.1. Bulgur Bayramı

Mahalli bayramlar, belli bir bölgeyi, köyü tarımsal ürünleri, doğal güzellikleri ile tanıtır ve kalkındırmak amacıyla düzenlenir. Bu tür bayramlar turizm endüstrisinin etkisiyle oluşmuş bayramlardır. Oluşumlarında eski geleneklerin ilgisi olmamakla

¹⁴⁸ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 237.

¹⁴⁹ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 447.

birlikte programlarında geleneklere ait unsurların bulunması halk bilimi açısından önem arz eder.¹⁵⁰

Refik Halid, 1947 tarihli “Civar Köylerimiz” başlıklı yazısında Bulgurlu köyünde gerçekleşen Bulgur Bayramı dolayısıyla mahalli bayramların artması temennisinde bulunur. Yazara göre Anadolu’yu bırakın İstanbul’un bile civar köylerinden haberdar olmayan insanımızın böylece köylerle bağlantısı sağlanabilir. Kısacası Karay, iç turizmi hareketlendirmek için mahalli bayramlara başvurulması gerektiğini şu sözlerle belirtir:

“Gazetemizin röportajlarından öğrendik ki Bulgurlu köyünde bir bulgur bayramı yapılmış. Öyle, “mahalli” bayramlar, hele “rejional” tâbir edilen bölge bayramları birçok bakımdan pek faydalı, faydalı oldukları için de lüzumludur. Panayırlar ve fuarlar başka şeylerdir, köy ve bölge bayramlarından ayrıdır; daha çok külfete ve hazırlıklara ihtiyaç gösterir. Hâlbuki mahallî bayramlar ekseriyetle bir gün sürer. O köyün, o yerin hatırlanmasına, kafilelerle ziyaretine, şöhretli mahsul veya malının teşhirine yarar; ayak alışmasına, dikkati çekmesine, şenlenmesine yardım eder.”¹⁵¹

1.11.4. Hidrellez

Hidrellez kelimesi, Arapça “hadır” yani “yeşil, yeşilliği çok olan yer” anlamındaki kelimenin Türkçeleşmiş şekli Hızır ile İlyas isimlerinin halk ağzındaki birleşiminden meydana gelir. Hızır ismi, Kuran-ı Kerim’de geçmemekle birlikte Kehf sûresindeki Hz. Musa’nın yol arkadaşı “Hızır” olarak kabul edilmekte, kıssa “Hızır kıssası” olarak bilinmektedir. Hz. Musa, kıssada kendisine ilim verilmiş salih kul olarak anılan “Hızır”la sahip olduğu bilgileri öğretmesi için arkadaş olmak ister. Arkadaşlıkları esnasında meydana gelen olaylar hakkında soru sormaması şartıyla teklifi kabul eden “Hızır”, üçüncü olayda da sabredemeyip davranışının sebebini soran Hz. Musa’ya ayrılık vaktinin geldiğini bildirir ve davranışlarının sebeplerini anlatır. Kıssa, mutasavvıflarca tasavvufî açıdan çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Kıssada anlatılan olayların ve soru sormama şartının tasavvufta mürşide kayıtsız bağlılık ilkesini ve “Hızır”a verilen bilginin de Hz. Musa’nın vâkıf olmadığı “ilm-i ledün”u işaret ettiğine

¹⁵⁰ Boratav, 217.

¹⁵¹ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 370.

inanılmıştır. Bu anlayışa göre Hızır mürşidi, Hz Musa da müridi temsil eder.¹⁵² Kıssa ve kıssaya dair bu yorum, benzer pek çok menkıbenin meydana gelmesine ve destanlardan halk hikâyelerine ve halk inanışlarına etki etmiştir. Araştırmacılar, Hıdrellez inanışlarının kökenlerinde İslâmiyetin yanında İslâm öncesi Orta Asya, Ortadoğu ve Anadolu kadim bahar bayramlarına, inanışlarına, anlatılarına ve Aziz Yorgi'ye dair inanışlara dikkat çekerler.

Hızır, Anadolu inançlarında ermiş, melek yahut peygamber olarak tasavvur edilmektedir. Hızır'ın denizde, İlyas'ın ise karada darda kalanların yardımına koştuğuna inanılır. Fakat inanışlarda ve pratiklerde İlyas'ın önemi silinmiştir. Hızır, her şekil ve kıyafette insanların karşısına çıkıp onlara yardım edebilir ve onları sınavabilir. Hızır, âb-ı hayatı içmiş ve ölümsüzlüğe kavuşmuştur.

Hıdrellez 6 Mayıs'ta, Hızır ile İlyas'ın yılda bir kez bir araya geldikleri gün olarak kabul edilmekte ve kutlanmaktadır. Eski takvimde yıl, Rûz-ı Hızır/yaz ve Rûz-ı Kasım/kış şeklinde ikiye bölünmüş; 6 Mayıs yaz, 8 Kasım kış başlangıcı kabul edilmiştir. Osmanlı'da parasal bazı işlemler de bu takvime göre düzenlenmiştir.

Avcılık, hayvancılık ve tarımla geçinmekle doğanın kalbinde yaşayan geleneksel toplumlar için baharın gelişi diriliş anlamını taşımaktadır. Toplumlar bu itibarla tabiatın canlanışını ateş, su, ağaç, atalar kültleriyle irtibatlandırarak kutlamışlardır. Toplumlar siyasi, sosyal ve iktisadi olarak geliştikçe inanışlar bir iz olarak kalmakta, pratiklerin eğlence yönü ağır basmaktadır. Hıdrellez'in daha çok kadınlar ve çocuklar tarafından önemsendiği algısı ve "Çingene bayramı" şeklinde dışlama yerleşik kültürün sonuçlarıdır.

Ahmet Yaşar Ocak, Hıdrellez merasimlerini, âdet ve gelenekleri dört başlıkta toplamıştır: "*1. Şifa ve sağlık talebine yönelik inanç ve âdetler; 2. Bereket ve bolluk talebine, uğura yönelik inanç ve âdetler; 3. Mal, mülk, servet ve mevki talebine yönelik inanç ve âdetler; 4. Tâli' açmaya, kısmet talebine yönelik inanç ve âdetler.*"¹⁵³

¹⁵² Süleyman Uludağ, "Tasavvuf ve Halk İnançları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, c. XVII, s. 409-411.

¹⁵³ Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, (3. Baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1999, s. 133-138.

Refik Halid, Hıdrellez ile ilgili âdet ve gelenekleri 4 yazısında ele almıştır. Bunlar: 1943 tarihli “Türk Halkının Aşk Cıvıltısı”¹⁵⁴, 1958 tarihli “Yine Hıdrellez ile Alâkalı Bir Bahis”¹⁵⁵, 1952 tarihli “Mâni Çömleği”¹⁵⁶ ve 1942 tarihli “Hıdrellez Hakkında Sözler”¹⁵⁷ başlıklı yazılardır.

Refik Halid, bu yazılarda Hıdrellez geleneklerinden ikisi hakkında bizlere bilgi vermektedir. Birincisi Hıdrellez’den yani Rûz-ı Hızır’dan önce kuzu kesmeme âdeti; ikincisi ise İstanbul’da “Bahtiyar, Martaval, Martofar” şekillerinde adlandırılan kısmet ve talih açmaya yönelik mâni falı bakma törenidir. Refik Halid, ayrıca bahçıvanların Hıdrellez ve Kasım başlangıcında maaş aldıklarından onların Hıdrelleze ayrı bir önem verdiğini de belirtir.

1.11.4.1. Bahtiyar / Martaval Töreni

Bartiyar töreni, esasında Ahmet Yaşar Ocak’ın yukarıda aldığımız Hıdrellez gelenek ve âdetleri tasnifinden dördüncüsüne yani “*talih ve kısmet açmaya yönelik inanç ve âdetler*” kısmına girmektedir. Refik Halid, çocukluk yıllarında şahit olduğu töreni ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Burada törenin başından sonuna kadar çeşitli kültler ve büyüsel uygulamalarla yürütüldüğü görülmektedir.

Refik Halid, Hıdrellez’de mâni falı bakma âdetini 1943 tarihli “Türk Halkının Aşk Cıvıltısı” ve 1952 tarihli “Mâni Çömleği” başlıklı yazılarında anlatmıştır. Karay’ın anlattığına göre törenin hazırlıkları Hıdrellez arifesinde başlamaktadır. Su dolu bir çömlek Hıdrellez öncesinde gül ağacı altına koyulmaktadır. Burada su ve ağaç kültlerinin etkisini görülür. Bu su belki de Hızır’ın, ruhların uğrağı olduğuna inanılan kutlu sayılan bir dereden, kuyudan alınmıştır. Öyle olmasa bile Hıdrellez sabahına kadar ruhlar suyla temasa geçecektir. Ağaç ölümsüzlüğün, dirilişin sembolüdür. Öteki âlemle irtibatın sağlandığı noktadır. Karay, ağacın altına su dolu çömleği koyanların dindarca bir iş yaptıklarına inandığını söylemektedir. Ertesi gün, içinde yalnız kadınların ve evlilik çağı gelmiş kızların olduğu bir grup, mânici kadının çevresinde toplanır. Mânici, karşısına aldığı genç kızın başının üstünde çömleğin tülbentini çözer. Anadolu’da bu

¹⁵⁴ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 257.

¹⁵⁵ Karay, 263.

¹⁵⁶ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 39.

¹⁵⁷ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 537.

uygulamanın evlenmesi geciken kızların talihini açmaya yönelik başında kilit açma şeklinde görüldüğü uygulamalar kaydedilmiştir. Ferhat Aslan, bu uygulamanın taklit prensibine dayanan büyüsel bir işlem olduğunu söylemektedir.¹⁵⁸ Karay, daha sonra mânici kadının çömleğin başında bir şeyler söylediğini fakat ne söylediğini hatırlamadığını belirtir ki uygulamanın kayda geçmiş örneklerinde bu noktada martaval başı mânisi okunmaktadır. Aslında mânici kadının buradaki rolü bir şamanın tören yürütücülüğünden farksızdır.

Bir martaval başı mânisi örneği:

“Bahtiyarım, bahtiyar,

Bahtiyarın vakti var.

Bu niyet kimin ise

Talii var, bahtı var.”¹⁵⁹

Toplanan kalabalık daha sonra çömleğin içine koydukları nesnelere, yüzükleri mânici kadının mânileri eşliğinde çıkartmasını beklemektedir. Refik Halid, mânicinin çıkarttığı nesnelere sahiplerini bulduğunda kalabalıktan “tam üstüne vurdu”, “falı güzel çıktı” gibi sözler işitildiğini de kaydetmektedir.

1.11.4.2. Bahçıvanların Maaş Günü Hıdrellez

Refik Halid, 1942 tarihli “Hıdrellez Hakkında Sözler” başlıklı yazısında Hızır’ın Hıdrellez ile ilgisi olmayan dini bir şahsiyet olduğunu, Hızır kelimesinin Arapça yeşillik demek olan “hadır”dan gelmesine bakarak bu günün bahar bayramı olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰ Karay, bahar bayramı vurgusu yaptıktan sonra sözü, bahçıvanların bu güne özel önem vermelerine getirir. Karay’ın verdiği bilgiye göre yılın Rûz-ı Hızır ve Rûz-ı Kasım olarak ikiye ayrıldığı günlerde, bahçıvanlar, yılda iki kez ücretlerini almakta; Hıdrellez’e özel önem verip giyip kuşanarak şenlik yapmaktadırlar.

¹⁵⁸Ferhat Aslan, “İstanbul’da Hıdrellez Geleneğinin Geçmişi, Bugünü ve Yarını: Ahırkapı Örneği”, *Folklor/Edebiyat*, 18 (71), 2012, s. 216.

¹⁵⁹ Abdulhalûk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, (1. Baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985, s. 363.

¹⁶⁰ Karay, 537.

1.11.4.3. Hıdrellezden Önce Kuzu Kesme Âdeti

Divanü Lügati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmut on iki hayvanlı Türk takviminden bahsederken Nevruz'dan sonra Oğlak ayının geldiğini söyler. *“Türkler yeni yıl, Nevruz'dan sonra havaların ısındığı, baharın başladığı aya “oğlak” ayı demişlerdir. Demek ki havaların ısınması ile hayvanların üremesi, oğlak ve kuzuların sayısının artması, bolluk ve berekete kavuşması ile yemek kültürü arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır.”*¹⁶¹ Pertev Naili Boratav da Hıdrellez'in ayrıca bir bayram olarak kutlanmayıp kuzuların yenilmeye elverişli yaşa geldiği yerlerde “Kuzu Katma Bayramı” ile kaynaştığına işaret etmektedir.¹⁶² Refik Halid, kuzuların kesilecek olgunluğa gelmesi ile ilgili âdetlerin İstanbul'da da olduğunu sık sık vurgulamaktadır.

Refik Halid, Hıdrellez'de kuzu kesme âdeti ile ilgili 1941 yılında “Hasır Kuzusu Nedir?”¹⁶³ ve 1958 tarihli “Böylece Münasebetsiz İşlerimize Bir Münasebetsizini Daha İlave Etmiş Olduk”¹⁶⁴ başlıklı yazılarını yazmış; gelenekselleşmiş kuzu kesme vaktine riayet edilmemesinden yakınmıştır. Yazar, eskilerin kış aylarında özellikle de Hıdrellez gelmeden kuzu kesmemelerini tasarrufla, sağlıkla, otlakların verimliliğiyle ilişkilendirerek güzel bir âdetin yok olduğunu belirtir. Karay, bu âdete eski insanların itibar göstermelerini yukarıda andığımız ikinci yazıda şu sözlerle anlatır:

*“Karakışta kuzu kesmek ve satmak “bid'at-ı seyyiesi” yani kötü hâdise ve âdeti ne zaman başladı? Eskiden böyle olmazdı, akla gelmezdi, bir mecnunun aklından geçse de kimse uymaz, üstelik ayıplar, o yerden “Neüzübillâh” diyerek uzaklaşırdı. Zira bunu hem akidesine, hem sıhhate, hem memleket iktisadiyatına hem de vicdanına yediremezdi.”*¹⁶⁵

1.11.5. Nevruz

Nevruz, kelime anlamı olarak Farsça “yeni gün” demektir. Miladi takvimde 21 Mart'ta kutlanan bir bahar bayramıdır. Bayram, geniş bir coğrafyada farklı etnik kökene sahip halklar tarafından kutlanır. Nevruzun ortaya çıkışı ile ilgili farklı rivayetler vardır.

¹⁶¹ Aslan, 210.

¹⁶² Boratav, 216.

¹⁶³ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 205.

¹⁶⁴ Karay, 211.

¹⁶⁵ Karay, 211.

İran kaynaklarında Nevruz, Cemşid ile ilişkilendirilir. Ateşin Cemşid tarafından bulunduğu gün Nevruz kabul edilmiştir. Türkler Nevruz'u Ergenekon'dan çıkış bayramı olarak tanımaktadırlar. Bayrama ait kutlama ritüellerinde eski Türk inanç sisteminin ata, yer-su, ateş, ağaç kültleri yer almaktadır. İslâm'ın kabulü ile birlikte Nevruz günü yeni bir boyut kazanmıştır. Dünyanın Allah tarafından yaratıldığı gün; Hz. Adem'in yaratıldığı, Hz. Adem ile Havva'nın Allah tarafından bağışlandığı ve ikisinin dünyada buluşturuldukları gün; Hz. Yusuf'un kuyudan kurtulduğu gün gibi kabuller vardır. Bektaşiler Nevruz'la Hz. Ali arasında alâka kurmuşlardır: Hz. Ali'nin doğum günü, Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın evlendiği gün, Hz. Ali'nin halifeliğinin Hz. Peygamber tarafından ilan günü gibi.¹⁶⁶

Türk İslâm devletlerinde devlet ricali de Nevruz bayramına önem vermiş tebriklerde bulunmuştur. Osmanlı devletinde Nevruz bağlamında gelenekler oluşmuştur: edebiyatta nevrûziyye, musikide nevrûz makamı, eczacılıkta nevrûziye macunları, saray âdetlerinde nevrûziye pişkesi.¹⁶⁷ Refik Halid bu geleneklerden nevrûziye macunu hakkında bilgi vermektedir.

1.11.5.1. Nevruziye Macunu

Nevruzda nevrûziye macunu yemek, Osmanlı'da inanış boyutu da olan bir gelenek halini almıştır. Toplumun her zümresinde bu gün macun yahut imkânı yoksa tatlı bir şeyler yeme şeklinde sürdürülen bu âdet, günü "tatlı" geçirerek tüm yıla teşmil etmeye dayanır. Bu inanış, bir nevi sempatik büyüdür. Zira macunun yendiği vakit de önemlidir. Nevruziyeden maddi manevi birtakım beklentiler vardır. *"O devirlerde, halk arasında, Nevrûziye hakkında sarsılmaz bir inanç vardı. Bu inanca göre Nevrûziye bazı hastalıkların en birinci ve en etkili bir ilâcı idi. Örneğin: Nevruz sabahı aç karnına alınacak bir kaşık Nevrûziye körlükten kötürümlüğe; sıtmadan romatizmaya kadar birebir gelen bir ilâçtı. Hattâ kısırlığın, cinsî iktidarsızlığın (ananetin) yegâne sağaltıcı (tedavi edici) bir ilâcıydı."*¹⁶⁸ Bu gün, sarayda hekimbaşı, çarşıda ünlü şekerçiler ve eczacılar, üzerinde hikemi sözler yazılı notlarla yenme vakti de belirtilen süslenmiş kâseleri sahiplerine, değerli müşterilerine sunarlar; vitrinlerinde teşhir ederler.

¹⁶⁶ Çay, 6-7.

¹⁶⁷ Çay, 159.

¹⁶⁸ Ülkütaşır, 310-311.

Refik Halid, eczacıların hazırladığı nevrüziye macununun terkiibini, tarifini, macundan beklenen “hasa”ları ve geleneğin yitişini 1947 tarihli iki yazısında ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bu yazılar, “Nevruz Macunu”¹⁶⁹ ve “O Macunun Terkibi”¹⁷⁰ başlıklarını taşır. Macunun tarifi “Beslenme-Mutfak-Kiler” başlığında verilmiştir. Karay, eczacıların nevruz macunu gönderme âdetini Meşrutiyet yıllarından itibaren yavaş yavaş bıraktıklarını belirtir.

1.11.6. Yılbaşı

İmparatorluk başkentleri, büyük şehirler 19 yüzyıla kadar çeşitli etnik ve dinî kimlikleri barındırırken, yönetimler, bu unsurları kimliklerinin bozulmasını önleyecek şehircilik kısıtlamalarına tabi tutmuştur. Bu kısıtlamalarda dinsel kimliği koruma endişesi ön plandadır. Klasik dönem mahallesi homojen bir yapıya sahip, bütün içindeki merkezlerden sadece biridir. Batılılaşma ile birlikte “*Gündelik hayatın kent ölçeğindeki bu çokmerkezli kültürel bölünmüşlüğü bir yanyanalık durumundan bir içişçilik durumuna yaklaşık iki yy’lık bir süreç boyunca geçmiş ve 19. yy’da Osmanlı toplum yaşantısının tüm renkleri, gündelik hayatın bütüncül kompozisyonunu yaratmıştır.*”¹⁷¹

Dinsel, etnik vs. unsurlar gözetilerek ayrışan yapı, sosyal, siyasi, iktisadi ihtiyaçlar dolayısı ile bütünleşme yolunu tutmuştur. Tanzimat ile iskân kısıtlamalarının kalkması; göç, savaş gibi nedenlerle Müslüman mahallesindeki artan nüfus ve bu nüfusun geleneksel zanaatlarla geçimini sağlamasının ithalat nedeniyle sekteye uğraması; atlı arabalar, tramvay, köprü, vapur ile şehir içi ulaşım imkânlarının artması eski İstanbul’un birbirinden habersiz unsurlarını, nüfusunu kaynaştırmıştır. Dolayısıyla imkânların daha geniş olduğu Galata, Beyoğlu, Şişli Müslüman kesim tarafından tabu olmaktan çıkmıştır. Ait olduğu toplumun gelenekleriyle şekillenen gündelik hayatın bir parçası olan eğlence hayatında da aynı bütünleşme söz konusudur. Yılbaşı kutlamaları da eğlence hayatının bir parçasıdır. Önceden farklı dini toplulukların birbirinden habersiz kutladıkları yılbaşı günleri, “Frenk yılbaşı”nı kutlamak üzere bir araya gelir. Refik Halid, Osmanlı’da yılbaşı günlerinin nasıl geçirildiğini “Yılbaşı Gecesi

¹⁶⁹ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 376.

¹⁷⁰ Karay, 378.

¹⁷¹ Ekrem Işın, “19. yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. II, s. 540-541.

Neredesiniz?”¹⁷² ve “Eski ve Yeni Yılbaşı Geceleri” başlıklı yazılarında anlatmaktadır. Karay, ikinci yazısında eğlence hayatındaki bütünleşmeden bahsetmektedir:

*“Zaten şehir ahalisinin çeşitli cemaatleri kendi mezhep ve inanlarına göre ayrı bir yılbaşı tanıdıklarından biri bayram ederken öbürü bayramı beklerdi. Umumî bir yılbaşı yoktu. Hele Museviler bugün yaptıkları gibi Frenklerin yılbaşlarını kutlamağa hiç yanaşmazlardı.”*¹⁷³

Refik Halid, Müslüman Türk nüfusun eğlence anlayışındaki kırılma noktasını sık kullandıkları kelime dolayısıyla kadınlarına “Haraşo” denen Beyaz Rusların mütareke yıllarında İstanbul’a gelmelerine bağlamaktadır. Karay, “Eski ve Yeni Yılbaşı Geceleri” yazısında toplumsal dönüşüm hakkında şunları söyler:

*“Tarihe mim koymamız lâzım. Zira şehrin an’ane ve âdetleri o yıldan itibaren sarsılmış, Haliç’in öte yakasındaki Müslüman İstanbul yine bu tarihte Beyoğlu’na ayak alıştırmış ve nihayet Beyoğlu tarafına göç etmeğe başlamıştır. Şişli’nin kesif şekilde Müslümanlaşması da bundan sonradır. Beyaz Rus akını hiç şüphesiz İstanbul’un zevkini değiştirmiş, Frenkvâri gece eğlencelerine ilk kapıyı açmıştır. O kısa süren haraşo akınının hızı çabuk geçmiş, lâkin iz derinine işlemiştir.”*¹⁷⁴

1.12. KALIP HAREKETLER (TAVIRLAR, JESTLER, MİMİKLER) – KALIP SÖZLER VE SESLER

1.12.1. Jestler ve Mimikler

1.12.1.1. Öksürük

Geçmiş dönemlerde (hatta günümüzde de) sözcüklerin kifayetsiz kaldığı durumlarda yalancı öksürüğe birçok işlev yüklenmiştir. Refik Halid, 1944 yılında yazdığı “Kırk Hamamından Kırk Lokmasına Kadar” başlıklı yazıda 40 rakamının folklordeki önemine değinmektedir. Yazıda ayrıca Türklerin öksürükle ifade ettiği durumlar ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.¹⁷⁵ “Öksüren Şehir” başlıklı yazı da bütünüyle öksürüğe ayrılmıştır. Karay, en çok caka satmada, mevki hatırlatmada, uyarı gerektiren

¹⁷² Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 86.

¹⁷³ Karay, 91.

¹⁷⁴ Karay, 91.

¹⁷⁵ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 502.

hâllerde, zaman kazanmak için, yalana müracaat edileceği vakit, korkumuzu gidermede ve sevgi ifadesi olarak öksürüğe başvurulduğunu söyler. Karay'ın öksürük hakkındaki yazılarından öksürüğün, karagöz oyunlarına ve fıkralarımıza kadar geçmiş (vezir öksürüğü fıkrası) bir folklor ögesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ Yazar, öksürüğü “Şarkın bir hususiyeti” olarak görmektedir. Öksürüğün toplum hayatındaki sahici ve yapmacık şekilleriyle incelenmesi gereken bir gerçeklik olduğunu belirtir.

1.12.2. Argo

Argo, Ferit Devellioğlu'nun Türk Argosu adlı eserinde “*Toplumda belli bir gruba veya sosyal sınıfa mahsus olan ve genel dilin koynunda asalak bir kelime hazinesi bulunan konuşma sistemleri*” olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁷ Hulki Aktunç'a göre ise argo “*Kendi sosyal çevreleriyle sınırlı yaşayan ve toplumun geri kalan kesiminden ayrılmak ve/ya da korunmak isteyen bir grubun benimsediği özel sözcükler bütünü.*”dür.¹⁷⁸

“Gerçek argo” ile halk dilinin, mesleki jargonların arasında ince bir çizgi vardır. Kapalı grupların bu gizli konuşma dilinin toplumca benimsenmesi, anlaşılabilirliğinin artmasıyla argo halka mâl olur. Bu anlamda argo geniş kapsamlı bir terimdir. İçine “aşağılık” olmayan argolar da girer: Öğrenci argosu, asker argosu gibi. Devellioğlu'nun tabiriyle gerçek argoya ya da argonun aşağılık kısmına külhanbeyi ağzı, tulumbacı ağzı, ayak takımı ağzı, kayış dili ve eski dönemlerde lisân-ı erâzil, lisân-ı hezele denmiş ve argo dendiğinde daha çok külhanbeyi ağzı anlaşılmıştır.¹⁷⁹

Refik Halid, argonun oluşumu ile ilgili şunları söyler: “*Halk fazla modalaşan, moda ve yenilik düşkünleri tarafından benimsenip kapışılan, lüzumsuzca ve ölçüsüzce rağbet kazanan bazı şeylere sinirlenir; sinirliliğini hiciv şekline sokar; bu şeyleri ifade eden kelimelerin şumulünü – delâlet ettikleri mânaları kâfi görmeyerek – genişletir, komikleştirir.*”¹⁸⁰

Hulki Aktunç, argonun ortaya çıktığı ve yayıldığı ortamları 18 başlığa ayırmıştır. Bunlar arasında Etnik azınlıklar argosu, kabadayı argosu, cinsel argo, öğrenci argosu

¹⁷⁶ Refik Halid Karay, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, s. 230.

¹⁷⁷ Ferit Devellioğlu, *Türk Argosu*, (6. Baskı), Aydın Kitabevi, Ankara 1980, s. 9.

¹⁷⁸ Hulki Aktunç, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, (1. Baskı), YKY, İstanbul 1998, s. 375.

¹⁷⁹ Devellioğlu, 23-24.

¹⁸⁰ Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 390.

Refik Halid'in de en çok üzerinde durduğu ve açıklamalarına giriştiği argo zümrelerinin ağızlarıdır. Şehrin sosyal tarihiyle yakından ilgilenen yazar, şehirle ilişkisi bağlamında maddi ve manevi tanıkları unutulmaktan kurtarmaya çalışır. Aşağıda görüleceği üzere Refik Halid'in argo üzerinde çok durmasının sebebi bir İstanbul aşığı olan ve her zümresiyle şehri yakından tanıyan yazarın, İstanbul ile argo arasındaki yakın ilişkiyi bilmesidir. Bu sözcüklerin anekdotlarından devrin moda akımları, sözcüklerin revaç bulduğu yıllar, dinsel hayat, kadına karşı toplumsal tavır, azınlıklar, ticaret, eğlence hayatı vb. hakkında fikir edinilir. Argo ile İstanbul arasındaki ilişki hakkında Aktunç şu yorumda bulunur:

“İstanbul argosu, dil kökenleri açısından tarandığında, yirmiden çok dille karşı karşıya geliriz. (...) İstanbul, bir dil metropolüdür; İstanbul'da azınlıklar vardır; kapalı yerler, argo odakları, kışlalar, hapishaneler, okullar vardır; İstanbul'da suç vardır, kabadayılık, fuhuş, uyuşturucu, hırsızlık vardır ve diller diller vardır. İstanbul, “etnik” azınlıklarla “etik” azınlıkları argoda buluşturan sayılı kentlerden birisidir: Doğu dilleriyle Batı dillerini buluşturan bir metropoldür.”¹⁸¹

Refik Halid'in bilgisini verdiği argo sözcükler:

Refik Halid, *“keşke bir ehli çıksa da son asırdaki çabuk geçici tâbirlerle meşhur sözlerin her devire göre izahlı birer cetvelini yapsa, gelecek nesillere ölmez bir hediye bıraksa”¹⁸²* tavsiyesiyle birlikte bildiği argo kelimeleri yazılarında konu edinmektedir.¹⁸³

Abullabut, Andavallı, Aval, Bangoboz, Gebeş, Hırt, Kereste, Ahlat, Pantolonlu Hayvan, Angut, Armut, Dümbelek, Hışır, Kaşalot: Sözlükte kaba saba, anlayışsız, ahmak, beceriksiz, bön karşılığı kullanılan bu kelimeleri Refik Halid, *“Argo Gelişiyor”¹⁸⁴* başlıklı yazısında sıralamıştır.

¹⁸¹ Aktunç, 400.

¹⁸² Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 602.

¹⁸³ Tezde metni verilmeyen argo sözcüklerin kaynakları: Aşimento: Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 129; Zangoç: Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 253; Dillidilâzer: Refik Halid Karay, *Doğuştan Kadıncıl*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 74; Bu balık başka balık, Eli kınalı, Nereye kavağa mı, Piston, Şınanay, Torpil: Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 476, 602.

¹⁸⁴ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 266.

İpsiz, İpi çürük, İp kaçkını, İpten kazıktan kurtulmuş, İpipullah sivri külâh, İp kuşak: “İp” argo sözcüğüne sözlükte ev, hane, para karşılıkları verilmektedir.¹⁸⁵ Refik Halid, ip sözcüğünden türetilmiş bu kelimeleri “işsiz güçsüz, azgın, sefil, emniyetsiz mânalarına gelir” diyerek sıralamıştır.

“Meselâ: “İpsiz, ipi çürük, ip kaçkını, ipten kazıktan kurtulmuş, ipipullah sivri külâh, ip kuşak” sözleri işsiz güçsüz, azgın, sefil, emniyetsiz mânalarına gelir. “Ayağına ip dolamak, her ipte bezi olmak, ipliği pazara çıkmak, ipini sürümek, ipucu vermek, iple kuyuya inilememek, ipe un sermek, iğneden ipliğe kadar satmak, iğne ipliğe dönmek, iplememek” mastarları da derece derece hep fena fiillere ve hallere işaretir.”¹⁸⁶

Şıllık, Şırfıntı, Yelloz, Kepaze, Rüküş, Düttürü Leylâ, Rüküş Hanım, Dilli Dilâzer, Alık Raziye: Sözlükte “rahat davranışlı”, “işveli”, “hafifmeşrep” kadınlar hakkında kullanıldığı yazılı olan bu kelimelerin arasındaki nüans farklarını, Refik Halid, sözlüklerimizin henüz tespit etmediğini söyleyerek unutulmaktan korumak için kayıt altına alır.

“Faraza şıllık ile şırfıntı aynı anlamda, yani sinonim – müteradif midir? Değildir. Bir şıllık, şırfıntı olmayabilir. Zira şıllık, sokak sokak dolaşan, her kapının ipini çalan, başka bir tâbirle sokak süpürgesi kadına denir. Yani “kadın kadıncık”ın aksi... Şırfıntı ise hem şıllıktır hem de bunun bayağısı, ağız bozuk olanı, esmayı üstüne sıçratmaktan korkulana, kısaca edepsizdir. Erkekten fazla kadın için kullandığımız “kepaze” de hareket tarzile kendini elâleme maskara eden bir mahlûktur.

Giyim kuşam bakımından gülünç olanlara düttürü Leylâ ve rüküş hanım denilir; çok ve lüzumsuz söz söyleyen, münasebetsizcesine geveze olanı dilli Dilâzerdir; alık Raziye tâbiri ise tamamile bön, aptal, ahmak, avanak, mankafa, hödük gibi mânalara gelmez. Bunların hepsinden hafif ve âdeta hoş ve tatlıdır.”¹⁸⁷

Al iskeleyi, Çek arabanı, Palamarı çöz, Öttür düdüğü, Al voltayı, Zinciri kır, Kirişi kır, Marş, Bas git, Uç bakalım, Fiy (füy), Deflemek, Dah etmek, Pasaportunu vermek, Uğurlar olsun, Caddeyi tut, Açıl bakalım, Pılyı pırtıyı topla, Ters yüzü etmek, Sepetlemek, Sepet havası çalmak, Palas Kır boynunu, Bohçasını koltuğuna vermek,

¹⁸⁵ Aktunç, 149.

¹⁸⁶ Karay, 355.

¹⁸⁷ Karay, 423.

Kuyruğuna teneke bağlamak, Canı cehenneme pandıras, Açıklar livası: Refik Halid, “Savmaya Yarayan Tâbirler”¹⁸⁸ ve “Gene Tâbirler Hakkında”¹⁸⁹ yazılarında “baştan savma tâbirleri” olarak yukarıdaki kelimeleri sıralamıştır. Yazar, nakil vasıtalarının baştan savma tabirlerinde rolü olduğunu belirtir.

Uç Baba Torik: Uç baba torik, sözlükte “*özellikle gerçekdışı görünen ya da gerçekleşmesi güç olaylar karşısında alay yollu, küçümseme yollu kullanılır*” şeklinde açıklanır.¹⁹⁰

*“Meselâ bizim gençliğimizde bir “uç baba torik!” vardı ki gayet sevimsiz, münasebetsiz, âdeta kaba olmasına rağmen akmış yürümüştü; yıllarca İstanbul’da çalkalandı durdu. Hele Beyoğlu, Kumkapı, Yenikapı gibi karışık ahali barındıran semtlerde dil pelesengi olmuştu; yerli yersiz işitmekten gına gelmişti. Her işitişimde tiksinden kendimi alamazdım ve bir kere bile telâffuza cesaret edemezdim. Cidden bayağı, müptezel sözlerdendi. Kurtulduk.”*¹⁹¹

Dayan, Karabet Ağa: Sözlüklerde hakkında bilgi bulunmayan bu sözün, beklemek, sabretmek icap ettiren hallerde kullanıldığına hükmolunabilir. Refik Halid, uç baba torik gibi bu sözün de azınlıkların meskûn olduğu yerlerde yaygın olduğunu ancak hikâyelerini hatırlamadığını belirtir. Sözün hangi anlamda ve durumlarda kullanıldığı belirtilmemiştir.

*“Bu söz de anasır arası deyimlerdendi; ekalliyetlerle meskûn yerlerde daha fazla işitilir ve onlarla münasebette zikredilirdi.”*¹⁹²

Kabahat Kimde? Pavlina’da: Refik Halid, bu sözün kantolardan günlük hayata geçtiğini belirtmektedir.

*“Ortada suçlu bulunmadığına yahut suç bir mevhum kimseye atfedildiğine yahut da suçludan başkasına yükletildiğine işaret olarak kullananlar çoktu.”*¹⁹³

Filispit: İngilizce “full speed”den bozma bir kelimedir. Aşırı sarhoş kimseler için kullanıldığı gibi hızlı ve çok çalışkan anlamlarına da gelir. Vilispit şeklinde kullanımı

¹⁸⁸ Karay, 520.

¹⁸⁹ Karay, 522.

¹⁹⁰ Aktunç, 293.

¹⁹¹ Karay, 602.

¹⁹² Karay, 602.

¹⁹³ Karay, 602.

da vardır.¹⁹⁴ Refik Halid, sözcüğün kullanıma girdiği tarihin buharlı gemilerle yaşıt olduğunu söyler.

“Bir aralık – buharlı gemilerin işlemesinden sonra olacak – kaptanın yukarıdan boruya söyliyerek çarkçıya verdiği emirlerden “filispit – tornistan” kelimeleri de tâbirleşmişti. Birine acele bir iş yaptırılacağı vakit:

“Haydi,” denilirdi, “filispit!”

Yani “son süratle git, koş!” ...¹⁹⁵

Tornistan: İngilizce “turn stern”in halk ağzında almış olduğu tornistan şekli, dönme, geri dönme, cayma, döneklik, transseksüel, giyeceklerde ters-yüz etme anlamlarında kullanılmıştır.¹⁹⁶ Bu tabir, Refik Halid’in söylediğine göre buharlı gemilerde kaptanın verdiği emirlerden halk ağzına geçmiştir.

“Tornistan” ise bir iş hakkında müracaat edilen kimsenin yanından geri çevrilmek, bir şey yapamadan dönmek demesine söylenirdi:

“Tornistan etti!”

Bir elbiseyi çevirtmek mânasına “tornistan ettirmek” sözü en fazla Birinci Cihan Harbi sırasında kullanılmıştı. Kaptanın emirleri zilli otomatik makine ile verilmeğe, bu aletler yayılmağa başlıyalı beri iki tâbir de lisandan yavaş yavaş sıyrıлма yolunu tutmuştur.”¹⁹⁷

Aynalı: Sözlüklerde iyi, güzel, parlak yüzlü, süslü, gösterişli, yakışıklı anlamlarını karşıladığı belirtilen sözcük; kötü, olumsuz, aykırı, hileli, polis, bekçi gibi anlamları içeren “aynasız” kelimesinin karşıtı olarak kullanılmaktadır.¹⁹⁸

“Peki, yarı argo olup “parlak yüzlü, güzel” mânasına kullanılan “aynalı” sözü nereden geliyor? Bildiğimiz aynadan mı? Hayır. Eserde bu kelimenin “III. Mustafa zamanında kesilen büyük kıtadaki altınlara halk tarafından verilen isim” suretinde tarif

¹⁹⁴ Aktunç, 114.

¹⁹⁵ Karay, 602.

¹⁹⁶ Aktunç, 287.

¹⁹⁷ Karay, 602.

¹⁹⁸ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçenin Argo Sözlüğü*, (1. Baskı), Özgür Yayınları, İstanbul 1996, s. 28.

edildiğini okuyunca anladım ki “aynalı”nın mazisi epeyce uzaktadır; 1760 tarihine düşmektedir, yani şöyle böyle iki asırlıktır.”¹⁹⁹

Tango; Tango tango arkasında fiyango: Refik Halid, tango sözcüğünün kullanılış tarihini Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar götürmektedir. Karay, sözlüklerde yalnız “züppe, toplumun genel kurallarına aykırı giyinen, aykırı davranan”²⁰⁰ kadınlar için kullanıldığı yazılı olan sözcüğün başlangıçta turuncu renkli bir kumaşı karşıladığını belirtir. Rengin dikkat çekici olup kullanımının artması, tango kelimesine züppe anlamını da katmıştır. Fiyango kelimesi ise süslü ve kibar karşılığı kullanılmaktadır.

“İşte “tango” öyle olmuştu: Birinci Cihan Harbi’nden hemen önce idi, henüz dans mânasına geldiği bilinmeyen “tango” kumaş rengi olarak, İstanbul’da akıl, sır ermiyen bir şöhret kazanmıştı. Bütün İstanbul kadınları tango renkte, acı turuncu kumaş giymekteydi. Tango, çamaşır, elbise, tuvalet, çarşaf, kurdele hattâ yanılmıyorsam züppeliği ileri götürenlerce başörtüsü, peçe ve çorap bile!

Bir “tango” lâfıdır gidiyor, “tango” sözü almış yürüyordu. Pek iyi hatırlarım, bir devir gelmişti ki kenar mahallelerde bile göz, kumaş namına turuncudan başkasına raslamas olmuştu.

Halk efkârı isyan etti, “tango”yu diline doladı ve o kelimeyi kendi lûgatına “züppece giyinmiş kadın” mânasında geçirdi. Renk unutuldu amma yeni mânası lisana yerleşti. Sokak çocukları fazla özentili, gülünç kıyafette gezen kadınların peşine takılır:

“Tango! Tango!

Arkasında fiyango!” diye çağırır, alay ederlerdi.”²⁰¹

Çarliston: Çarliston sözcüğü züppe, az bulunur, yeni icat, antika gibi anlamları karşılamaktadır.²⁰² Bu kelime Karay’da çariston şeklinde geçmektedir. Karay, sözcüğün Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir dans adından argoya girdiğini belirtir.

“Bırak sen de, çaristonun biri o...” diye kendisinden bahsedilen adam, akli zıvanasından büsbütün çıkmış değilse de bir tahtası herhalde eksik, muvazenesiz, hoppa, güvenilmez bir şahıs idi. Yahut da eğri büğrü yürür, acayip tavırlar alır, hoşça

¹⁹⁹ Karay, 633.

²⁰⁰ Püsküllüoğlu, 137.

²⁰¹ Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, s. 390.

²⁰² Devellioğlu, 71.

*gitmez soğuk tuhaflıklar yapardı. Çariston'un ömrü kısa sürdüğü için bu tâbir de o dans kadar yaşadı.*²⁰³

1.12.3. Vecize

Vecize, “uzun uzun açıklanabilen derin anlamlı kısa sözler” olarak tanımlanır. Bunlar içinde yazanı, söyleyeni belli olan da olmayan da vardır.²⁰⁴Dehri Dilçin vecizelerin atasözlerine göre daha çok aydınlar arasında kullanılan bir ifade biçimi olduğunu söyler. Sebebini şöyle açıklar: “*Kelâm-ı kibar envaından olanlar, nispeten yakın çağlara ait sözler olup tamamen atalarsözü evsafını da haiz bulunmadıkları için bittabi her sınıf halk arasına girip yayılarak bütün ulusun ruh ve vicdanına nüfuz edememişler...*”²⁰⁵ Vecizeler, hece ve aruz vezniyle yazılmış olabilir. Aruz ölçüsü ve beyit nazım birimi daha çok şehir kültür ortamında yaygındır. Halk arasında sık kullanılan kısa, kuru, yalın ifade edilen gerçekler ise vecize dışında tutulmuştur: Çalışan kazanır, can tatlıdır gibi.

Vecizeler sohbet ortamlarında ve geçmişte yaygın olarak fıkra denilen köşe yazılarında, makalelerde karşımıza çıkar. Refik Halid bu tür kalıp ifadelerin kullanımı ile ilgili şunları söyler:

*“Eskiden insanlar güzel, hikmetli düşündürücü sözler söylemeğe yahut sohbet esnasında o kâbil sözleri tekrarlamağa meraklı idiler. Kültürsüzler bile bu sözlerle konuşmalara bilginlik değilse bile bilgiçlik çeşnisi katarlar, meclise bir ağırbaşlılık verirlerdi. Hele bizim gençliğimizde mısralar, beyitler, kıtalar zikretmeden konuşan ve yazan münevver pek azdı.”*²⁰⁶

Refik Halid, Divan şairlerini, atasözlerini vezne sokmakta başarısız saysa da hikmetli sözler söylemede İranlı ve Arap şairlerden aşağı kalmadıklarını belirtir ve vecizeleriyle ünlü isimleri “Vezinli Eski Hikmetler” başlıklı yazısında sıralar. Karay, Ziya Paşa hakkında “*gerçekten bir vecize makinesiydi, mütemadiyen hikmet ve hakikat yumurtlar, folluklar doldururdu.*” der. Ziya Paşa’dan sonra İzzet Molla’nın geldiğini ve

²⁰³ Karay, 390.

²⁰⁴ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978, c. I, s. 31.

²⁰⁵ Dehri Dilçin, *Edebiyatımızda Atasözleri*, (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000. s. XVI.

²⁰⁶ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 268.

onun vecizeleşen sözlerinde incelik, şiirsellik bulduğunu belirtir. Karay, hikmetli söz söylemede son olarak Nâbi'yi anmaktadır.²⁰⁷

Refik Halid, “Unuturlar Seni Biçâre Hemen Ölmiye Gör!” başlıklı vecizelerin hangi bağlamlarda kullanıldığıyla ilgili yazısında sık kullanılan vecizeler hakkında bilgi verir:

- *Eskiden bir muharrir usul ve şartlara uymayan, karmakarışık, her kafadan bir ses çıkan işlerden şikâyet ederken, yazısının bir yerine muhakkak Muallim Naci'nin şu mısraını sokardı: “Çelebi böyle olur bizde de konser dediğin!”*
- *Bir parti düştü mü, yenisini tutan hemen sokuştururdu: “Yıkıldı gitti cihandan dayansın ehl-i kubur”*
- *Hele “Varak-ı mihr-i vefayı kim okur, kim dinler?” sözü şikâyetlerin dil pelesengi değil miydi?*
- *Tarize uğradınız mı cevap hazırdu: “Atarlar taşı elbet diraht-i mivedar üzre!” (...)* “Felekler nerdibanın olsa, çıkma evc-i ikbale” ve “unuturlar seni biçare hemen ölmeye gör!” daha neler vardır neler!
- *Karşıdakilere tariz için de yine eski edebiyat bizlere epeyce malzeme bırakmıştı: “Değil kürsüye vâiz, arşa çıksan Âdem olmazsın!”, “Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz”, “O mâhiler ki, derya içredir, deryâyı bilmezler” hattâ “şecaat arzederken merd-i Kıptî sirkatin söyler!” gibi. Bunların içinde benim pek sevdiğim birer mısra vardır ki, birincisini Fuzuli söylemiştir: “Sözü insan olur amma özü insan olmaz!” Öbürü de Hekimbaşı'nındır: “Elimizden ne gelir hayr-i duadan gayrı.”*
- *Hangi meclis vardı ki, zararlı biri öldü mü orada meşhur “Yıkıldı gitti cihandan dayansın ehli kubur” mısraı tekrarlanmasın?²⁰⁸*

²⁰⁷ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 287.

²⁰⁸ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 328.

1.12.4. Nasihat

Nasihat, öğüt sözlükte “*bir kimseye doğru, uygun bir yol göstermek, özellikle kötü davranışlardan sakındırmak için, şu ya da bu şeyi yapması ya da yapmaması konusunda söylenen söz*”ler şeklinde tanımlanmaktadır.²⁰⁹ Refik Halid, çocukluk yıllarında ailelerin çocuklarına uyarı mahiyetinde “Çalışmazsan işte böyle tramvay vardacısı olursun. Bak ibret al!” sözünü söylediklerini bildirir.

Atlı tramvaylar Osmanlı'nın ilk kara toplu taşıma araçlarıdır. 30 Ağustos 1869'da yapılan bir sözleşme ile Konstantin Krepano Efendi 40 yıllığına İstanbul caddelerinde yolcu ve eşya taşıma imtiyazı alır; rayların döşenmesinden sonra 1871'de ilk hat hizmete girer.²¹⁰

“*Atlı tramvayın sürücü, biletçi ve vardacı olarak çalışan 3 personelinin en ilgi çekicisi elindeki borazanı ile çingiraklı atların önünden koşarak “varda” diye bağırıp atlı tramvaya yol açan vardacıdır.*”²¹¹ “Varda!” İtalyanca kökenli “dikkat et! gözetle!” anlamında bir kelimedir.²¹² Tren taşımacılığının devreye girmesinden sonra kullanılan yabancı işletmecilerin lügatinden geçen “tamam! hareket!” anlamındaki “fertik!” kelimesi gibi “Varda!” ünlemi de halkın ilginçine gitmiş; halk dilinde yer edinmiştir.

Refik Halid'in nasihat bahsinde söyledikleri:

“*Elinde boru, yalınayak, başıkabak, üstünde yırtık pırtık kirli fanilâsı ve dizlerine kadar sıvanmış yamalı pantolonu, atların önünde seğirtir gider, ara sıra da: “Varda! Destur! Savulun!” diye bağırırdı. En korktuğumuz şey tramvay vardacısı olmaktı; zira çocuklara ikide bir: “Çalışmazsan işte böyle tramvay vardacısı olursun. Bak ibret al!” derler, nasihatler verirlerdi.*”²¹³

²⁰⁹ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, (7. Baskı), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s. 1019.

²¹⁰ R. Sertaç Kayserilioğlu, “Tramvay”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, c. VII, s. 299.

²¹¹ Kayserilioğlu, 299.

²¹² Püsküllüoğlu, 1405.

²¹³ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 516.

1.12.5. Unvanlar

Unvan, “*bir kimsenin işi, mesleği ya da toplum içindeki durumuyla ilgili ad.*” anlamında kullanılmaktadır.²¹⁴ Osmanlı’da müslim, gayrimüslim, münevver, askeri-idari erk, ilmiye sınıfı, köylü vs. zümrelere mensup kişiler, konumlarının icabı ve saygı gereği çeşitli unvanlara sahiptirler. Refik Halid, Osmanlı’nın son döneminde diğer alanlardaki bozulmalar gibi unvanların kullanımına ilişkin de gerekliliklere riayet edilmediğini belirtir. Karay, unvan konusunu ele aldığı “Efendi’den Bey’e, Paşa’ya Kadar” başlıklı yazısında en küçük sivil rütbelerden bey, efendi ve ağa arasındaki ayrıma değinir. Yazara göre, “bey”in, asalet sahipleri; “efendi”nin, “*okuyup yazması olup da beyzadelikle alâkası bulunmayan*”lar; “ağa”nın “*kara cahil*”ler için kullanılması gerekir.²¹⁵ Ancak yazar, son dönemde bu hususlara dikkat edilmediğini ekler. Karay, Hristiyanlar için rütbesi ne olursa olsun “efendi” denmesi âdet olmuşken, asalet sahiplerine “bey” denmesinin unvan meselesini iyice karıştırdığını da belirtir.

1.12.6. Hitaplar

Hitap, “*sözü bir kimseye ya da kimselere yöneltme, karşıdakine ya da karşıdakilere seslenme.*” olarak tanımlanır.²¹⁶ Geçmişte ve günümüzde, geniş coğrafyamızın farklı tabiattaki insanları, aykırılıklarıyla sözlü kültürümüzde zengin bir güldürü meydana getirmişlerdir. İnsanlarımız bölgeden bölgeye değişen ağızlarıyla, sık kullandıkları sözcükleriyle tipleştirilerek seyirlik türlerde, fıkralarda, masallarda canlandırılmış; zihinlerde yer etmiştir. Refik Halid, “Can Kelimesinin Hatırlattıkları” başlıklı yazısında bölgeden bölgeye hitapların kullanımlarında da çeşitlilik gözlemlendiğini belirtir. Canım ve cancağazım hitaplarına değinir.

Canım: “*Canım!*” hitabı, yazık ki israf edile edile harcıâlem bir söz, bir dil pelesengi olmuş, kuvvetini kaybetmiştir. Hatta itiraz, serzeniş manasında bile kullanılır: “*Vazgeç, canım!*” misalinde olduğu gibi! “*Cânım, efendim*”i –â yı uzatmak şartile – eskiler hem muhabbet, hem deminki manada istimal ederlerdi. Birincisini yazıda, ötekini sohbette...

²¹⁴ Püsküllüoğlu, 1375.

²¹⁵ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 223.

²¹⁶ Püsküllüoğlu, 630.

Cancağazım: “Cancağazım” hitabı da Rumeli ağzıdır; bunu Anadoluluya ve halis İstanbulluya, taş çatlasa, söyletemezsiniz! Zaten İstanbul çocuğunun “cağızı”, şeklindeki tasgir edatı başı hoş değildir; yalnız “adamcağız” müstesna... Rumeliliye ise – kızgın yağlı tavaya atılmış palamut balığı sesi çıkaran – o cazırtılı edatı yasak etseniz, tek cümle konuşamaz!²¹⁷

1.12.7. Lakaplar

Lakabın, sözlükteki karşılığı: “bir kimseye ya da bir aileye, bir özelliğinden dolayı, adından ayrı olarak sonradan takılan ad.”dır.²¹⁸ Lakaplar, Türk sözlü kültüründe halk dilinin ve argonun zenginliğine, halkın yaratıcılığına bağlı olarak buluş niteliği gösteren istiareli sözcüklerdir. Bu ifadeler döneminin bir aynası niteliğindedir. Lakaplar, daha çok alay etmek, benzerlerinden ayırmak için kullanılır. Refik Halid, döneminde farklı özellikleriyle öne çıkan, tipleşen uluslara, gruplara, moda düşkünlerine halkın taktığı lakapları çeşitli yazılarında ele almıştır:

Haraşo: Mütareke devrinde, ülkesinden kaçarak İstanbul’a sığınan Beyaz Rusların Rusça iyi, güzel anlamına gelen “horoşo”²¹⁹ kelimesini sık kullanmaları nedeniyle Türk halkı Rus kadını için “haraşo” demeye başlamıştır.

“Peki, yılbaşını kutlama âdeti Müslüman halk arasına ne zaman girmiştir? Benim hesabıma göre Mütareke devrinde, bilhassa çok kullandıkları o sözden dolayı kadınlarına “haraşolar” dediğimiz beyaz Rus akını başladıktan sonra! Beyaz akın, yerli ekalliyet hafifmeşreplerini bir ara itibardan düşürmüştü.”²²⁰

Sakaliye: Refik Halid, sakal ve bıyığın dildeki, dindeki, siyasetteki yerine değiştiği yazısında o dönem Slavlara sakaliye dendiğini belirtir.

“Yine eskiden Slav kavmine “Sakaliye” denilirmiş. Bu kavmin sakallarını kestirmemelerinden, saç sakala karışmış bir halde yaşamalarından ötürü.”²²¹

Didon: Fransızca “dis done” kelimesinden bozma didon kelimesi ülkemize Kırım Harbi münasebetiyle gelen Fransız askerlerinden kalmadır. Bu kelimeyi sık kullanan

²¹⁷ Karay, 451.

²¹⁸ Püsküllüoğlu, 869.

²¹⁹ Aktunç, 133.

²²⁰ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 91.

²²¹ Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, s. 173.

Fransızlara, halk didon adını takmış; sonradan yabancılara özenen züppe kimseler için de kullanılır olmuştur.

“Kökü Kırım Muharebesi’ndedir. Müttefikimiz Fransız askerleri o zaman III. Napoleonu takliden çenelerinde bir tutam sakal bırakırlardı ve şehir içinde gezerken – anamdan dinlemişim – kapı eşiklerinde oturan küçücük Türk çocuklarını okşarlar ve kendi lisanlarında, “Ey, söyle bakalım!” mânasına: “Dis done!” derler, iltifat ederlerdi. Zaten aralarında da o söz çok geçerdi, dil pelesengi idi. Halk Fransızlara “didon” ismini taktı: Fransız sakalı da “didon sakal” oldu.”²²²

Monşer: Refik Halid, Fransa’ya tahsile gidip dönenlerin züppe tavırları, konuşmaları ve kıyafetleri ile dikkat çektiklerini söyleyerek monşer tipini, konuşmasından giyimine kadar betimler. Karay, züppe tipinin Abdülhamit devrinde ortaya çıktığını belirtir. Arap toplumundaki monşer tipi ise kelimenin çoğulu olan menaşir ile adlandırılmıştır.

“Monşerler” ve “monşer beyler” Fransa’ya tahsile gidip dönenlerle Fransızca tahsil eden alafranga delikanlıların birbirlerine lüzumlu lüzumsuz, ifratla: “Mon şer...” diye hitab etmelerinden, “monşer”siz cümle kullanmamalarından bu ismi almışlardı.”²²³

1.12.8. Satıcı Sözleri

Satıcı sözleri, arka planında devrin geçerli metaı, modası, ticaret hayatı, ekonomisi vb. hakkında bilgiler içermektedir. Refik Halid, şehrin tarihinde iz bırakan bu sözlere de yazılarında yer vermeyi ihmal etmez. Karay, naylonun ülkeye yeni girip revaç bulduğu yıllarda naylonla ilgili lakapların, satıcı sözlerinin ortaya çıktığını söyler. Ancak bir vakit sonra teneke gibi naylonun da çürük, dayanıksız bir madde olduğu halkça anlaşıldığından argoya da geçmiş; ahmak, bön mânasına kullanılır olmuştur. Karay, “Didon’dan Naylon’a Kadar” başlıklı yazıda naylonun revaç bulduğu yıllarda pazarcılarının patlıcanı “anası da naylon, babası da!” sözleriyle sattıklarını belirtir.²²⁴ Başka bir satıcı sözü de domatesin ülkeye girişiyle ilgili olduğundan önem arz eder. Refik Halid, domatesli ilgili “Bu Asrın Bir Gıda Modası: Domates” başlıklı yazısında

²²² Karay, 390.

²²³ Karay, 390.

²²⁴ Karay, 390.

domatesin satıcılar tarafından halka “Frenk elması” olarak tanıtıldığını; eskilerin domates yemekten neden kaçındıklarını, domatesi çocuklara yedirmediklerini de anlatır. Yazıda domatesin ülkeye girişiyle ilgili muhavere bulunmaktadır: “*Elma dedikse adı öyle... Sana Amasya elması satıyoruz demedik ya! Bunlar yeni çıktı; kabak gibi, pathican gibi kalyesini, dolmasını yapıp yiyeceksin. Çiğ yiyen de varmış ama isteğe bağlı. Azıcık zırtlakçadır!*”²²⁵

1.12.9. Halk Etimolojisi

Etimoloji, “*Dildeki kelimelerin ses ve yapı unsurlarından yararlanarak ve menşelerine doğru inerek, o kelimeleri meydana getiren şekilde, o şekillerin gösterdiği kavramlar arasındaki bağlantıyı kurmağa çalışan bir bilim dalıdır.*”²²⁶

Etimoloji, ilmî ve halk etimolojileri olmak üzere iki araştırma alanına ayrılmaktadır. İlmî etimoloji bir kelimenin aslını bulmayı amaç edinir. Halk etimolojisi ise yerlileştirmenin, dönüşümün hikâyesi üzerinde durmaktadır. Bu süreçte de halkın dil üzerindeki tasarrufunu şekillendiren gelenek, görenek ve inanışları kısaca folkloru etkilidir. Halk, kendisine yabancı gelen sözcükleri kendi kültür kodlarına göre yerlileştirir; ona bir aitlik verir. Bunu yaparken de çeşitli yollara başvurur.

Zeynep Korkmaz, halk etimolojisini meydana gelişlerine göre 5 gruba ayırmaktadır: a) Yabancı kelimenin anlamı gözetilmeksizin yalnızca ses benzerliğine dayanan dönüşüm: Galandos › Gelendost b) Yine anlam gözetilmeksizin ses benzerliğinin bir efsaneye dayandırılmasını içeren dönüşüm: Hz. Nuh’un Ağrı dağına “ne ağır dağ” demesi ve adın bu efsaneye dayandırılması. c) Yerlileştirilen kelimeye mantıklı, makul bir açıklama getirilmesi: Evliya Çelebi’nin Niksar adını şekil itibarıyla Farsça “nik” ile Arapça “hisar” kelimelerinin birleşiminden meydana geldiğini açıklaması. d) Yabancı kelimenin anlam zenginliklerinden de yararlanan dönüşüm: direct › direk e) Çirkin adları güzel adlarla değiştirme eğilimi: Donuzlu › Denizli²²⁷

Halk etimolojisi ürünlerine eski kaynaklarımızda, efsane derlemelerinde, yer adları çalışmalarında rastlamak mümkündür. Refik Halid, bir İstanbul âşığı olarak

²²⁵ Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, s. 248.

²²⁶ Zeynep Korkmaz, “Halk Etimolojisi ve Folklor”, Nail Tan (Haz.) I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1976, s. 185.

²²⁷ Korkmaz, 189-194.

folklor metinlerine kıymet vermiş ve verilmesi tavsiyesinde de bulunmuştur. Mümkün olduğunca bu işi kendisi de yapmaya çalışmış ve yazılarına konu edinmiştir. İstanbul'un yer adları konusunda da etimolojik anlamda bilgi sahibi olanları çalışma yapmaya davet eder ve kendisi de yazılarında bildiklerini, duyduklarını yazıya geçirir.

Refik Halid, “Karakış ve Karaköy” başlıklı yazısında Üsküdar, Kadıköy, Kozyatağı, Galata ve Karaköy adlarının halk etimolojisi üzerinde durmaktadır. Yazıda Roma imparatoru Valens zamanında “kalkanlı askerler” anlamında adın “Skütari” olduğunu, Türklerinse Skütari’yi Üsküdar’a çevirdiklerini anlatılır. Karay, aynı yazıda Kadıköy adının Fatih tarafından Hızır Bey’e arpalık verildiğinden bu adı aldığını ya da Halkidon’dan dönüşmüş olabileceğini belirtir. Yazıda Kozyatağı adının Türkçe gölgelik yer anlamında “kuztağ”dan dönüştüğü; Arap akınları döneminde Araplar tarafından Galata yakınlarına “Kal’at-ül-Karh” adında bir kale yapıldığı için Galata adının bu kale adından geldiği; Karaköy’ün halk ağzında “Medinet-ül-Kahr”dan medineyi köy, kahrı kara yapmak suretiyle tercüme yoluyla oluştuğu anlatılır.²²⁸

Refik Halid, “Üç Semt İsmi” başlıklı yazısında Cadıboşanı adının halk etimolojisi mantığıyla bilinen bir tarihte kim tarafından Caddebostan’a dönüştürüldüğünü ayrıntısıyla anlatmaktadır:

“Fakat elli yıl önce iskelenin ve semtin ismi henüz Cadıboşanı idi; bir gün, birdenbire değişti, vapur tarifelerinde eski ad silinip, yazı mürekkebiyle yenidine tahvil edildi.

Sebebi şu: Sadaret Seryaveri bir Cemal Paşa vardı, iriyarı, güir kara bıyıklı, lehçesi doğduğu memlekete çalan bir zat... Sarayı Hümayun’a gittiği sırada – aklına nereden eser bilinmez – padişah, yazın hangi semtte oturduğunu kendisinden bilvasıta sorar.

Paşa, bir müddet evvel Cadıboşanı içinde bir yer alıp koca köşk yaptırdığından, suali bildiren mabeynciye cevap verir:

“Sayei Şahanelerinde Cadıboşanı’nda ikamet etmekteyim.”

Mabeynci duraklar; Mabeyncilik kolay mı? Doğuştan istidat lâzım. Der ki:

²²⁸ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 78.

“Efendimize bunu arzedemem, “cadı” kelimesinden tehavvüş buyururlar. İsmi değiştirelim, Caddebostanı yapalım.”

Halk yıllarca yine eski ismi kullandı; nihayet hünkâra hoş gelen ad tuttu. Hele Mabeynci Ragıp Paşa da o civara şatosunu kurunca, korkuncu büsbütün unutulmuştu.”²²⁹

1.12.10. Ağızlar

Ağız, “bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz ad” olarak tanımlanmaktadır.²³⁰ Bir dilin yüzyıllar boyunca çeşitli tesirlere maruz kalarak değişim göstermesi kaçınılmazdır. Bu tesirleri coğrafi ve içtimai olarak ayıran Ahmet Caferoğlu, coğrafi tesir ile bir dilin şive, lehçe ve ağızlara ayrıldığını; içtimai muhit tesiri ile de bir dilde meslekî, hususî (argo) dillerin olduğunu söyler.²³¹ Bu açıdan Anadolu, geniş coğrafyasının dışında imparatorluk bakiyesi olan etnik çeşitliliğiyle ve kaybedilen topraklardan gelen göçlerle dillerin birbiri ile kaynaştığı topraklardır.

Refik Halid Karay, sürgünlük yıllarında Anadolu’yu, insanını ve dilini yakından tanımış; onlara hikâyelerinde yer vermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında dilde öztürkçe hareketine kendisi de bir süre katılmış ancak bu çok uzun sürmemiştir. Yalnız yeri geldikçe Türkçeleştirme eğilimi doğrultusunda Anadolu’nun yaşayan ağızlarından kelime önerilerinde bulunmuştur.

Dölüt, Abalak, Ağıttı: Refik Halid, çocuğun doğum öncesi evresinden doğum sonrasına evresine göre Anadolu ağızlarında hangi adları aldığını şu sözlerle belirtir:

“Halk ağzında yaşıyan Türkçenin zenginliğini meydana koymak için bir fıkranda, ana karnındaki çocuğa Anadolu’nun birçok yerlerinde “dölüt”, memedekine “abalak” dediklerini; birinin tanımadığı bir yerde şaşkın şaşkın durup bakınmasını kısaca “ağıttı” sözüyle anlatıverdiklerini yazmıştum.”²³²

²²⁹ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 48.

²³⁰ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtm, İstanbul 2009, s. 10.

²³¹ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, (3. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 3.

²³² Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Áhengi*, s. 113.

Evsemek, Evsinmek, Evdeş, Evdik: Refik Halid, “Ev Kökünden Kelimeler” başlıklı yazısında 40’lı yılların öztürkçeleşme eğilimine bağlı olarak İstanbul ağzında kullanılmayıp Anadolu’da yer yer kullanılan ev köklü kelimelere örnekler vermektedir. Yazıda, “evsemek” evine kavuşmayı istemek; “evsinmek” evi gibi saymak; “evdeş” karı koca; “evdik” metres karşılığı olarak Anadolu ağızlarından örneklenmiştir.²³³

Urgu: Refik Halid, 1941 yılında yazdığı “Eski Gazetici Ağzı” yazısında geçmiş günlerin ağıdalı dilini eleştirmekte ganimet, ganaim, iğtinam gibi kelimelerin Türkçe’de alanç, urgun, bulun, algın gibi karşılıklarının olduğunu bildirir. Erzincan ağzından “urgu” kelimesini ganimet karşılığı olarak önerir.²³⁴

Elemsema, Alkuşak, Ebem Kuşağı, Gökkuşağı, Geşik, Yaygır, Alkım: Refik Halid, 1942 yılında yazdığı “Alâimüssema–Eleğim Sağma” başlıklı yazısında klasik metinlerde kavsikuzah, tiraje; İstanbul Türkçesinde Elemsema; Anadolu ağızlarında alkuşak, ebemkuşağı, gök kuşağı, geşik, Tanrı kemeri, Tanrı köprüsü, yaygı ve alkım şekillerinde geçen kelimelerden biri üzerinde söz birliği etmek gerektiğini belirtir. Bu kelimelerden Bolu ağzında geçen “alkım” kelimesini önerir.²³⁵

Elemen: Refik Halid, bugün “eleştirmen” dediğimiz eski dildeki “mudakkik” kelimesine karşılık olarak (“elek” kelimesinin Anadolu ağızlarındaki eş anlamlısı) “elemen” sözcüğünü önerir.²³⁶

İye, Eye: Refik Halid, 1941’de “sahip” kelimesinin karşılığı yoktur diyenlere ağızlardan “iye, eye” sözcüklerini örnek vermektedir.²³⁷

Danklama: Refik Halid, “Manâsını Bilmediğimiz Sözler” başlıklı yazısında “danklama” sözcüğünün akla gelme anlamında Isparta’da kullanıldığını belirtir.²³⁸

Dığdı, Dığdı: “Manâsını Bilmediğimiz Sözler” başlıklı yazıda “dızdığın dızdığın” sözüne açıklık getirmeye çalışan Karay, sözün, ağızlarda uzak akraba anlamında kullanılan “dığdı, dığdı” sözcüğünden türetilmiş olabileceğini belirtir.²³⁹

²³³ Karay, 115.

²³⁴ Karay, 117.

²³⁵ Karay, 119.

²³⁶ Karay, 119.

²³⁷ Karay, 119.

²³⁸ Karay, 121.

²³⁹ Karay, 121.

Taraz: Refik Halid, İstanbul’da kumaşlar için kullanılan “tarazlanmak” kelimesinin Anadolu’da üşümek, tüyleri diken diken olmak anlamındaki “tarazlanmak” kelimesinden gelmiş olabileceğini belirtir.²⁴⁰

Dan, Dancı, Danlık, Danbal, Danlıkçı: Refik Halid, Anadolu’da “netice, son” anlamında “dan” kelimesinin kullanıldığını; “dan” kelimesinden türeyerek maaşa “danlık”, memura “danlıkçı”, kusur arayan kişiye “dancı”, tembele “danbal” denildiğini belirtir.²⁴¹

Küplek, Küpül, Küpüç, Ketlez: Refik Halid, “Küp Kelimesinden Birkaç Sıfat” başlıklı yazısında Anadolu ağızlarında küp kökünden türetilmiş bazı kelimeleri sayar ve uzun uzadıya ifade edilecek şeyleri bunlarla kolayca anlatmak mümkün der. Bu kelimeler: Şiş karınlı, sıska çocuk için “küplek”, göbekli kişi için “küpül”, kısa boylu ve şişman kişi için “küpüç”, basık burunlu için “ketlez”.²⁴²

1.12.11. Diğer Anlatımlar; Haberleşme

1.12.11.1. Mektup

Mektup, Osmanlı’da bir düzyazı türüdür. Süslü nesir ile “münşi”ler tarafından yazılan çeşitli konulardaki yazıların ve mektupların toplandığı kitaplara “münşeât” adı verilmektedir. Münşeâtlarda toplanan mektuplar daha çok resmî mektuplardır. Bu mektuplar, devlet görevlilerinin birbirlerine nasıl mektup yazmaları gerektiğini gösteren vesikalardır. Münşeâtlar 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yazılmıştır. Araştırmacılar, münşeâtları meydana getiren mektupların özgün olanları müstesna birçoğunun biçim ve içerik itibarıyla aynı tarzda yazılmış olduğunu belirtir.

Mektup yazma tam anlamıyla bir gelenek içerisinde uzun yıllar devam etmiştir. Mektuplar, belli bir biçime kavuşmuş; konularına göre (davetname, taziyename, talepname vs.) türlere ayrılmıştır.

Devlet görevlileri dışında halk içinde yaygın olmayan mektupla iletişim, 1839 yılında posta teşkilatının kurulmasıyla tabana yayılır. Ancak halk mektup yazmada

²⁴⁰ Karay, 121.

²⁴¹ Karay, 121.

²⁴² Karay, 123.

klasik mektup formunun klişelerinden etkilenmiştir. 19. yüzyıldan sonra çağın şartlarıyla diğer türlerde görülen dilde sadeleşme ve biçimde serbestlik mektup yazma geleneğini de etkiler.

Refik Halid, çocukluk ve gençlik çağı mektuplarının Arapça, Farsça terkipler ve hikmetli sözlerle süslendiğini “Vezinli Eski Hikmetler” yazısında örnekleriyle belirtmektedir.²⁴³ Karay, bütünüyle mektup yazma geleneği ile ilgili 3 yazı yazmıştır. Bunlar: 1. “Bir Harita ve Zarf Üstünde Gezinti”²⁴⁴, 2. “Eskiden Bir Mektup Zarfı Yazmanın Âdap ve Erkânı”²⁴⁵ ve 3. yazı “Postalara Güvensizlik Sebebiyle Buda’dan Medet Umardık”.²⁴⁶ Yazar, bu yazılarda halk inanışlarının etkisiyle zarflara geleneksel birtakım kalıp ifade ve şekillerin koyulduğunu ifade etmektedir. Yazar, folklorun mektuplardaki rolüne şu sözlerle işaret eder: “*din ve efsanenin mektup zarfında yeri pek büyüktü; zarfı yazarken Allah’tan, perilerden, aslı bilinmeyen işaretlerden medet umulurdu.*”²⁴⁷ Bu işaretlerden ilki “beduh”tur.

Beduh

Mektup zarflarının üstüne yazılması âdet olan “beduh” yazısı, şekli ya da ebced numarası Kâmûs-ı Türkî’de “*Mektup zarfları üzerine yazılması ve zarfa basılan mühre kazdırılması mutat mechûlü’l-asl bir lafızdır. Esasen mükâtebât ve mürâselâta müvekkel bir ma’bûd-ı müvehhem veya melek ismi olduğu mervî, ve Hint ve Çin şâri’i meşhur (Buda) isminden galat olması maznundur.*” şeklinde açıklanır.²⁴⁸

Orhan Şaik Gökyay ise mektuplarda kullanılan beduh işaretinin şeklini “ α ” gösterdikten sonra bunun bir tılsım olduğunu, beduhun kitaplarda ve en çok da mektuplarda koruma amaçlı kullanıldığını belirtir.²⁴⁹

Refik Halid, mektuplara beduh işareti koyma âdetinin 20. yüzyıl başlarına kadar devam ettiğini belirtir. Yazar, yukarıda andığımız ilk yazısında beduhun mahiyeti hakkında şunları söyler:

²⁴³ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 287.

²⁴⁴ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 153.

²⁴⁵ Karay, 255.

²⁴⁶ Karay, 257.

²⁴⁷ Karay, 255.

²⁴⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2013. s. 284.

²⁴⁹ Orhan Şaik Gökyay, “Tanzimat Dönemine Değın Mektup”, *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, (274), 1974, s. 20.

“Soldan başlayıp sağda büküldükten sonra yine sola kadar giderek tekrar sağa çevrilen ve ortada kıvrılan dolambaçlı bir çizgi, kocaman bir helezon, bir işaretir. Dahası var: Çok defa helezon içinde 8642 rakamını da okursunuz ki ebced hesabıyla “beduh”daki harflerin yan yana dizilmiş karşılıklarıdır.

Demek oluyor ki zarfın üzerine o işaret konunca mektubun ya Allah’ın inayetine ya posta meleğinin yahut da her ne münasebetle ise Buda gibi bir büyük zatın mânevi kudretine havale ve emanet edildiği anlatılıyor. Yâni “beduh”, bir cihetten posta idaresine güvensizlik alâmetinden başka bir şey değildi.”²⁵⁰

Besmele, bi mennihi Tealâ

Refik Halid, beduh işaretinden sonra zarfın üst kısmının ortasına besmele işareti konulduğunu belirtir. Bundan maksat, besmeleyi uzunca yazmanın külfetinden kurtulmaktır. Karay, besmelenin yanında hangi maksatla “Bimennihî Taalâ” yazıldığını da şöyle açıklar: “Bazısı işareti de az bulur, aynı yere “Bimennihî Taalâ” diye bir dua yazardı. Yani, “Mektup Tanrı’nın vereceği nimet ve yapacağı iyilik ile yerine varabilir...” demek istenilirdi.”²⁵¹Karay, bu işaretleri koyanların çoğunun anlamını bilmeden âdet üzere devam ettiklerini de söyler.

Ma’rûf Kerhî

Refik Halid’in yazılarında “Ma’ruf Kerhî” işaretleri hakkında bilgi olmamakla birlikte zarflara koyulması hasebiyle bu işaretler hakkında da bilgi aktarmak lüzumu doğmuştur. Orhan Şaik Gökyay, mektuplarda karşılaşılan sembolik harflerden bahseder. Gökyay, bu sembollerin daha çok Hacı Bektaş’a bağlı olanlarca, kullanıldığını; harflerin işaret ettiği kişinin Ma’rûf Kerhî olduğunu belirtir.²⁵² Ma’rûf Kerhî, “sekizinci yüzyılda yaşamış bir İslâm ermişidir ve Müslümanlar arasında kendini tapıma adamanın simgesidir. Hemen bütün gizemciler ve tasavvuf tarikatları ondan etkilenmişlerdir.”²⁵³ Huruf ilmini bildiği, duasının Allah katında makbul sayıldığı için türbesi çevresinde çeşitli inanışlar gelişmiştir. Mektuplarda da bu halk inanışlarının tesiri görülmektedir.

²⁵⁰ Karay, 153.

²⁵¹ Karay, 153.

²⁵² Gökyay, 21.

²⁵³ Orhan Hançerlioğlu, “Mârûfiyye”, *İslâm İnançları Sözlüğü*, (1. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 299.

“Kimi mektupların sonunda, imzadan sonra bir M harfi ya da yine tek tek yazılmış olarak mim, ayn, râ, vav, F, K, R, H, Y – rahmetullahi aleyh – harflerine rastlanmaktadır. (...) Gerek bu tek M harfi, gerek söylediğimiz tek tek harflerin birleşmesinden meydana gelen addan Ma'rûf Kerhî anlaşılmaktadır.”²⁵⁴

1.13. DERNEKLER, KURULUŞLAR; DAYANIŞMA VE YARDIMLAŞMA

1.13.1. Vakıflar

Vakıf kelimesi terim olarak “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder.” Vakıf kelimesi terim olarak Kuran’da ve Hz. Peygamber zamanında kullanılmasa da Allah rızası ve toplum faydası yönünde öğütler içeren ayetler ve Hz. Peygamberin hadis ve uygulamaları Müslümanları hayır işlemeye sevk etmiş; zamanla vakıf kurumu teşekkül etmiştir. Vakıflar, “vakfiyye” şartlarına (hayır sahibinin, kurumun şartları) uygun olarak “mütevelli” kişilerce yönetilir.²⁵⁵ Vakıflar, İslâm dünyasında sosyal, ekonomik, siyasi anlamda toplumun, şehirlerin ayağa kalkmasında, merkezi otoritenin sağlanmasında önemli rol oynamışlardır.

Refik Halid, “Servetler Savrulmadan Önce” ve “Sosyal, Kültürel ve Orijinal Vakıflar” başlıklı yazılarında vakıf konusunu ele almıştır. İlk yazısında servet sahiplerini hayır işleriyle ilgilenmediği için eleştirir. Ecdadın vakıf anlayışından, bıraktıkları eserlerden örnekler vererek zenginleri hayır işlerine teşvik eder: “Onlarda bize pek güzel imar ve sanat eserleri kazandıran bir “ibkayı nam” hırsı vardı ki bu, bir sebil, mektep, medrese, kütüphane, köprü şeklini alabilirse hırsların en hayırlısı sayılır.”²⁵⁶ Karay, ikinci yazısında ise vakfın iyi anlaşılmadığından ve vakıf anlayışının ortadan kalkmasından yakınır. Vakıfların yalnız dinsel amaçlı değil sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda da işlevsel olduğunu belirten yazar, vakıfları spor, kültür, sosyal, sağlık, askerlik, bayındırlık, şehircilik ve ekonomi başlıkları altında tasnif eder.²⁵⁷

²⁵⁴ Gökyay, 21.

²⁵⁵ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c. XLII, s. 475-479.

²⁵⁶ Refik Halid Karay, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, s. 531.

²⁵⁷ Karay, 720.

1.14. DİNSEL – BÜYÜSEL İÇERİKLİ İNANÇLAR, İŞLEMLER

“Halkbilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğinde yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir.”²⁵⁸ Halkbilimi, geniş kapsamlı bir terim olan inanç sözcüğünün bütöl inanışlar bahsini ele alır. Sedat Veyis Örnek’e göre “korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren, geleceği bilmek arzusu ile tesadüfi benzerlikleri iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendiren, bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği bir takım doğüstü kuvvetlere inanan, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inanmalara” bütöl inanç denir. Bütöl inanışların temelinde 1. Psikolojik anlar; 2. Eşyanın mahiyetini ve doğa kanunlarını bilmemek; 3. Geleceği öğrenmek arzusu; 4. Korku; 5. Cin, peri ve dev inancı; 6. Bütöl inanmalarla ilgili yayınlar vardır.²⁵⁹ Halk inançları, halk edebiyatı ürünlerinin temel kaynaklarındandır. Ancak inançlar, esas itibarıyla çeşitli âdet, gelenek ve törelerin, ritüellerin, büyü niteliğindeki işlemlerin kaynağını da oluşturmaktadır.

Refik Halid Karay, “Sol Avucum Kaşınıyor Sağ Gözüm Seğiriyor!” başlıklı halk inanışları, kendi deyimiyle “ulûmu hafıye ve ilmi gayb” ile ilgili yazısında inançların sürekliliğine vurgu yapar: “Maksadım harp veya sulh, her zaman halk arasında sürümü olan bazı tuhaf inanları gözden geçirmektir.” Karay, yazısında psikolojik anların, korkunun, geleceği öğrenmek arzusunun bütöl inanışları harekete geçirdiğini ve tüm bu nedenlerin modern insanı ilkel düşüncenin ürünü olan itikatlara bağladığını söyler. “Acı, açlık, devamlı heyecan, ölüm korkusu, bunların neticesi olarak sinir zafiyeti ve akıl karışıklığı XX. asır insanını, tarihin en karanlık, daha doğrusu arzın en tarihsiz devirlerindeki cinsdaşlarına benzetmektedir.”²⁶⁰

1.14.1. Tabiat Olaylarıyla İlgili İnanışlar

Refik Halid, “Sol Avucum Kaşınıyor Sağ Gözüm Seğiriyor!” başlıklı yazısında tabiat olayları ile ilgili inanışlardan tekerleme niteliğindeki “Ay Duası”dan bahseder: “Yeni ayı görünce altına veya uğurlu birine bakar ve “Ay gördüm Allah! Amentü

²⁵⁸ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, (2. Baskı), Gerçek Yayınları, İstanbul 1984, s. 7.

²⁵⁹ Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bütöl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etimolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1966, s. 16-20.

²⁶⁰ Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, s. 149.

Billâh! Aylar mübârek! Elhamdülillâh!” dersiniz bütün ayı rahat, sevinçli ve paralı geçirirsiniz.”²⁶¹ Ayla ilgili bu inanışın ardında çeşitli kültler ve tabiat olaylarının insan hayatındaki iyi-kötü, uğurlu-uğursuz şeklinde tanımlanan izleri vardır. “Çok eski çağlarda ayın insanlara bolluk, bereket sağladığına inanılırdı. Bu bakımdan yeni doğan – görünen aya bakınca zengin olmak, bolluğa kavuşmak isteklerinin gerçekleşeceği sanılırdı.”²⁶²

1.14.2. Canlı Varlıklarla İlgili İnanışlar

Refik Halid, “Verem Hakkında Eski Zaman Notları” başlıklı yazısında örtmece / tabu (euphemism) sözlerden örnekler verir. Tabu sözler, insanların doğada kimi varlık ve nesnelerin doğaüstü kuvvete sahip olduğu inancından hareketle iyi olanı kutsaması tehlikeli olandan kaçınarak tabulaştırması suretiyle dinamist dünya görüşünden doğmuştur. Aynı şekilde animist dünya görüşü de ilkel insanın dünyada kendinden başka varlık ve nesnelerin ruhu bulunduğunu düşünerek onların doğaüstü iyi-kötü, faydalı-zararlı etkilerine karşı tabu sözlere müracaatına etki eder.

Karay, yazısında “selâmun kavlen”, “taşa ölçeyim”, “şeytan kulağına kurşun” sözlerinin hangi bağlamda kullanıldığına ilişkin bilgi verir.

“Korkunç şeylerin adını uluorta söylemekten eskiler pek çekinirlerdi. Mesela cinlerden bahsederken “iyi saatte olsunlar” denilmesi ve inme lâfı geçince “selâmün kavlen” sözlerinin murıldanılması ve bir tehlikeli yara, kırık yerini tarif ederken “taşa ölçeyim” tabirinin unutulmaması, kaza ve belâ lafı olurken “şeytan kulağına kurşun” cümlesinden medet umulması gibi... Şimdi de iyi şey söylenirken bir Frenk aleti moda oldu: tahtaya vurmak! “Maşallah” deyivermek daha pratikti.”²⁶³

Refik Halid, kuyulara düşerek ölen çocuk ölümlerinin önlenmesine ilişkin “Bir Araya Gelemezler” başlıklı yazısında kuyular çevresinde geçmiş dönemlerde tabuların meydana getirildiğinden ve bu tabuların işlevselliğinden bahseder. “Ninelerimiz yavrularını korumak için başka çare bulamadıklarından “Kuyu anası” diye kuyuların etrafında dolaşanları yakalayıp içeriye çeken bir masal tipi yaratmışlardı ve zamanla

²⁶¹ Karay, 149.

²⁶² Ülkütaşır, 306.

²⁶³ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 349.

*buna kendileri de inanmışlardı. “Kuyu anası”, çocukları nesillerce korkuttu ve görünür kazalardan pek çoğunu önledi.”*²⁶⁴

1.14.3. Yatırlarla, Ziyaret Yerleriyle İlgili İnanışlar

Refik Halid, farklı yıllarda ve gazetelerde “Parti Mücadelelerine Farkına Varmadan Çocukken Başlamıştık”²⁶⁵, “Merkezefendi – Sümbülefendi”²⁶⁶, “Evliya’ya Bağlanan Çocuk”²⁶⁷ başlıkları altında adak mevzusuna değinmiş; bahsi geçen evliyaların menkıbelerini anlatmıştır. Yazar, eski İstanbul’da doğan her çocuğun bir evliyaya bağlanarak yılda bir kez dönemin şeyhinin “tesbihinden geçirilip” duası alındıktan sonra türbe çevresinde kurban kesildiğini anlatır. Karay da ailesi tarafından Merkez Efendiye bağlanmıştır. Yazılarda adağın iki türü hakkında bilgi verilmektedir. İlki yaygın olarak adanan varlıklardan olan kurbanlıktır. İkincisi ise türbe çevresinden orada yatanın doğüstü gücünden temas yoluyla geçtiğine inanılan bir nesne alıp istek gerçekleşikten sonra bırakmak suretiyle anlaşma şeklinde olur. Bu noktada dinden ziyade büyüsel işlemler ön plandadır.

Pertev Naili Boratav, adakları dört başlıkta sınıflandırır: “1. Yatırla bir dilek konusunda anlaşma; 2. Kesilen kurban; 3. Yapılan bağış; 4. Önemsiz, ya da garip de olsa, yatırım hoşuna gidecek bir eylem.”²⁶⁸

Hikmet Tanyu, adakla ilgili eserinde İslâmi olmayan ve büyüsel nitelikte olan adaklarla ilgili şunları söyler: “*Vakit vakit majik usullerle ilgili olarak tezahür eden adak’ta, herhangi bir insan, kendinden daha kuvvetli olan, hayatında maddî ve manevî kahramanlıkla şöhret kazandığı gibi ölümünden sonra da bir bakıma “mana”sının veya başka bir ifade ile kudret ve tesirinin fazla oluşu dolayısıyla, her zaman faal olarak tasavvur edilen bir varlıkla arasında bir bağlantı kurmak, onun gücünden, toprağından, gömüldüğü yerden, onunla münasebeti olan eşyalardan yardım beklemek fiili kendisini belirtmektedir.*”²⁶⁹

²⁶⁴ Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 213.

²⁶⁵ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 269.

²⁶⁶ Karay, 271.

²⁶⁷ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 62.

²⁶⁸ Boratav, 42.

²⁶⁹ Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, (1. Baskı), Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1967, s. 301.

Refik Halid'in anlattığı Merkez Efendi'nin türbesi yakınındaki kuyudan taş almak suretiyle gerçekleştirilen eylem, anlaşma adaklarından biridir.

“Şu var ki Merkez Efendi Türbesi müştemilâtı arasında benim şiddetle merakımı tahrik edip rüyalarımın giren, hülyalarını süsleyen bir yer, bir “Niyet Kuyusu” da mevcuttu. Daracık, kapkaranlık, üstü kapalı bir dehliz yani koridor, daha doğrusu ancak bir adamın yürüyeceği boyda ve ende ufacak bir “labirent”. İçerisine teker teker girer, sonunda rutubetli bir duvarla karşılaştık; eğilir, dualar okuyup niyet tuttuktan sonra yerden bir taş kırıntısı alır, geri dönerdik.”²⁷⁰

“Bu taşı saklar, niyetimiz olunca getirir, yerine mi bırakırdık yoksa duvara yapıştırıp mı çıkardık, aklımda kalmamış.”²⁷¹

1.14.4. Rüya, Fal

Pertev Naili Boratav, falı *“özel teknikleri, gereçleri ve uzmanları olan yorumlama bilgisi”* şeklinde tanımlar. Yorumda bulunmak yorumlanacak olay veya nesnenin niteliğine göre *“olaylarda ve nesnelere gizlenmiş bulunan ve geleceği haber verme yeteneğinde olan belirtileri açıklamak”* üzere uzman gerektirebilir. Bu anlamda fal, yorumu da kapsamaktadır. Boratav, yorumlamayı çeşitlerine göre 7'ye ayırır: *“1. Cansız nesnelere yorumlanmalar; 2. Ay, güneş ve yıldızlardan yorumlanmalar; 3. Türü hava belirtilerinden yorumlanmalar; 4. Hayvanların hareketlerinden yorumlanmalar; 5. Çocuğun çeşitli davranışlarından yorumlar; 6. Vücudun uzuvlarındaki belirtilerin anlamları; 7. Düşlerin yorumlanması.”²⁷²*

Refik Halid, yazılarında cansız nesne, hayvan hareketleri, uzuv ve düş yorumlamalarına örnekler verir.

1.14.4.1. Mâni Falı

Mâni falına, halk inanışlarında ölümsüz Hızır ile İlyas'ın bir araya geldiği 6 Mayıs Hıdrellez arifesinde, yaz başlangıcında bakılır. Bu gün bolluk, bereket, maddi ve manevi diğer arzu ve isteklerin Hızır tarafından gerçekleştirileceğine inanılır. Hıdrellez,

²⁷⁰ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 269.

²⁷¹ Karay, 271.

²⁷² Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, (2. Baskı), Gerçek Yayınları, İstanbul 1984, s. 96-100.

Türk toplumunca daha çok kadınlar ve çocuklar çevresinde eğlence yanı ağır basan bir kutlama günü olarak görülür.

Refik Halid, “Türk Halkının Aşk Cıvıltısı”²⁷³ ve “Mâni Çömleği”²⁷⁴ başlıklı yazılarında birçok mâni örneği ve mâni falı hakkında bilgi vermiştir. Karay, Hıdrellez arifesinde üzeri tülbentle örtülü, üstünde küçük bir ayna bulunan içerisine de sahipleri belli nesnelere atılmış su dolu bir çömleğin fala bakmakta kullanıldığını anlatır. Bu çömlek, dualarla gül fidanı altına konulur; ertesi sabah tecrübeli bir falcı ve izleyiciler eşliğinde mânilerle açılır. Hıdrellez günü Hızır ile temasa geçtiği düşünülen su, ağaç gibi unsurlarla bereketin, kısmetin bir anlamda temas büyüsü ile sağlanabileceğine inanılır. Karay, bu törenin eski İstanbul’da yaygın olarak yapıldığını belirtir. Abdulhâluk Çay, mâni falı bakma törenine İstanbul’da “*Bahtiyar, Martaval, Martofal*”²⁷⁵ denildiğini belirtmektedir. “Martaval” kelimesi argoya da geçerek “*uydurma söz ya da haber, yalan, palavra.*” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁷⁶

1.14.4.2. Balık Falı

Refik Halid, argo sözleri ele aldığı “Modası Geçen Sözler” başlıklı yazısında seyyar satıcıların balık tutmaya ve fal bakmaya da yarayan yapay balık sattıklarından bahseder. Yazar, satıcıların “Bu balık başka balık!” sözlerinin de bir dönem görünenin ardındakine vurgu yapmak için çokça kullanıldığını söyler.

*“Bir zamanlar sokaklarda, bilhassa köprü üstünde ayak esnafı zar gibi ince bir maddeden el hararetile başını, kuyruğunu oynatan, bükülüp kıvrılan balıklar satarlardı. Bu balıklar fal tutmağa da yaradığı için hayli rağbet görmüştü. Meselâ balık avuca konduğu vakit evvelâ başını kaldırırsa, işiniz rasgidecekti; kuyruğunu kımıldatırsa zorluk çıkacaktı; hemen kıvrılır yahut fırlayıverirse mükemmel! Tezi tezine muradınıza erecektiniz...”*²⁷⁷

²⁷³ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 257.

²⁷⁴ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 39.

²⁷⁵ Çay, 150-151.

²⁷⁶ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçenin Argo Sözlüğü*, (1. Baskı), Özgür Yayınları, İstanbul 1996, s. 107.

²⁷⁷ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 603.

1.14.4.3. İstihare

İstihare, bir sorunun, durumun geleceği hakkında atılmak üzere olan adımları belirlemek üzere birtakım kurallara uyup niyet tutarak rüyada işaret beklemek üzere uykuya dalmaya denir. Halk arasında bu eylem “istihareye yatmak” şeklinde adlandırılır. Refik Halid, rüya bahsini ele aldığı “Rüyaya İnanmak Rüyada Kalmaktır” başlıklı yazısında eski İstanbul’da damat adayı hakkında değerlendirmede bulunmak için istihareye başvurulduğunu belirtir.²⁷⁸ Daha baştan olumsuz görülen adayları idare-i maslahatla geri çevirmek için istihareye başvurulur.

1.14.4.4. Uzuv Yorumları

Halk inanışlarında insanın ve insan vücudunun “evrenin bütün öğelerini özünde toplamış bir “küçük evren” (mikrokozmos) ve bu nitelikte de öteki insanlarla, hayvanlarla, cansız varlıklarla, yıldızlarla, “haberleşme” yeteneğinde varlık”²⁷⁹ olduğu düşünülerek uzuvların kendiliğinden olan hareketlenmeleri iyi kötü, uğurlu uğursuz şeklinde yorumlamalara neden olmuştur.

Refik Halid, “Sol Avucum Kaşınıyor Sağ Gözüm Seğiriyor!” başlıklı halk inanışları üzerine yazdığı yazıda uzuvların yorumları ve yoruma bağlı dua niteliğindeki kalıp sözlerden de örnekler verir.

İnanışlarda sağ ve solun önemine ve yorumlara değinen yazar şu kaniya varır: “*Bunlardan anlaşılıyor ki kendiliğinden olan kaşınma, seğirme gibi fiillerde “sol”, bizim tarafımızdan irademizle yapılanlarda “sağ” uğurlu sayılıyor.*”

Refik Halid, avucunun içi kaşınan kadınların bu esnada avuçlarını öperek “*İmansa kalbime, devletse başıma, kısmetse ayağıma, para ise cebime!*” kalıp sözünü söylediklerini belirtir.²⁸⁰

Yazıda, kulakları çınlayanların kendi haklarında konuşulduğuna inandığı ve çınlama bitene dek tanıdıkları kişilerin adlarını saydıkları, çınlama hangi isimde biterse konuşanın o olduğuna hükmedildiği anlatılır.

²⁷⁸ Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, s. 156.

²⁷⁹ Boratav, 26.

²⁸⁰ Karay, 149.

1.14.5. Büyü

Büyü, “bilinen yollarla elde edilemeyen şeyleri elde etmek, birisine zarar vermek, ya da tehlikeleri uzaklaştırmak ve onlardan korunmak için bir takım gizli kuvvetleri kullanarak doğayı ve doğa kanunlarını zorla etkileme işlemlerine” denir.²⁸¹ Frazer, sempatik büyüünün ilkelerinden bahsederken taklit büyüünde benzerin benzeri meydana getirdiğine ve temas büyüünde ise bir nesnenin önceden bağlı, temas halinde olduğu şeyden ayrılrsa bile büyüülü bir yakınlığı devam ettirdiğine inanıldığını belirtir.²⁸² Tarih içinde bir uzmanlık uğraşına dönüşen, hakkında kitaplar yazılıp sonucuna göre ak-kara, yapısına göre aktif-pasif diye çeşitleri bulunan büyüünün uzmanlık gerektirmeyen inanış biçimini almış yorumları da vardır. Basit şekilde nesnelere benzerliğinden, yakınlığından yararlanılarak aslına etki edilebileceği düşüncesiyle halk arasında inanış, kalıp ifade biçiminde görülen örneklerdir bunlar.

Refik Halid, “Sol Avucum Kaşınıyor Sağ Gözüm Seğiriyor!” başlıklı yazıda iptidai büyü örneklerine de yer verilmiştir. Aşağıdaki örneklerde düğüm, tuz, iğne, taş ve su unsurlarından büyüsel anlamda simge değerlerine başvurulmuştur:

Düğüm: “Bir şey kaybolunca bir mendili bez, sicim düğümlemelidir, şeytanın idrarı düğümlensin de kaybedilen şeyi buldurup o düğüm açılın, rahatlasın için... “Şeytan aldı götürdü, satamadan getirdi” demek de faydalıdır.”

Tuz: “Misafirin çabuk gitmesini istersek pabuçlarına, pabuçlarını kapıda bırakmışsa oturduğu yerin arkasına usulcacık, gizlice tuz ekeriz.”

İğne: “Birisinin gelmesini isteyince mindere sipsivri bir iğne saplamalıdır. Bunun tesiri nedir? O şahıs nerede oturuyorsa bu iğne kaba etine saplanmış gibi olur, kalkar, dosdoğru size koşar!”

Taş, Su: “Geri dönmesinden korkulan tatsız bir yolcunun arkasından taş atarlar... Taş gibi yerinde kalsın, bir daha gelmesin diye! Çabuk dönmesi istenilen yolcu için, evden çıkar çıkmaz kapı önüne bir kova su dökerler. Bunun bir manası daha vardır: Su

²⁸¹ Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtil İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1966, s. 34.

²⁸² J. G. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*, (1. Baskı), YKY, İstanbul 2017, s. 20.

gibi aksın, rahatçacık gitsin, zahmet çekmesin! Testi kırarsanız bu, onun aleyhine bir büyüdür."²⁸³

Bu örneklerin dışında yine sempatik büyü ilkelerine bağlı olarak dinin künhüne varılmadığı, tabuların öne çıkarıldığı durumlarda dinî unsurlardan büyüsel anlamda yararlanılır. “Kuran’ın Tanrı buyruğu olması, din bakımından en ulu doğüstü kudretin realize edilmiş sözü (kelâm) olarak kabul edilmesi, Müslüman toplumlarda bu işlerle uğraşanlar için daima majik bir kaynak olmuştur. Öte yandan, Kuran’ın Arap dilinde nâzil olması da, Arapçaya kutsal ve majik bir özellik kazandırmıştır.”²⁸⁴ Türk toplumunun da İslâm dini, Kuran dili, dinin öğretici ve öğretileriyle olan ilişkisinde kaçınılmaz olarak bu tarz inanışlar doğmuştur. Somut olarak, Refik Halid, “Görünür Görünmez Kazalar”²⁸⁵ başlıklı yazısında kayıp eşyayı bulmak için Kuran-ı Kerim’in yaprakları arasına anahtar sokulup çevrildiğinden bahseder.

1.14.6. Uğur, Bereket

“Uğur, bir nesnenin, bir kişinin, bir hayvanın, bir işin, bir zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu, bereketi, kolaylığı, kısacası olumlu niteliği ve gücüdür. Halkın inanış ve işlemlerindeki bütün davranışlar, zamanlar, yönler, çevresindeki nesnelere, kişiler, hayvanlar uğurlu ve uğursuz diye kümelenebilir.” Uğuru böylece tanımlayan Pertev Naili Boratav, uğur ya da uğursuzluk atfedilen şeylerin toplumsal değil bireysel yargılar içerdiğini ve bu inanışların çelişkilerle dolu olduğunu belirtir.²⁸⁶

Refik Halid, halk inanışlarından örnekler verdiği “Sol Avucum Kaşınıyor Sağ Gözüm Seğiriyor!” başlıklı yazısında uğur bahsine de değinmiştir.²⁸⁷ Bu örneklerde sempatik büyüün benzerlik ve yakınlık ilkeleriyle davranışlar yahut nesnelere uğurlu-ugursuz şeklinde adlandırılmıştır:

Ölümü ve ölüyü hatırlatır diyerek yatağa yastık olmadan yorgan örtmek, uyuyan çocuğu kapıdan geçirirken başın önce çıkması uğursuzluk addedilir. Bu dikkat, benzerlik ilgisini ortadan kaldırmak içindir.

²⁸³ Karay, 149.

²⁸⁴ Örnek, 46.

²⁸⁵ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 66.

²⁸⁶ Boratav, 95.

²⁸⁷ Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, s. 149.

Elden ele kesici alet, sabun verilmez. Ancak “tuh! tuh!” diyerek tükürme taklidi yapılırsa ve nesne el üstü ile verilirse uğursuzluk ortadan kalkar. Bu örnekte de nesnelerin simgesel değeri öne çıkmaktadır.

Yumurta kabuklarının parçalanmadan atılması uğursuzluk getirir. Zira son nefeste şeytan bunu kadeh gibi tutarak “*İmanını ver, sana su vereyim*” diyebilir. Atıkların biriktiği yerler, kültürümüzde görünmeyen varlıkların meskeni olarak kabul edildiği için ve kabuklar şeklen kadehi anımsattığı için önlem alınmıştır.

Sacayağın üzeri boşsa dik durması uğursuzluk kabul edilir. Bu örnek, sacayağın Türk inanışlarında ocak ve ateş kültü ile ilişkili kabul edilmesindedir. Dolayısıyla bolluk ve bereketin de simgesidir. Sacayağın boş ve dik durması ocağın ve ateşin işlevsizleşmesi, ocağın sönmesi anlamına geleceği için bu önlem alınmıştır. Yine anılan inanışlardan tuzun yere dökülmesi halinde bir tutamını ateşe atmak gerektiği de tuz ve ateşin kutsallığı ile ilgilidir.

Tüm dünya milletlerinde olduğu gibi Türk inanışlarında da sayılardan kimisine diğerlerinden fazla değer verilir. 3, 7, 40 gibi sayılara halk inanışlarında, anlatılarında çokça karşılaşılr. Kökenleri kutsal dinlere ve mitolojiye dayanan rakamların kutsallığına ilişkin değerlendirmeler, ilerleyen aşamalarda sayı mistisizmine kadar varmıştır. Başa sabun sürülürken sayının tek olmasına dikkat edilmesi bu kabildendir.

Refik Halid, aynaya gece bakılmasının halk inanışlarında uğursuzluk kabul edildiğini ve üzerinin geceleri tüllerle örtüldüğünü söyler. Ayna, eski Türklerde bu dünya ile öteki âlem arasında bir sınır sembolüdür. Şamanlar, büyücüler ritüellerinde bilgi almak için aynayı kullanır. Ölümü hatırlattığı için aynaya gece bakılması uğursuzluk sayılmıştır.

Refik Halid, tırnak kesme inanışları hakkında da örnekler vermiştir. El ve ayak tırnaklarını aynı günde kesmenin uğursuzluk kabul edildiğini söyler. Buna sebep olarak insanın sevinçle kederinin aynı güne rastlamasını gösterir. El tırnakları kırk kez Pazar günleri kesilirse zenginlik getirir. Ara vermeksizin her Perşembe kesilirse hediye gelir. Çarşamba günleri tırnak ve saç kesmek uğursuzluktur gibi. Bu örneklerde görüldüğü üzere önceden bir arada bulunan ve bu yüzden birbirini sempatik olarak çekebilecek

şeyler, parçanın başına gelen bütünün başına da gelir hesabıyla kaçınmaları doğurmuştur.

Köpek uluması uğursuzluk sayıldığı için terlikler ters çevrilir. Bu örnekte dinamist ve animist dünya görüşü ile hayvanların birtakım majik güçleri olduğu, insanlar tarafından görünmeyen varlıkları gördüğü, iletişime geçtiği anlayışı etkilidir. Terlikle ilgili verilen başka bir inanış da kendiliğinden ters dönmüş terliğin ecel işareti sayılmasıdır. Köpek yer altı ruhları ile bağlantılı görüldüğü için uğursuz kabul edilirken kuş uğur kabul edilir. Bu da onun göksel varlıklarla ilişkili olduğunu gösterir. Karay, ev içerisine başıboş kuş girmesinin uğur olduğunu ve kuş azat ederken “*Azat buzat beni Cennet kapısında – veya Sırat Köprüsü’nde – gözet!*” demenin âdet olduğunu söyler.²⁸⁸

Refik Halid, aynı yazıda iftiraya uğramak korkusuyla eşiğe oturulmadığı söyler. Karay, Kışa dair ve konaklarda ısınma sorunu üzerine yazdığı “Bir Zamanın Kışlarında”²⁸⁹ ve “Kışa Dair Hatıralar”²⁹⁰ başlıklı yazılarda eski insanların eşiğe takılıp düşmemek ve soğuk havanın sofalardan odalara sızmasını önlemek için eşikle ilgili hikmetli tedbirler olan inanışlar uydurduklarını söyler. Karay, ev halkından özellikle Sudanlı “bacılar”ın eşikten geçerken “Tu! Tu!” dediğini, kimisinin de besmele çektiğini belirtmektedir. Esasen eşikle ilgili inanışların işlevsel yanı olsa da Türk inanışlarında kapı ve eşik gerçek anlamda inanış mevzusudur. Kapı ve eşik bir halden başka bir hale geçiş noktasıdır. “*Dış dünya ile iç dünya arasındaki bu geçit yeri, tehlikeli doğaüstü yaratıkların, zararlı dış etkilerin iç dünyaya sızmalarını önleyecek şekilde tahkim edilmelidir.*”²⁹¹ Bu noktada geçiş noktasına uğurluk, nazarlık mahiyetinde nesnelere asılarak kalıp davranış ve ifadelerle tehlikeler savılmaya çalışılır.

1.15. HALK EDEBİYATI

1.15.1. Destanlar

Destan dediğimizde farklı edebi geleneklerin çeşitli tür ve şekillerdeki metinleri akla gelmektedir. Destan terimi ile karşılanan edebi türlerden biri de âşık tarzı edebi geleneğin hemen her ilgi çekici konuda ürettiği metinlerdir. Ahmet Özgür Güvenç,

²⁸⁸ Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, s. 149.

²⁸⁹ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, s. 332.

²⁹⁰ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 65.

²⁹¹ Örnek, 113.

mizahi destanlarla ilgili çalışmasında âşık edebiyatındaki destan türünün kapsamlı bir tanımını yapmaktadır:

“Destan, genellikle koşma yer yer mani şeklinde ortaya konan, bilhassa dörder dizelik kıtalardan oluşan ancak yedekli şekillerine ve mesnevi biçiminde vücuda getirilenlerine de rastlanabilen, dörtlük sayısı ele alınan konunun önemine ve kapsamına göre değişen ve bu özelliğiyle dörtlük sayısı bakımından kararlılık göstermeyen, günlük yaşama dair basit konulardan halkın üzerinde derin etkiler bırakan ciddi olaylara, insana özgü hislerden insan tiplerine, tabiata ait unsurlardan nesnelere ve hatta fantastik olaylara kadar sosyal, siyasal, tarihsel, dinsel, sanatsal, kültürel ve ekonomik konuları içeren, kendine özgü anlatım teknikleri ve ezgileri olan, saz eşliğinde ya da saz olmadan çeşitli icra ortamlarında okunan, sözlü ya da yazılı bir şekilde vücuda getirilebilen, gerek ortaya konulduğu dönemde gerekse sonraki dönemlerde işlevselliği olan âşık tarzı şiir türüdür.”²⁹²

Destan, İslâm öncesi sözlü edebiyatının önemli ürünlerindedir. Ozan baksı geleneğinin devamı olan âşık tarzı, cihan hâkimiyeti ülküsüne İslâm ülküsünü de katarak kahramanlık destanları vücuda getirir. Değişen siyasi, sosyal, iktisadi şartlar kahramanlık destanlarının temasını da zenginleştirir. Padişahın ve yüksek memurların, eşraftan kimselerin âşıkları himayesi, askerlik sınıfından ayrışan âşıkların sosyal konulara meyli, divan edebiyatının etkisi, 19. yüzyılla birlikte artan halkın temayülünü artırmaya yönelik arayışlar destana çeşitli işlevler yükler. Bu işlevler hakkında Ahmet Özgür Güvenç, âşık şiirinin daha önce araştırmacılarca belirlenmiş işlevlerine yenilerini ekleyerek işlevleri sayar: “1. Eğlendirme; 2. Habercilik; 3. Eğitici işlevi; 4. Öğretici işlevi; 5. Propaganda; 6. Protesto; 7. Tarihe kaynaklık etme işlevi; 8. Temsil işlevi; 9. Reklam.”²⁹³

Âşıklarca bu işlevler gözetilerek çeşitli anlatım tutumlarıyla yazılan, söylenen metinler arasında ağıt destanlar da vardır. Yas tuturmaya yönelik anlatımla yazılmış destanların yanında mizahi anlatımla yazılmış ağıt destan örnekleri de görülür. Anonim halk şiirinde daha çok kadınlar tarafından irticalen söylenen yas şiirlerinden farklıdır bu şiirler. Önceleri ilden ile, kasabadan köye en çok habercilik işlevi ile kazanç kapısı

²⁹² Ahmet Özgür Güvenç, *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mizahi Destanlar*, (1. Baskı), Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 61.

²⁹³ Güvenç, 71-85.

olarak destanlarıyla dolaşan âşıklar, geleneğin dinamizmi ile sözlü kültürden, yazılı kültüre ve elektronik kültür ortamına adapte destanlar üretebilmişlerdir. Sözlü kültür ortamından yazılı ve elektronik kültür ortamına dönüşüm gerçekleştikçe geleneksel dinleyici topluluğu kitleselleşir. Sonuçta kitlenin dikkatini çekmek önem kazanır. Özkul Çobanoğlu, kitabında âşıkların kendi ifadelerinden alınan satış stratejilerine yer vermiştir: Sansasyonel konular arama, cinayet kurbanlarının fotoğraflarını destan kâğıtlarına basma, korsan destancılara karşı destan kâğıdına âşığın kendi fotoğrafını koyması, icra alanında satılacak destanın dışında ilgi çekmiş olan başka bir destanı okuma bu stratejilerden bazılarıdır. Ancak Özkul Çobanoğlu, bu gelişmelerin yanında âşık tarzının gelenek taşıyıcı rolünün nasihat ve öğüt verme şeklinde devam ettiğini de belirtir. Örneğin işlenen cinayetin sorumluları, afetlerde insanın rolü vs. sorgulanır. Elektronik kültür ortamına geçişle birlikte destancılıkta gerileme görülür.²⁹⁴ Çünkü yazılı kaynaklardan alınıp halka daha anlayacağı dille aktarılan bilgiye ihtiyaç, radyo ve televizyonlarla ortadan kalkar. Ancak âşıklar yeni işlevlerle elektronik kültür ortamına da adapte olup kitlelerin önüne konser, albüm, internet gibi araçlarla çıkarlar. Halkın ilgisi doğrultusunda temalarda değişikliğe giderler.

Refik Halid, destancılık geleneği ile ilgili de yazı yazmıştır. Bunlar: 1941 tarihli “Türkü Deyip Geçmemeli” ve 1946 tarihli “Türkü Çıkarılan Cinayetler” başlıklı yazılardır. Yazar, İlk yazısında çocukluk günlerine işaret ederek meçhul artistlerin hakiki vakalardan heyecana kapılarak türkü yaktıklarını ve bu türkülerin her tarafta çalınıp söylendiğini belirtir.²⁹⁵ Karay, ikinci yazısında güncel bir cinayetten yola çıkarak sözü halk arasında “Leman Hanım vakası” üzerine yakılan destana getirir; destandan iki dize paylaşır:

“Leman gidiyor fırkatine can dayanır mı?

Lemanım ile vuslatımız mahşere kaldı!”

Yazar, Leman Hanımı ve eşini konağa girip çıkanlardan olduğu için tanıdığını, vakanın 14 yaşlarında iken gerçekleştiğini bildirir. Destanı, bir hadise hakkında halkın verdiği hüküm şeklinde tanımlayan Karay, halkın hangi vakalar üzerine kayıtsız kalmayıp türkü yakma eğiliminde olduklarını belirtir:

²⁹⁴ Özkul Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 123-339.

²⁹⁵ Refik Halid Karay, *Güzel Sanat Suçları*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 143.

“Cinayet kurbanlarından çok yaşlıya, çok zengine, çok nüfuzluya, çok çapkına ve çok âşıkliya karşı acıma kısa sürer. Cinayetler, kurbanlarının masumlukları nispetinde uzun tesirli olurlar ve çok defa türkü şeklini alarak hâtıradâ yaşarlar.”²⁹⁶

1.15.2. Efsaneler

Pertev Naili Boratav, efsaneyi, “kendine özgü bir üslûbu, kalıplaşmış kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türü”²⁹⁷ olarak tanımlamaktadır. “Grimm Kardeşlerin tarifi şöyledir: Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hâdise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.”²⁹⁸

Efsane terimi, dilimize Farsça’dan geçmiştir. Efsane üzerine birçok araştırmacı farklı tanım ve tasniflerde bulunmuştur. Efsane, şekli, icra ortamı, icracısı, konusu itibariyle keskin sınırları olmayan bir tür olduğu ve içine girdiği türün özelliklerini yansıtabildiği için tartışmalı bir türdür. Konu hakkındaki ilk çalışmalarda efsane, mit, memorat, menkıbe başlıkları iç içe yahut ayrı türler olarak ele alınmıştır. Bu karışıklığın nedeni, bahsi geçen türlerin yoğun olarak halk inançlarını içermesi; ortak kaynaktan beslenmesidir.

Efsane ve mitler birbirine yakın türlerdir. Efsanelerde eski inanışların, geleneklerin izleri vardır. Efsaneler daha yakın çağları konu edinmekle, kahramanlarının tanrı ve yarı tanrı olmayışıyla mitlerden ayrılır. Tarihi olay ve kahramanlar da halkın hayal gücüyle birleşerek efsaneleşir. Eski kahramanın izleri silindikçe yerini daha güncel bir kahramana bırakır. Hayali ve fantastik unsurlar masallarda olduğu gibi efsanelerde de yoğun olarak bulunur. Efsaneleri masallardan ayıran en önemli husus efsanelerin inanış konusu olmasıdır. Efsaneler, masalların aksine doğruluk, iyilik, dürüstlük telkinini işlerken acıklı sonla bitebilir. Dinin emir ve yasakları, din büyüklerinin maceraları efsanelerin konularındandır.

Pertev Naili Boratav efsaneleri konularına göre tasnif eder:

1. *Yaradılış efsaneleri – Oluşum ve dönüşüm efsaneleri. – Evrenin sonunu (Mahşer ve Kıyamet günlerini) anlatan efsaneler.*

²⁹⁶ Karay, 173.

²⁹⁷ Boratav, 108.

²⁹⁸ Saim Sakaoğlu, *Anadolu – Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1980, s. 6.

2. Tarihlik efsaneler.
3. Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler.
4. Dinlik efsaneler.²⁹⁹

Boratav'ın bu tasnifinde dikkat çeken husus menkıbeleri efsane kabul edip bunları daha çok tarihlik efsaneler içinde değerlendirmesidir. Ona göre tarihlik efsanelerin büyük çoğunluğunu evliyalar üzerine anlatılanlar meydana getirir. *“Ermiş kişilerin Müslüman-Türk toplumlarındaki özellikleri, onların dinlik niteliklerinden çok, olağanüstü güçlerle, alışılmıştın dışında işler görmeleridir.”*³⁰⁰ Ele aldıkları temel meseleler tanrı ve din üzerine olanlar ise dinlik efsane sayılmaktadır. Bilge Seyidoğlu da “Erzurum Efsaneleri”nde menkıbeleri efsane kabul etmiştir.

Refik Halid Karay yazılarında efsanelere de yer vermiştir. Boratav'ın tasnifine göre Karay'ın yazılarında yer alan 6 efsaneden 5'i tarihlik, 1'i dönüşüm efsanesi olarak değerlendirilebilir.³⁰¹ 5 tarihlik efsaneden 3'ü yer efsanesi, 1'i ünlü yapı efsanesi, 1'i de menkıbedir. Refik Halid'in örneğini verdiği ünlü yapı efsanesi şöyledir:

*“Bizans ve Konstantiniye tarihini düşündüren birçok isimler arasında en fazla tipik olanı Binbirdirek ve Yerebatan'dır. Dedelerimiz o kadar süslü, ihtişamlı bir yerin sarnıç olacağına akıl erdiremedikleri için düşünmüşler, taşınmışlar, şu kulpu takmışlar: Bir kocaman saray varmış, kubbesini yüzlerce sütun tutarmış. Bir gün yer yarılmış ve saray yerin dibine, olduğu gibi geçivermiş. Belki de bu saray bir fısıfıfucur mekânı idi. Allah onu yeryüzünden kaldırmıştı: böyle bir binanın adı ne olabilirdi? Ancak Yerebatan Sarayı...”*³⁰²

Bilge Seyidoğlu'nun “Folklor Ansiklopedisi”nden aktardığına göre *“Yerle ilgili efsaneler, belli bir yerin bazı görünüşlerini, coğrafyasını ve isimlerini açıklar. Bu efsaneler kısadır. Hikâyelerin köklerini ve sebeplerini araştırırlar.”*³⁰³ Büyük yapıların ihtişamı karşısında ise halk muhayyilesi yine efsaneler meydana getirmektedir. Bu yapılarda tabiatüstü güçlerin yardımı olduğu düşünülür. Boratav, bu inanışlarda yarı

²⁹⁹ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 108-109.

³⁰⁰ Boratav, 112.

³⁰¹ Metinleri verilmeyen efsanelerin bulunduğu kaynaklar: Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s.274; Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 95.

³⁰² Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, s. 47.

³⁰³ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1985, s. 4.

göçebe ve köylü halkın şehir uygarlığı karşısında duyduğu şaşkınlığın, binaları yapan ve yaptırانların adlarını yüceltmenin etkisi olduğunu belirtir.³⁰⁴

Refik Halid'in 1952 yılında yazdığı "Evliyaya Bağlanan Çocuk" başlıklı yazısında yer alan Merkez Efendi menkıbesi:

"Merkez Efendi hakkında şöyle bir hikâye anlatırlardı: Zamane padişahının huzuruna çıkmış ve kızını istemiş, yani sultanla evlenmek ve padişaha damat olmak arzusu göstermiş. O da rıza göstermiş ama şart koşmuş: "Kırk deve yükü altın getirecek!" Tabiidir ki beş parasız bir dervişin bu kadar altını bulmasına imkân yok. Lâkin derviş şartı derhal kabul etmiş, ancak kırk gün mühlet istemiş. Vak'a duyulduğundan meraklılar genç dervişin ne yapacağını öğrenmek için peşine düşmüşler. Bakmışlar ki – şimdi niyet kuyusu olan yerde – toprağı kazmakla meşgul. Her gün bir yük toprak çıkarıp çuvala koyuyormuş. Kırkinci günü bu çuvalları kırk deveye yüklemiş, sarayın kapısına varmış. Padişaha haber vermişler; kapıya o da gelmiş. Çuvalları toprakla doldurduğunu daha evvel adamları kendisine haber verdiklerinden içinden alay ediyormuş. Dervişe sormuş:

"Bu çuvallar altınla mı dolu?"

"Evet, padişahım! Hem de çil altınla..."

Hademelere emir vermiş; çuvallardan birini padişahın önüne getirmişler.

"Boşaltın bakalım!"

*Çuvalı baş aşağı çevirmişler. Bir de ne görsünler? Doldurduğu topraklar hep altın olmuş, yerde bir yığın altın duruyor! İşte Merkez Efendi'nin kerameti budur: Toprağı altın ve padişah kızını kendisine zevce etmek..."*³⁰⁵

Refik Halid, menkıbeyi sunarken hikâye terimini kullanır. Aynı menkıbeyi 1955 yılında yazdığı "Merkezefendi – Sümbülefendi" başlıklı yazısında aktarıırken masal terimini tercih eder: *"Merkez Efendi'nin bir masalı vardı, bize hakikat diye naklederler, inanırdık."*³⁰⁶ Görüldüğü üzere masalın kendisine anlatıldığı ya da aktarıldığı yıllarda anonim halk edebiyatının nesir türlerini ayırmada bilimsel anlamda kesin sınırlar henüz

³⁰⁴ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, (2. Baskı), Gerçek Yayınları, İstanbul 1984, s. 71.

³⁰⁵ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 62.

³⁰⁶ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 271.

çizilmemiştir. Ancak Refik Halid'in menkıbeyi anlatışı da masal üslûbundadır. Aynı metin M. Halit Bayrı'nın "İstanbul Folkloru"³⁰⁷ adlı eserinde ve Mustafa Duman'ın "İstanbul Efsaneleri"nde³⁰⁸ menkıbe olarak anlatılmıştır. Karay'ın metninde şu değişimler gözlenir: Kahramanlar (zamane padişahı, padişahın kızı), mekân (saray), zaman (günün birinde), kalıp ifadeler (40 gün mühlet) masala özgü anlatılmıştır. Diğer metinlerde Merkez Efendi, padişahın değil Sümbül Efendi'nin kızı Rahime'yi ister. Metnin menkıbe olduğunu gösteren bir başka husus da altın çıkartmak üzere eşilen kuyunun gerçekte de niyet kuyusu olarak inanışa konu olmasıdır. Refik Halid, "Merkezefendi – Sümbülefendi" yazısında menkıbeyi anlattıktan sonra niyet kuyusu hakkında şunları söyler:

*"Şu var ki Merkez Efendi Türbesi müstemilâtı arasında benim şiddetle merakımı tahrik edip rüyalarımın giren, hülyalarımı süsleyen bir yer, bir "Niyet Kuyusu" da mevcuttu. Daracık, kapkaranlık, üstü kapalı bir dehliz yani koridor, daha doğrusu ancak bir adamın yürüyeceği boyda ve ende ufacak bir "labirent". İçerisine teker teker girer, sonunda rutubetli bir duvarla karşılaştık; eğilir, dualar okuyup niyet tuttuktan sonra yerden bir taş kırıntısı alır, geri dönerdik."*³⁰⁹

1.15.3. Masallar

Pertev Naili Boratav, masalı "nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamiyle hayâl ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı" olarak tanımlar.³¹⁰ Masal kelimesi, Arapça mesel kelimesinden anlam ve ses değişimine uğramıştır. Hikmetli, ibretli söz anlamında kullanılan mesel kelimesinin günümüzdeki masal karşılığı olarak kullanımı 19. yüzyıldan sonradır. Öncesinde bu terimin yerine "başka ve kendilerine has anlamları da bulunan kelimeler kullanılıyordu: Kıssa, dâstân, hikâye, vb."³¹¹ Refik Halid Karay da masal, hikâye ve fıkra terimlerini masal türüne karşılık gelecek şekilde karışık olarak kullanmıştır.

³⁰⁷ Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, (1. Baskı), A. Eser Yayınları, İstanbul 1972, s. 167.

³⁰⁸ Mustafa Duman, *İstanbul Efsaneleri*, (1. Baskı), Heyamola Yayınları, İstanbul 2010, s. 264.

³⁰⁹ Karay, 271.

³¹⁰ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 80.

³¹¹ Saim Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, (4. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 3.

Masal, ağıt ve ninnide olduğu gibi daha çok kadınlar tarafından icra edilir. Masalı diğer anlatımlık türlerden ayıran özelliklerin başında inanç meselesi gelmektedir. Masalda, mit, efsane ve menkıbedekin aksine anlatının gerçekliğine inanılmaz. Anlatıya kurmaca olduğu gerçeği ise tekerlemelerle sezdirilir.

Tekerlemeler, başta, ortada ve sonda bulunarak hem anlatıya canlılık verir hem de anlatının şekil itibariyle en belirgin özelliği olurlar. Ancak hayvan masalları gibi kısa masalarda kalıp ifadeler ya hiç görülmez ya da çok kısa tutulur. Refik Halid'in örneklerini verdiği hayvan masallarında da tekerlemeler kullanılmamıştır. Tekerlemeler, usta anlatıcıların elinde ise bir maceraya dönüştür ve uzar. Her masal anlatıcısı uzmanlığına göre az ya da çok kalıp ifadelere başvurur.

Tekerlemelerin haricinde sayı, renk, yer ve zaman bildiren kalıp ifadeler de masalarda yaygın olarak kullanılır. Sayılardan 3, 7, 40; renklerden al, kara; yerlerden Yemen, Çin, Hindistan masalarda yaygın olarak kullanılır. Yazılı kültür ortamı masalı bağlamından kopararak kalıp ifadeler açısından zayıflatmıştır. Böylece metinler normalinden daha kısa bir şekle girer. Refik Halid'in örneklerini verdiği masalarda bu durumu tespit etmek mümkündür.

Masallar hacim olarak kısa ve yoğundur. Özellikle hayvan masalları asıl masallara göre daha kısadır. İcra ortamları da *“tıpkı fıkralar gibi, bir düşünceyi güçlendirmek, örnek getirmek, ibret dersi vermek... gibi gerekli hallerde, yeri gelmişken anlatılır.”*³¹²

Masalların kahramanları: *“İnsanlar (padişah, tüccar, oduncu, keloğlan, arap vb.); hayvanlar (arşlan, tilki, at, güvercin, papağan vb.); bitkiler (ağaç, çiçek vb.); maddî unsurlar, âlet ve eşya (dağ, taş, mağara, kuyu, su, sofrâ, seccâde, değirmen, ayna, çalgı vb.); hayalî yaratıklar (dev, cin, peri vb.); yalın fikirler (akıl, zekâ, iyilik, kötülük, güzellik vb.) gibi akla gelen her şeydir.”*³¹³

Masalarda kullanılan dil yalın Türkçedir. Anlatımda betimlemeye oldukça az başvurulur. Anlatım daha çok eylem ağırlıklıdır. Masallardaki bu dil ve macera ağırlıklı anlatım, çocukların oldukça ilgisini çektiği için ilk dil eğitiminde ve değerler telkininde masalların önemi büyüktür.

³¹² Boratav, 84.

³¹³ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 369.

Antti Aarne ve Stith Thompson'un hazırladığı Milletlerarası Masal Kataloğu'nda masallar 4 başlığa ayrılmıştır: “1) *Hayvan Masalları*; 2) *Asıl Masallar: Olağanüstü Masallar, Gerçekçi Masallar*; 3) *Güldürücü Hikâyeler, Nükteli Fıkralar, Yalanlamalar*; 4) *Zincirlemeli Masallar*.”³¹⁴

Refik Halid, yazılarında güncel olaylara geleneksel metinlerden yola çıkarak ironik bir bakışla dikkat çekmeye çalışır. Bu noktada yazar, masallara da başvurur. Karay, yazılarında 7 masala yer vermiş; bunları daha çok annesinden duyduğunu belirtmiştir.³¹⁵ Günün şartlarında masallar üzerinde terimsel anlamda bir birlik oluşmadığından masallar verilirken masal, hikâyeye ve fıkra başlıklarında verilmiştir. Karay'ın yazılarında yer alan masalları “Milletlerarası Masal Kataloğu”na göre sınıflarsak bunlardan 3'ünün asıl masal; 2'sinin hayvan masalı; 2'sinin de nükteli fıkralara girdiğini görürüz. Asıl masallardan 2'si ise olağanüstü, 1'i gerçekçi olarak ayırır. Aşağıya olağanüstü ve gerçekçi masal örneklerinden birer metin alınmıştır:

1.15.3.1. Masal Metinleri

Gerçekçi Masal

“Eski zaman hikâyelerinin birçoğu o devrin zalim ve müstebitlerine ya ibret dersi olsun yahut da bunların zulmüne uğrayanlara bir teselli yerine geçsin diye uydurulmuştur. Pek küçük yaşında iken anamın anlattığı bu kabil hikâyeleri vakti gelince hatırlamak, gerek benim başıma, gerek bütün dünyanın “beynibalâ”sına inen darbelere karşı, üzerimde daima ferahlatıcı, yüreğe su serpici bir tesir hasıl etmiştir. “Senin de sıran gelir!” fıkrası o kabildendir:

Emektar bir saray bahçıvanı, elinde olmıyan bir sebeple bir kabahat işlemiş. Padişahın lâmi, cimi yokmuş; böylelerini yaşına, başına, hizmetine bakmaz, hemen asarmış. Bahçıvan huzura çıkınca, boynu vurulmadan evvel bir hikâyeye anlatmasına müsaade dilemiş; demiş ki: “Pederiniz zamanında şu yerde bir elma ağacı vardı,

³¹⁴ Boratav, 84.

³¹⁵ Metni verilmeyen masalların yer aldığı kaynaklar: Refik Halid Karay, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 57; Refik Halid Karay, *Ağaç ve Ahlâk*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 160; Refik Halid Karay, *Sulhte Cimri Harpte Müsrif*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 199; Refik Halid Karay, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 249; Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 86, 88; Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 141.

senede yalnız iki elma verirdi. Babama padişah, “Şayet bu elmalara bir şey olursa kelleni uçururum,” diye tembih etti. Biz de baba, oğul nöbetleşe ağacı beklemeye başladık. Bir gün, nöbet bende iken, bir karga geldi, bana kımıldanmak fırsatı vermeden elmanın birini kapıp gitti. Hemen babama koştum; saçlarımı yolarak vakayı anlattım. “Ne yapalım, oğlum,” dedi, “benim sıram gelmiş; fakat karganınki de gelir!”

Biraz sonra bir tüfek sesi işittim, gidip baktım: Avcının biri kargayı vurmuş, elma da parça parça yerde... Bunu haber alan babam dedi ki: “Avcının da sırası gelir!”

Hakikaten, çok geçmedi, ne görelim? Yorgun avcı havuz başında uyurken bir yılan gelip ensesinden sokmuş ve herifi öldürmüştü. Babam başını salladı: “Yılanın da sırası gelir!”

Bir müddet sonra, yanımızdan hışıldayarak bir koca yılan geçti; ben de elimdeki kazmayı kaptım, vurunca yılanı iki parça ettim. Babam acıyarak yüzüme baktı: “Oğlum,” dedi, “senin de sıran gelecek! Ey şevketli padişah, işte görüyorum ki benim sıram gelmiş... Fakat unutma ki senin de sıran gelir!”³¹⁶

Olağanüstü Masal

“Birtakım acayip ve mantığa, insafa, adalete sığmaz görünen vakalar karşısında insanı ezeli hikmete inandırıp ovalamaya çalışan dervişane yahut softaca fıkraları – ne derece ustaca tertip edilmiş olursa olsun – pek o kadar sevmem. Sevmem ama, yine de büsbütün unutamadığım gibi başım pek sıkıştığı zaman hatırlamaktan ve hatırlayınca da hafif bir teselli duymaktan geri kalmam. Meselâ, küçüklüğümde – bir yaşlı kadın, bir hâfiz efendi veya bir hacıbey mi, şimdi kestiremivorum – biri bana şöyle bir hikâye nakletmişti:

Vaktiyle, dağ başına çekilip ömrünü namaz ve niyaz ile geçiren bir derviş bir gün bakmış ki, önündeki dere kenarına bir süvari inmiş; yıkanmış, fakat içi altın dolu kemerini otlar arasında unutup gitmiş. Arkasından gelen bir başka atlı, aynı yerde su içmek için durmuş, kemeri bulmuş, sevinerek beline takmış ve yoluna devam etmiş. Bir müddet sonra bir oduncu eşeğini kakarak gelmiş, dinlenmek maksadiyle biraz uzanacağı sırada kemeri kaybeden suvari pürtelâş dönmüş, aranmış, taranmış, nihayet

³¹⁶ Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, s. 57.

oduncudan şüphelenmiş; fazla tahkika lüzum görmeden köylünün bir kılıçta başını uçurmuş!

Vakaları uzaktan seyreden derviş, haksızlığa karşı dayanamamış: “Allahım,” demiş, “adaletin bu mudur? Bir adama kemerini unutturur, bir başkasına buldurur, bir kabahatsizin ise boynunu vurdurursun!” Derhal hafiften bir nida gelmiş: “Ya kulum! Aklının ermediği işlere karışma! Zira kemeri kaybeden süvarinin babası vaktiyle o kemeri bulan adamın babasından altın dolu bir kemer aşırmişti. İşte, çalınan parayı oğluna iade ettim. Başı kesilen köylüye gelince, yirmi şu kadar sene evvel atlının babasını gizlice öldürmüştü; ona da cezasını verdim!”

Bu sözleri işiten derviş, hemen secdeye kapanmış ve sırtını bilmediği işler hakkında bir daha hüküm yürütmemeğe ahtü peyman etmiş. Acaba biz de, dünya ahvalinde gördüğümüz acaip safhalara acınıp itirazda acele etmesek, her olan şeyde bir gizli hikmet sezerek nihaî adaletin tecellisini mi beklesek?”³¹⁷

1.15.4. Fıkralar

Fıkra, öne sürülen tezi bir tipin şahsında dile getirip çeşitli işlevleri (eğlendirme, öğüt verme, hicvetme vb.) gözeterek ifade etmeye yarayan anonim halk edebiyatının mizahi türlerindedir. Dursun Yıldırım, Bektaşî fıkralarıyla ilgili çalışmasında tür hakkında kapsamlı bir tanımlamada bulunur:

“Fıkra, hikâye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak’a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşerî kusurlarla içtimaî ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihzâ yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik – dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir.”³¹⁸

Refik Halid Karay ise “Bektaşî Fıkraları” adlı yazısında fıkrayı şöyle tarif eder:

³¹⁷ Karay, 61.

³¹⁸ Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1976, s. 3.

“Peki, anektod, yani eski mânasına bizdeki fıkra yahut lâtife-lâtaif kelimeleri ile neyi kasdederiz? İçinde tuhaf bir vaka, iğneli bir söz, hazırcevaplık yahut cinas, kinaye ve muhakkak surette keskin zekâ mahsulü bir netice bulunan kısacık hikâye. Bu kısacık hikâye az çok tarihe, malûm eşhasa dayandığı gibi onlara atfedilmiş, büsbütün veya kısmen uydurulmuş da olabilir.”³¹⁹

Karay’ın da tarifinde kullandığı gibi bizde fıkra türünü karşılayan birden fazla terim vardır. Fıkra karşılığı olarak hikâye, kıssa kullanılmakla birlikte 19. yüzyıl öncesinde daha çok “latife” terimi öne çıkar. Fıkralar eski kaynaklarda “letaif” ve son dönemlerde “fıkarât” başlıkları altında bir araya getirilir. Divanü Lügati’t-Türk’te fıkra karşılığı kullanılan “küğ” ve “külüt” kelimeleri türün eskiliğini kanıtlar.

Fıkralarda zaman ve mekân hakkında geniş bilgiler verilmez; uzun tasvir ve hikâye etmeye de yer yoktur. Az sözle çok şey anlatma fıkranın özelliklerindedir. Fıkralarda olay veya durum hakkında kısa bilgi verildikten sonra müspet fikri temsil eden şahsın tezi ile karşı tezin tartışması bir hükme bağlanır. Bu hükümde bir “hisse” gizlidir. Fıkralar geleneğimizde bir fıkra tipine bağlı olarak ve daha çok erkek ortamlarında anlatılmaktadır. Bunda erkeklerin Osmanlı toplumunda daha etkin rol almış olmaları ve türün de sosyal işlevleri etkin olarak karşılaması etkili olmuştur.

Fıkraların en önemli ayırıcı unsurlarından biri de fıkra tipidir. Fıkra tipi, toplumdaki küçük veya büyük zümrelerin duygu ve düşünce dünyalarının ortak bir temsilidir. Halk, söylemek istediklerini onların şahsında dile getirir. Bu temsilin ifade kabiliyeti arttıkça etrafındaki harelenme de genişler. Başka fıkra tipleriyle kaynaşmalar olur. Bölge tipleri, zümre tipine dönüşür. Zümre tipleri ise ulusal çapta temsil yeteneği kazanır. “*Türk cemiyetinde mevcut fıkra-tipleri çeşitli zihniyet ve davranışların temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Türk cemiyeti, her fıkra-tipine meseleleri dile getirme, ifade etme hakkı tanımıştır.*”³²⁰ Fıkra tipleri arasındaki iş bölümünde (ele alınan konu) kaynaşmalar olsa da tiplerin karakteristiği değişmez. Gelenek, Bektaşî tipine yıkıcı, Nasreddin Hoca’ya yapıcı eleştiriye uygun görmüştür.

³¹⁹ Refik Halid Karay, *Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, s. 143.

³²⁰ Yıldırım, 17.

Araştırmacılar fıkraları daha çok fıkra tiplerine göre tasnife tabi tutmuştur. Refik Halid Karay da 1946 yılında yazdığı “Gülümsetici Fıkralarımız” başlıklı yazısında fıkra tiplerini, zümreleri ve bölgeleri birlikte dikkate alarak tasnif denemesinde bulunur:

- 1) *Nasreddin Hoca.*
- 2) *Bektaşilere maledilen fıkralar (bunların çoğunu Bektaşi olmıyan İstanbullular uydurmuşlardır).*
- 3) *Köylüler arasında yaşıyan fıkralar (ki biz pek azını biliriz).*
- 4) *Köylülere malettiğimiz fıkralar (yine İstanbul’da dokunmuştur).*
- 5) *Yaşamış bazı şeyhlere atfedilenler (bir kısmı eklemedir).*
- 6) *Yalnız İstanbul üzerine, İstanbul çapkınının, yani zekî İstanbul çocuğunun kendi, hem Ermeni, Rum ve Musevi gibi hemşerisi yahut da Arap, Kürt vesaire gibi dindaşları üstüne uydurduğu fıkralar.*
- 7) *Tarihimize ve gerçek vakalara dayanan fıkralar.*
- 8) *Vakası az çok veya büsbütün unutulduğu halde bir sözü darbimesel gibi kalanlar.*³²¹

Refik Halid Karay, fıkra türü hakkında 5 yazı yazmıştır. Bunlar: 1943 tarihli “Bektaşi Fıkraları Birer Hicivdir”, 1946 tarihli “Gülümsetici Fıkralarımız”, 1950 tarihli “Bektaşi Fıkraları”, 1950 tarihli “Nasreddin Hoca Hikâyeciliğinin Esas Vasıfları”, 1950 tarihli “Max Nordau ve Bizimkiler” başlıklı yazılardır.

Refik Halid, bu yazılarda Bektaşi ve Nasreddin Hoca tipi, tiplerin dış görünüşü, birbiriyle kaynaşan ve tipler hakkında sonradan uydurulan fıkraları seçme işi, fıkraların zümre tipinden ulusal tipe dönüşüm yolu ve fıkraların işlevleri hakkında görüşlerini belirtmiştir.

Refik Halid Karay’ın “Max Nordau ve Bizimkiler” başlıklı yazısında Bektaşi tipi hakkında söylediklerinden bir örnek:

“Bektaşi, akılsızların ekseriyet teşkil ettikleri bir âlemde ekalliyette ve infiratta kaldığını bilir. Kendisine fikir ayrılığından dolayı eziyet eden çoğunluktan intikam almak için mükemmel bir silâh bulmuştur: Hicivli sözler. Zaten onun öbür insanları

³²¹ Refik Halid Karay, *Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, s. 122.

tenvir, ıslah gibi bir maksadı yoktur; isyan da etmez. Ancak fırsatını getirir, iğneler. İğnelemekle yüreğine su serper; sille tokat pahasına da olsa rahatlık duyar.”

Refik Halid’in aynı yazıda Bektaşî tipinin zümre tipinden ulusal tipe dönüşümü hakkında söyledikleri:

“Bektaşî’yi din ehilleri ve devlet erkânı zaten cemiyetten merdut ve her münasebetsizliğe müstait tanıyıp dindaş saymadıklarından bu tip bir nevi paravana vazifesini görür. Kendi fikirlerimizi Bektaşî’ye söyletiriz. Hem de ağırlığını tuhaflıkla gidererek, gülümsetmesini lehimizde psikolojik bir tâbiye şeklinde kullanarak...”³²²

“Bektaşî Fıkraları Birer Hicivdir” yazısında aynı konu hakkında söyledikleri:

“Fakat biliriz ki, Bektaşî fıkralarını gerçekten Bektaşîler değil, daha ziyade İstanbul halkı uydurmuştur. Daha doğrusu bizi dedelerimizinkine aykırı yeni inanış ve yaşayış usullerine alıştırap dinsel ve sosyal birtakım yeni kalıplara zorla tıkan otoritelere karşı bu fıkralar bir kafa tutuştan başka bir şey değildir.”³²³

Nasreddin Hoca fıkraları ilk yazılı belgelerden itibaren sürekli artış göstermiştir. Nasreddin Hoca’nın fıkra tipindeki temsil kabiliyetinin evrenselleşmesi ona biçilen gerçek ya da ideal kimliğe aykırı fıkraları da bünyesine katmasına neden olmuştur. Bu durum Nasreddin Hoca araştırmalarında sürekli göz önünde tutulmuş; Hoca’nın saygın kişiliği (Bekri Mustafa’nın, İncili Çavuş’un aksine) ile fıkralar arasındaki bağ çeşitli açılardan sorgulanmıştır. Saim Sakaoğlu Nasreddin Hoca ile ilgili olan kitabında³²⁴ Hoca’ya ait olan ve mantık, din ve ahlak açısından Hoca’ya uymayan fıkraları tasnif etmiştir. Refik Halid Karay da “Nasreddin Hoca Hikâyeciliğinin Esas Vasıfları” başlıklı yazısında biçim ve içerikten yola çıkarak gerçek fıkraların ortaya çıkarılması, bunların restore edilip ortaya bir Nasreddin Hoca kitabının çıkarılması gerektiği hakkında görüş belirtir.

“Önce şunu bilmeliyiz ki uzun yer tutan, uzun uzun anlatılan, uzayan, izah ve tefsire muhtaç olan Nasreddin Hoca fıkrası yoktur. Böyle fıkralardan şüphelenmemiz lâzımgelir. Hocanın fıkralarını sahtelerinden ayırmak için tek çare şudur: Fıkralarda

³²² Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 269.

³²³ Refik Halid Karay, *Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, s. 104.

³²⁴ Saim Sakaoğlu, *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, (5. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

birbirine uygun, aynı seciyeye işaret eden, aynı teknik, mizaç ve zihniyeti belirten bir “ana vasıf” aramak.

Bazı Bektaşî fıkralarıyla İstanbullu esprisinin icadı hikâyeleri çok defa hocaya atfederek anlatırız. Hâlbuki bunlar Hoca'nunkilerle ayrı, hattâ aykırı vasıftadırlar. Filvaki Hoca da cemiyetin kuruluş şeklini, otoriteyi, nizam-ı âlemi, kötü alışkanlıklarımızı tenkid eder. Fakat Bektaşî ve Külhanbeyi gibi ölesiye, öldüresiye, küfürbazca, âsi ve ihtilâlcî, daha doğrusu anarşist ruhiyle değil.”³²⁵

Refik Halid, dönemin gazete sütunlarında fıkraların “fese püskül takarcasına fıkrayı fıkra ile süslemek”³²⁶ suretiyle tüketildiğini belirtmekle beraber kendisi de anlatmak istediklerini vecizleştirme, gülünçleştirerek dikkat çekme, muhalefetini tarihî metinlerin gölgesine sığınarak ifade etme adına fıkralarla kuvvetlendirmiştir. Yazılarında 36 fıkraya yer veren Refik Halid’in anlattığı fıkralardan 6’sı Arapça ve Osmanlı Türkçesi hakkındadır.³²⁷ Dikkat çeken bir rakam olduğu için bu fıkralardan bazıları aşağıda verilmiştir. Diğer fıkralar Nasreddin Hoca, Bektaşî, Bekri Mustafa, köylülere mal edilen fıkralar, deyim fıkraları ve gerçek vakalara dayandırılarak anlatılan fıkralar şeklinde gruplandırılabilir.

1.15.4.1. Fıkra Metinleri

Fıkra 1

“Bektaşînin biri, bir yaz günü kırdaki meşe gölgesine sığınıp dinlenirken uzaktan tozu dumana katarak bir derebeyinin uşaklarile, silâhşörler ile gezmekte olduğunu görür; hışmına uğramaktan korkar, ağaca tırmanıp dalların arasına saklanır. Gölgecik derebeyinin hoşuna gittiğinden orada inerler; uşaklar heybelerinden iri iri karpuzlar çıkarıp keserler, göbeklerini beye verirler; dilimleri kendileri yerler, nihayet kalkıp

³²⁵ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 265.

³²⁶ Refik Halid Karay, *Bu Gazeteciler*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 93.

³²⁷ Tezde metni verilmeyen fıkraların kaynakları: Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 160; Refik Halid Karay, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 119, 385; Refik Halid Karay, *Bu Gazeteciler*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 56, 142; Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 113, 297, 437, 502, 548, 590, 609, 613, 619; Refik Halid Karay, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 164, 380, 412; Refik Halid Karay, *Karga Bana Dedi Ki*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 67, 122, 151; Refik Halid Karay, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 230, 504, 737, 755; Refik Halid Karay, *Sulhte Cimri Harpte Müsrif*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 67; Refik Halid Karay, *Atatürk’e Eğilen Bir Sürgün*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 347.

giderler. Tam o sırada yoldan geçmekte olan bir dilenci hemen artıkların başına çöker. Kabukları bir yandan kemirir, bir yandan da mütemadiyen “Çok şükür elhamdülillâh!” diye dua edermiş. Bektaşî bunu görünce dayanamamış, ağacın tepesinden seslenmiş:

“Ulan,” demiş, “karpuzun göbeğini yiyen şükür etmedi, dilimleri yutanlar da... Allah’a şükür etmek kabukları kemirene mi düşer?!”³²⁸

Fıkra 2

“Vaktiyle bir genç köylüyü de kasabaya, medrese tahsiline göndermişler; çocuğun kafası bir türlü Arapça tasrife yatmamış, elâman çekmiş, nihayet köyüne dönmüş. Bir gün odun yararken baltası sağlam, sert bir kütüğe rastladığından ne yapsa tahtayı ikiye bölemezmiş. Fakat gayreti kırılmamış, kendi kendine demiş ki: “Ulan, “darabe, yadribü”den de güç değilsin a? Elbette senin hakkından gelirim!”³²⁹

Fıkra 3

“Türk halkı yalnız Arapça öğretiminden dert yanmamış, tumturaklı Osmanlıca ile alay fırsatını da hiç kaçırmamıştır. O cinsten fıkralarımız arasında şunu pek beğenirim: Bir mektep hocası lûgat paralamadan konuşma Türkçesile meramını anlatan talebesini falakaya yatırır, eşek sudan gelinceye kadar döğermiş. Bir gün, mangaldan sıçrayan bir kıvılcım hocanın kavuğuna düşmüş ve sarığı yanmağa başlamış. Fakat bunu düpedüz haber vermek kimin haddine? Sarık yanadursun, talebeden biri, kitapları araştıra araştıra softanın istediği gibi bir cümle düzerek ezberlemiş, ayağa kalkmış, demiş ki:

“Ey hacei bimisâl ve ey üstadı zikemâl, bihikmeti Rabbi müteâl, narı mengâlden bir şerarei cevval sıçrayup seri alül âlinizdeki kavuğu iş'al eylemiştir!”

Hoca hemen elini başına atmış ve yerinden fırlamış:

“Ulan sarığın yandı desene!”³³⁰

Fıkra 4

³²⁸ Refik Halid Karay, *Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, s. 104.

³²⁹ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 80.

³³⁰ Refik Halid Karay, *Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, s. 122.

“ Ben o fikirdeyim ki meselâ “cemaziyelevvelini bilirim” sözüne dayanak olan fikra hakiki bir vakanın değil, zekâlı bir buluşun eseridir.

Hoş, her fırsatta tekrarladığımız bu sözün – her devirde o gibi fırsatlar fazlasiyle zuhur eder – dayandığı hikâyeyi bilen azdır; anlatıvereyim: Çarşı hamamının soyunma yerinde adamın biri bakar ki yanında soyunmakta olan müşterinin donu arkasında bir yazı: Cemaziyelevvel! Hayretler içinde kalır; düşünür, taşınır, nihayet meseleyi halleder. Bu müşteri devlet dairelerinin birinde evrak memurudur. Vaktiyle evrak Arabî aylar sırasına göre torbalara konur, torbalarda saklanırmış. Anlaşılan o dar gelirli ve gerçekten yoksul adamcağız torbalardan birini – tabîî yolunu bulup – aşırılmış ve don biçimine sokup bacaklarına geçirmiş. Geçirmiş ama damgayı silmeğe ya vakit yahut imkân bulamamış.

Gel zaman, git zaman bu torba donlu memurun şansı açılmış, Allah kendisine “yürü ya kulum” demiş olacak ki büyük bir mesnede ve servete konmuş; konunca da burnu büyümüş, yanına selevatla girilecek derecede bir azamet takınmış. Aksi gibi onu mâhut kıyafette gören zatın işi de bu, sonradan görme yüksek memura düşmesin mi? Huzuruna çıkıp da eski âşinalığa güvenerek iltifat beklerken bed muamele görünce nihayet kafası atmış:

“Be adam,” demiş, “ben senin cemaziyelevvelini bilirim!”³³¹

1.15.5. Atasözleri

Atasözü, Ömer Asım Aksoy tarafından “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler” olarak tanımlanmaktadır.³³²

Atasözleri Divanü Lügati’t-Türk’te Arapça mesel, Türkçe sav; Divan şiirinde ise daha çok mesel, darbimesel ve çoğulları olan emsal, durub-i emsal kelimeleriyle karşılanmıştır.

Atasözleri biçim olarak kalıplaşmış, kısa ve özlü, çoğu bir ya da iki cümleden oluşan, eskilerin tabiriyle meşhur sözler, mesellerdir. Atasözleri her ne kadar

³³¹ Karay, 151.

³³² Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978, c. I, s. 36.

kalıplaşmış ve değişmesi halinde özelliklerini yitiren bir ifade biçimi olsa da istisnaları vardır. Bölge ve ağızlarda atasözleri değişik biçimlere girebilir. Atasözlerinin en büyük özelliği genel bir kuralı içermesidir. Bu sözlerde milletlerin töre ve gelenekleri, inanışları, düşünüşleri, etkileyici bir üslûpla, sanatlı bir şekilde işlenmiştir. Refik Halid, 1941 yılında yayımlanan Vehbi Cem Aşkun'un "Sivas Folkloru" kitabından hareketle yazdığı "Türk Ata Sözlerinin Kıymeti" başlıklı yazıda atasözlerinin ulusluk özellikleriyle ilgili şunları söyler:

*"Hatta diyebiliriz ki, bir milletin tarihteki medeniyet ve terakki derecesine ölçü, kendi atalar sözüdür. Atalar sözünde o millet en belirgin karakterleri, mizacı ve zekâsile kendini gösterir. Türeme, sonradan görme, fütuhatsız, kültürsüz milletlerin atalar sözü bakımından yoksul olmalarını da tabii bulmalıyız."*³³³

Refik Halid, atasözlerine yazılarında oldukça fazla yer vermiştir. Bu kullanımların çoğu, görüşlerine daha fazla ifade kabiliyeti ve geçerlilik katma isteğiyledir. Ancak folklorik açıdan kıymetini muhafaza etmek ve kayıt altına almak amacıyla da atasözleriyle ilgili anekdotlar paylaşmıştır.³³⁴ Açıklamalarda sözlerin kimler için kullanıldığı, yaygın olduğu dönem, hikâyeleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu söz ve açıklamalardan bilinen kullanımlara ek bilgi içeren iki örnek aşağıya alınmıştır.

Kibarın düşkünü, keten giyer kış günü: Aksoy'un sözlüğünde "eşkıyanın, zürefanın, ihtiyarın, fukaranın düşkünü" kullanımları mevcuttur. Keten yerine de "beyaz ve hasa (patiska)" kelimeleri geçmektedir.³³⁵ Refik Halid, keten kumaşın kibar çevrelerinde yaygınlık kazanmasıyla atasözünün almış olduğu yeni şekli bildirmektedir.

"Asıl yazlık kumaş tiril tiril "keten" değil miydi? Bizim nesil keten devrinin ancak sonuna yetişmiştir. Daha önceleri varlıklı hanımlar keten elbiseler, beyler keten entarjler ve hepsi de keten çamaşırlar giyerler, keten çarşafly yataklarda yatarlar, keten

³³³ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Ahengi*, s. 567.

³³⁴ Tezde metni verilmeyen atasözlerinin kaynakları: Deveyi yük değil zelber yıkar, Deve bir pula pul olmazsa neylemeli: Refik Halid Karay, *Ağaç ve Ahlak*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 151; Eşek hoşaftan ne anlar: Refik Halid Karay, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 737; Kırk yıllık Kâni olur mu Yani: Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Ahengi*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 619.

³³⁵ Aksoy, 232.

*serili minderlerde oturlarmış. Samur kürk gibi bir de keten kumaş devri geçirmişiz. “Kıbarın düşkününü, keten giyer kış günü” o devirden kalma sözlerdendir.”*³³⁶

Haydan gelen huya gider: Refik Halid, kolay ve emeksiz kazanılan şeylerin elden kolay çıktığını vurgulamak üzere kullanılan sözün bilinen “Allah’tan gelen, Allah’a döner” açıklamasına farklı bir izah getirmiştir.

*“Bir rivayete göre “hay”, Ermeni, “huy” da Ermenicede Rum mânasına imiş ve söz Ermeninin kazandığını Rum alır, Türke nasibolmaz demesine gelirmiş. Sanmıyorum; zira bu mâna yukarıdaki kullanım şekline – kelimelerin Ermenicede mânaları olsa bile – uymuyor. Büyük bir ihtimalle “hay” gibi “huy” da “elfazı savtiye”dendir veya “nida”dır; bir asla da bağlamak mümkündür: Lûgatlarımızın Farsça olarak gösterdikleri “haya huy”un çalgıcı şamatası, “haya hay”ın ise matem feryadı demesine geldiğine bakılınca, ata sözü kelimelerde değişiklik yaparak “çalgı çağanak içinde kazanılan hayırsız para, matem iniltisine gider” anlamını belirtmek istemiştir. Netekim çocukluğumda o darbimeseli daha ziyade sonunu getiremeyip perişan hale düşen hafifmeşrep kadınlarla muhtekirler, mürtekipler, kumarbazlar, hovardalar hakkında söylerlerdi.”*³³⁷

1.15.6. Deyimler

Deyim, “Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları” olarak tanımlanmaktadır.³³⁸ Refik Halid, “deyim” teriminin önceden “tâbir” terimiyle karşılandığını belirterek deyimi, “asıl kastedtiğimiz mânayı daha vâzih ve parlak şekilde belirten, fakat başka mânaya geldiği sanılan söz topluluğu” şeklinde tanımlar.³³⁹ Deyimler biçim olarak kısa ve özlü olan, iki ya da daha fazla kelimededen meydana gelip sözcük öbeği ya da cümle halinde kalıp ifadelerdir.

Deyimler en çok birleşik sözcüklerle ve atasözleri ile karıştırılırlar. Sözcük öbeği şeklinde olan deyimler birleşik sözcükler kadar kaynaşmamışlardır. Öbeğin arasına başka dil ve anlatım unsurları girebilir. Deyimleri atasözlerinden ayıran en önemli husus

³³⁶ Refik Halid Karay, *Doğuştan Kadıncıl*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 270.

³³⁷ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Ahengi*, s. 629.

³³⁸ Aksoy, 49.

³³⁹ Karay, 257.

ise atasözlerinin genel bir kural içermesidir. Hayata dair belli bir görüş kazandırmak ister atasözü. Deyim ise mecazlı bir ifade biçimidir. Mecaz, atasözleri için olmazsa olmaz değildir. Ömer Asım Aksoy, geçmişte atasözleri üzerine yapılan çalışmalarda atasözleriyle birlikte deyimlerin, vecizelerin de bir örnek gösterildiğini sözlüğünün baş kısmındaki açıklamalarda belirtmektedir.³⁴⁰ Cumhuriyetten sonra biçimler üzerinde daha ayrıntılı durulmaya başlanmıştır. Refik Halid de deyimlerle ilgili yazılarında terimin doğru kullanımına, özelliklerine, atasözleri ve vecizelerden ayrılan yanlarına ve hikâyelerine değinmiştir. Deyimlerin hikâyelerine ayrı ayrı birçok kaynakta rastlanabilir. Refik Halid de bu konuda zengin kaynaklardan biridir. Karay, yazılarında yeri geldikçe deyimlerle ilgili anekdotları paylaşmıştır.³⁴¹ Deyimlerden bazıları açıklamalarıyla beraber aşağıya alınmıştır.

Cemaziyelevvelini bilmek: Refik Halid, birinin geçmişteki ahvalini bilmek anlamında kullanılan deyim hikâyesini vermiştir.

“Hoş, her fırsatta tekrarladığımız bu sözün – her devirde o gibi fırsatlar fazlasıyla zuhur eder – dayandığı hikâyeyi bile azdır; anlatıvereyim: Çarşı hamamının soyunma yerinde adamın biri bakar ki yanında soyunmakta olan müşterinin donu arkasında bir yazı: Cemaziyelevvel! Hayretler içinde kalır; düşünür, taşınır, nihayet meseleyi halleder. Bu müşteri devlet dairelerinin birinde evrak memurudur. Vaktiyle evrak Arabî aylar sırasına göre torbalara konur, torbalarda saklanırmış. Anlaşılan o dar gelimli ve gerçekten yoksul adamcağız torbalardan birini – tabîî yolunu bulup – aşırılmış ve don biçimine sokup bacaklarına geçirmiş. Geçirmiş ama damgayı silmeğe ya vakit yahut imkân bulamamış.

Gel zaman, git zaman bu torba donlu memurun şansı açılmış, Allah kendisine “yürü ya kulum” demiş olacak ki büyük bir mesnede ve servete konmuş; konunca da burnu büyümüş, yanına selevatla girilecek derecede bir azamet takınmış. Aksi gibi onu

³⁴⁰ Aksoy, 53-100.

³⁴¹ Tezde metni verilmeyen deyimlerin kaynakları: Tantuna gitmek: Refik Halid Karay, *Hep İstanbul*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 356; Deve tımarı, Deve hamur yutar gibi, Hecin devesi gibi salınmak, Salma deve gibi gezinmek: Refik Halid Karay, *Ağaç ve Ahlâk*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 151; Ahım şahım değil, Ali Paşa vergisi, Allah kerim yeri, Ayak uydurmak, Ayyuka çıkmak, Balta asmak, Deliye geçit yoklatmak, Deli Ayvaz Kürdistan’a gider gibi, Deli kızın çıtırı, Kazın ayağı öyle değil, Kıl pranga kızıl çengi, Küfelik olmak, Mekke mollasının oğlundan iyi mi bilirsin, Yaya kaldın Tatar ağası: Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 541, 548, 609, 613, 615, 623, 627, 633; Kalemini hokkasını toplamak, Mürekkep yalamak: Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 251; Temcit pilavı gibi: Refik Halid Karay, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 737.

mâhut kıyafette gören zatın işi de bu, sonradan görme yüksek memura düşmesin mi? Huzuruna çıkıp da eski âşinalığa güvenerek iltifat beklerken bed muamele görünce nihayet kafası atmış:

“Be adam,” demiş, “ben senin cemaziyelevvelini bilirim!”³⁴²

Fertik çekmek: Fertik çekmek deyimi tren taşımacılığının devreye girmesinden sonra yabancı işletmecilerin lügatinden lisanımıza geçerek “kaçmak” manasında kullanılan bir deyim halini almıştır.

“Fertiği çekmek” tâbiri bir vakitler Sirkeci – Çekmece banliyö katarlarında Rum memurların tren kalkarken hazır, tamam, gidiyor demesine haykırdıkları “fertik!” sözünden lisana malolmuştur.”³⁴³

Gözünden sürmeyi çekmek: Refik Halid, hırsızlıkta çok maharetli, hızlı olmak anlamında kullanılan deyim tarihi hikâyesini anlatmaktadır.

“Gözünden sürmeyi çekmek” sözündeki “göz”, - bir kere daha yazdığım gibi – eskiden gemi yapmak için kullanılan seren direklerinin konulduğu yer mânâsıdır; “sürme” de bu tahtaların adıdır. Vaktiyle, Haliç’te bir sürme hırsızlığı varmış; geceleyin gelirler, bu “göz”leri açıp “sürme”leri kayığın ardına bağlayarak yüzdüre yüzdüre usulcacık aşırırlarmış. Tabir, oradan kalmaz.”³⁴⁴

Hasıraltı Etmek: Refik Halid, bir işi haksız olarak yürütmek, örtbas etmek anlamında kullanılan deyim eski memur anlayışının bir yansıması olduğuna hükmeder.

“Lisanımızda haksızlığa uğratarak yürütülmiyen resmî muameleleri anlatmak için kullanılan “hasıraltı etmek” tâbiri memurların hasırlar üzerinde bağdaş kurup oturdukları devirden kalmış olsa gerek. Sonraları minderli sandalyeler başlayınca bu tâbir bazan “minderaltı etmek” şekline girmiştir. Şimdi o hale “dosyaaltı” denilse uygun düşer!”³⁴⁵

³⁴² Refik Halid Karay, *Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, (1. Baskı), Tuncay Birkan (Haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 151.

³⁴³ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 520.

³⁴⁴ Karay, 463.

³⁴⁵ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 470.

Karpuzdan, kavundan madalya takmak: Refik Halid, Osmanlı'nın son döneminde rütbe ve unvan bolluğu, israfı yaşandığını çeşitli yazılarında dile getirmiştir. Karay, deyimimin ortaya çıkmasına vesile olan hâlin Orta oyununda da işlendiğini belirtir.

“Bir de, zannederim eski devrin nişan ve madalya bolluğundan ilham alınarak “karpuzdan, kavundan madalya takmak” gibi bir söz kullanılırdı. Yapma pehlivanlar, mübalâğalı atıp tutanlar, yiğitlik taslayanlar, hiçten bir iş yapıp övünenler hakkında söylenirdi.

Çoktandır bu lâkırdıyı duymuyoruz.

Karpuzdan madalyayı biz sadece işitmişlerden değiliz, görenlerdeniz de... Mama mesiresinde Kavuklu Hamdi, daha önceleri Abdürrezzak orta oyunları verirken bir de “pehlivanlar”ı oynarlardı; aktörlerden her birinin pehlivan rolüne çıktığı ve Kavuklu'ya yenildiği bu oyunda – şimdi ismini hatırlamıyorum – iri yarı bir Ermeni sanatkâr göğsüne gerçek karpuzdan madalyalar, nişanlar takar, meydana öyle gelirdi...

Acaba yukarıdaki söz bu aktörün icadından sonra mı almış yürümüştür? Yoksa aktör mü o tâbirden ilham alarak kabuktan madalyalar takmıştır? Bilemem.”³⁴⁶

Kendini pabucu büyüğe okutmak / Mazhar Osman'a git: Refik Halid, akılsızca davrananlar için alaylı bir öğüt olarak kullanılan deyimimin dönüşüme uğramış şekli hakkında bilgi verir.

“Kendini Pabucubüyüğe okut!” sözü de – zahir türbelerin kapatılmasından ve o hastalıklarda ciddi tedavilere başvurulmasından ötürü – yerini “Mazhar Osman'a git!” telmihine bırakmış gibidir. “Pabucubüyük” ile “Mazhar Osman” arasında alınan bu mesafe büyük bir zihniyet değişikliğine ve irfan seviyesi yükselişine delâlet ettiği için hayırlıdır. Amma tabîdir ki içine “Pabucubüyük”ün karıştığı söz çok daha pitoresk, Şarkkâri bir manzarayı göze getirmesi itibarile başlı başına bir âlemdir!”³⁴⁷

Pandomim kopmak: Refik Halid, izleyiciler için eğlendirici bir durumun, kavganın çıkması anlamında kullanılan deyimimin tarihî açıklamasını yapmaktadır.

“Eskiden İstanbul'a birbiri ardından gelen at cambazhanesi kumpanyaları, yani şimdi kabul ettiğimiz ismiyle “sirk”ler son numara olarak muhakkak bir perdelik

³⁴⁶ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 602.

³⁴⁷ Karay, 602.

Pandomima oynarlardı. Sadece el, vücut, yüz hareketleriyle tek kelime kullanmadan oynandığı için o göçebe kumpanyalar uğradıkları çeşitli memleketlerin lisanını bilmedikleri halde ahalisini Pandomimalar sayesinde avutup eğlendirme yolunu bulurlar, müşterilerine bir de piyes seyrettirmiş olurlardı. Ayrıca her milletten gemicilerin uğradığı Galata semtinde de salaş tiyatrolar Pandomimaya büyük yer verirler, seyircileri kakkahadan kırar geçirirlerdi. Pandomima piyesleri ekseriyetle basit mevzulardan ibaretti; meselâ koca ava gider, evde kalan karısı içeriye dostunu alır, bir sebeple geri dönen avcı onları bastırır, bir kıyamettir kopardı. Lisanımıza “Pandomima kopmak”, yani eğlendirici bir kavga çıkmak sözü buradan gelmiştir; Pandomima piyeslerinin daima gürültülü bitmesinden!”³⁴⁸

1.15.7. Bilmeceler

Bilmeceler, “tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nev’inden mücerret kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir.”³⁴⁹ Türk edebiyatında bilmeceler hakkında ilk bilgiye Divanü Lügati’t-Türk’te yer verilmiştir. Günümüzde bilmece karşılığı olarak Türk lehçelerinde tapköklü kelimeler kullanılmaktadır. Türkiye’nin farklı yörelerinde ise bilmece anlamında mesel, metel, masal, tapmaca, bulmaca, hikâye, söz, dele, fıcık, gazelleme kelimeleri geçmektedir.

Bilmecelerin anonim olanları manzum ve mensur olmak üzere iki başlıkta incelenir. Mensur bilmeceler, secili anlatıma sahip olmasına rağmen hafızada yaşaması zor olduğu için manzum olanlara nispetle sayıları azdır. Ancak manzum bilmecelerdeki şiir unsurları da icrasındaki serbestlik nedeniyle tutarlılık göstermez.

Bireysel niteliklerini koruyan bilmecelerse divan şairleri ve âşıklar tarafından yazılanlardır. Klasik şairler tarafından 16. yüzyıldan itibaren yazılan ve tür özellikleriyle ayrılan muamma ve lugaz, âşık edebiyatında karışık olarak muamma ismi altında

³⁴⁸ Refik Halid Karay, *Güzel Sanat Suçları*, s. 282.

³⁴⁹ Şükrü Elçin, *Türk Bilmeceleri*, (1. Baskı), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 3.

yazılmıştır. Bilmeceler, araştırmalarda daha çok konularına yani içerdikleri cevaplarına göre tasnif edilmiştir.

Bilmecelerin eğlendirme işlevinden önce daha ciddi bir ihtiyaca cevap verdiği düşünölmektedir. Bilmecelerin kökenini ilkel toplumlardaki animistik görüşle açıklayanlara göre ilkel toplumlar, avlayacağı hayvanlardan düşüncelerini saklayabilmek adına üstü örtülü ifadelere başvurmuşlardır. Tabiattaki çeşitli ruhları aldatmak için de yine gizli ifadelere başvurulmuştur. Bilmecelerin geçmiş dönemlerine has bu benzetmelerle yüklü anlatımına günümüzde anlam vermeye çalışanlar, saf şiir örnekleriyle, şiirsel buluşlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Refik Halid de bilmecelerin çoğunun işaret ettikleri ile olan ilgileri açısından zayıf olduğunu, cevabını ağızdan ağıza işitmedikçe fikir yormakla bulunacak ustalıkta kurulmadığını belirtir. Ancak “Öbür taraftan bir kısım bilmecelerimiz de, delâlet ettiklerine pek uygun düşmedikleri halde, fikir hüneri vardır, tuhaf ve zekâlı buluşlardır.”³⁵⁰ diyerek bilmecelerin imge gücüne ve şiirselliğine vurgu yapar.

Bilmeceler geçmiş zamanda bir gelenek ile icra edilmekteydi. Büyükler uzun kış gecelerinde akşam oturmalarında, küçükler oyunlarında eğlenmek, zekâyı keskinleştirmek, muhabbeti artırmak vb. işlevleriyle bilmecelere başvurmaktaydı. Refik Halid, 1943 yılında yazdığı “Muamma, Lügaz ve Bilmeceler” başlıklı yazısında geleneğin eski işlevlerine ve 40’lı yılların kent yaşamında geleneğin ortadan kalktığına işaret etmekte; bilmece örnekleri vermektedir. Refik Halid’in yazısında geçen birkaç bilmece örneği aşağıda verilmiştir:

“Sarıdır safran gibi, okunur Kur’an gibi (Altın)

Bir ağacım var dalsız budaksız, tepesine bir kuş oturmuş, dilsiz dudaksız (Mum)

Çarşıdan alınmaz, mendile konulmaz, tadına doyulmaz (Uyku)

Bıaktım tekerlendi, öptüm şekerlendi, bal ile badem, bunu bilmez mi âdem (Karpuz)

Ağız var, dili yok; nefesi var, canı yok; derisi var, kanı yok (Körük)

Gırgır öter, kurbağa değil; kıvrılır yatar, yılan değil (Nargile)

Bir yorganım var, her yeri tutar, denizi tutmaz (Kar)

³⁵⁰ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 574.

Tıpış tıpış yürürsün, samur kürkün sürürsün; sen bir beye benzersin, niçin yayan yürürsün (Tavşan)”³⁵¹

1.15.8. Alkışlar

Alkış terimi ilk olarak Divanü Lügati't-Türk'te dua etme, övme anlamlarında geçmektedir. Sami Akalın, alkışı, Alkış kargış ile ilgili eserinde “*en kısa ve kestirme biçimiyle, iyi dilek bildiren söz*” olarak tanımlar.³⁵²

Alkışlar araştırmacılar tarafından genel olarak iki başlıkta tasnif edilmektedir. İlk grupta emir ve istek kipleriyle kurulmuş tek cümlelik kısa kalıp ifadeler içeren sözler yer alır. Bunlar günlük hayatta kullanılan nezaket ifadeleri olarak halk edebiyatı türü sayılmaz. İkinci gruptakiler ise bir tören bağlamında varlıklarını sürdüren, bu noktada söz sanatlarından da yararlanan alkışlardır. Bunlar anlatımlarındaki özen ve şiirsel buluşlarıyla halk edebiyatı türü sayılmaktadır.³⁵³ Ömer Asım Aksoy, bazı alkışların genel bir kural, öğüt içermekle atasözü; “*bir kavramı, ya hoş, çekici bir anlatımla, ya da sadece özel bir kalıp içinde*” ifade etmekle de deyim sayılabileceğini belirtir.³⁵⁴ Boratav da alkış, kargış ve atasözünün ortak niteliklerini sayarken bunların “*alay, şaka, oyun gibi güldürücü, eğlendirici öğeleri kabul etmeyen ağırbaşlı*” ifadeler olduğunu söyler. Bu ciddilik, kalıp ifadelerin kökenleriyle de ilgilidir. “*Bugün daha çok bir nezaket ve iyi dilek temennisi mahiyeti kazanmış olan alkışlar, dinî anlamdaki duaların kapladığı alanın içine girerek büyüsel mahiyetlerinden de sıyrılmışlardır.*”³⁵⁵

Refik Halid Karay, “Süngü ve Kemik” yazısında “süngüsü teprenmesin” alkışını açıklar:

“Bir kısım deyimlerimiz, tabirlerimiz vardır ki içinde geçen kelimelerin mânalarını ya hiç bilmeyiz yahut konu ile münasebetini iyice kestiremeyiz. Meselâ bir ölüden bahsederken halk ağzı “süngüsü teprenmesin” sözü gibi... “Mezarında süngüsü teprenmesin” diyenler mezarla ölüyü birbirine yakıştıracırlar, amma süngünün orada

³⁵¹ Karay, 574.

³⁵² L. Sami Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Halk Kültürü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1990, s. 28.

³⁵³ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 136.

³⁵⁴ Aksoy, 51.

³⁵⁵ Ali Duymaz, “Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar”, *Millî Folklor*, (45), 2000, s. 15.

ne aradığına akıl erdiremezler. Hele bahsi geçen rahmetli, süngü ile, silâhla ilişiği olmayan biri, bir kadınsa insan bu lâkırdıyı büsbütün yadırgar.

*Hâlbuki işin aslını ve sözün özünü bilse yadırgamaz. Zira “süngü” Türkçede “kemik” mânasına gelir.”*³⁵⁶

1.15.9. Mâniler

*“Mâniler, anonim Halk Edebiyatı mahsullerinin en yaygın olanlarından biridir. Türk hece vezninin çoklukla 7 veya 8’lisi ile dört mısralık bir “bütün” içinde kendine mahsus ezgisi ile söylenen manzumelere mâni adı verilmektedir.”*³⁵⁷ Mâni teriminin kökeni konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Terimin Arapça “ma’nâ” kelimesinin Farsça telaffuzu olan “mâ’nî”den geldiği ve Türkçe “man” kelimesine î nispet ekinin gelmesiyle oluştuğu şeklinde görüşler vardır.³⁵⁸ Fuad Köprülü, halk şiirimizdeki diğer türlerin tekâmül ile en eski nazım şekli olan mâniden doğduğunu ve mânilerin dört mısralık boyutuyla şiirimizde bir öz teşkil ettiğini belirtir.³⁵⁹

Mâniler, ilk iki dizede (konuyla ilgili ya da ilgisiz olsun) kalıp ifadeler içerir. İlk iki dize daha çok dinleyenleri mâniye hazırlama işlevi üstlendiği için “doldurma dize” olarak adlandırılır. İcracının dağarcığında hazır tuttuğu bu “doldurma dizeler”, sonraki iki dizeye şiirsel anlamda bütünlük içerdikçe mâni daha estetik görülmektedir. *“İlk iki dize, maninin anlam bakımından dış dünya ile ilişkisini, son iki dize ise vurgulanmak istenen duygu ve düşüncüyü sergilemeye çalışır. Bu iki bölüm birbirlerine ne kadar uyum gösterirlerse mani o kadar başarılı bir örnek sayılır.”*³⁶⁰ Refik Halid Karay da mânilerle ilgili “Yine Hıdrellez İle Alâkalı Bir Bahis” başlıklı yazısında ilk iki dizesi son iki mısra ile bütünlük oluşturan mânileri “zarif buluşlar” başlığı ile okuyucularına sunmaktadır.³⁶¹ Mânilerimiz arasına pek değersizlerin karıştığından yakınan Refik Halid, bunların ayıklanması gerektiğini belirtir.

Mânilerde konu çeşitliliği fazla olmakla birlikte en fazla işlenen tema sevgidir. *“Mâninin yapısı gereği toplum olaylarına ve siyasi konulara pek değinilmez. Bunlar*

³⁵⁶ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 375.

³⁵⁷ Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.7.

³⁵⁸ Mehmet Yardımcı, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*, (1. Baskı), Ürün Yayınları, Ankara 1998, s. 11.

³⁵⁹ Mehmet Fuad Köprülü, *Edebiyat araştırmaları II*, (1. Baskı), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2014, s. 251.

³⁶⁰ Nevzat Gözaydın, “Anonim Halk Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı*, III, (445-450), 1989, s. 6.

³⁶¹ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 263.

sevgi ile ilişkileri ölçüsünde mâninin yapısında yer alır."³⁶² "Bunda sosyal ve iktisâdî sebeplerin tesiri ile baskılar altında kalmış ergenlik çağı arzu ve emellerinin de rol oynadığı görülür."³⁶³ Mânilerin asıl icracıları kadınlardır. Çünkü günün toplumsal koşullarında mâni, genç kızlar ve kadınlar arasında ifade edilemeyişi sanatla açığa vurmada daha işlevseldir. Refik Halid Karay, mânilerin sevgi konusunu ve kadınlarla olan ilgisini "Türk Halkının Aşk Cıvıltısı" yazısında özlü bir şekilde ifade eder:

*"Mani, Türk halkının aşk cıvıltısıdır. Bu halk o şiirlerde başka hislerden ve heyecanlardan ziyade sevgiye yer verir. Onlarla aşkı öğer yahut dert yanar, yahut da sevgilisine derdini döker veya sevgilisinin güzelliğini anlatır."*³⁶⁴

Bu bağlamda daha çok kadınlar çevresinde yurdun çeşitli bölgelerinde icra gelenekleri oluşmuş ve sosyal iletişim işlevi mânilerle sağlanmıştır. Hıdrellez sabahı kışmet açmak için niyet çömleği ile mâni falına bakma, kadınlar arasında uzun kış gecelerinde "Herfene" diye tabir edilen sıra gezmelerinde "mani satma", düğün evine gelen konukları karşılamak için "karşılama manileri" söyleme gibi gelenekler oluşmuştur.

Mâniler, kullanım alanının çeşitliliği dikkate alınarak tasniflere tabi tutulmuştur. Pertev Naili Boratav, mânileri "söylenmesine vesile olan yerlere ve şartlara göre" 8'e ayırmıştır. "1. Niyet, fal (yorum) mânileri, 2. Sevda mânileri, 3. İş mânileri, 4. Bekçi ve davulcu mânileri, 5. İstanbul'da bazı sokak satıcılarının mânileri, 6. İstanbul Meydan Kahvehanelerinin cinaslı mânileri, 7. Doğu Anadolu'da hikâye mânileri, 8. Mektup mânileri."³⁶⁵

Mâniler, konularına ve yapılarına göre de sınıflandırılmıştır. Doğan Kaya'nın yaptığı konu tasnifinde mâniler 9 başlığa ayrılmıştır.³⁶⁶ Yapılarına göre ise mâniler: 7 heceli ve aaba düzeniyle kafiyelenen 4 mısralıklar, Düz / Tam mâni; ilk dizesinde cinas yapmak için kullanılmak üzere seçilen ayak 7 heceden az olduğu için Kesik / Cinaslı / Ayaklı mâni; ve mısra sayısı 4'ten fazla olan Yedekli / Artık mâniler olmak üzere 3'e ayrılarak incelenir.

³⁶² Yardımcı, 14.

³⁶³ Elçin, 7.

³⁶⁴ Karay, 257.

³⁶⁵ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 190-193.

³⁶⁶ Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri sözlüğü*, (2. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 166.

Refik Halid, 1943 yılında yazdığı “Türk Halkının Aşk Cıvıltısı”³⁶⁷, 1958’de yazdığı “Yine Hıdrellez ile Alâkalı Bir Bahis”³⁶⁸ ve 1952 tarihli “Mâni Çömleği”³⁶⁹ başlıklı yazılarında çocukluk günlerinin hıdrellez âdetlerinden bahsederken sözü mâniye getirir. Yazar, mâninin Türk toplumu, dili ve sanatı açısından kıymetine değinir; mâni örnekleri verir. 26 adet mâni örneğinin 24’ünde sevgi, 2’sinde tabiat konusu işlenmiştir. Refik Halid’in verdiği mânilerden birkaç örnek aşağıya alınmıştır.

*Ay altında sarı gül
Yarı konca, yarı gül
Tez açılır, tez solar
Olmasaydın bâri gül*

*Uzaklar seçilmiyor
Gönüldür, geçilmiyor
Gönül bir top ibrişim
Dolaşmıyor açılmıyor*

*Şu karşıda kız gezer
Âhu gibi göz süzer
Söylerken bülbül olur
Sünbül gibi saç çözer*

*Karşıdan atlı geçti
Nalı parlattı geçti
Herkeselâm verdi
Beni ağlattı geçti*

*Gök güvercin olayım
Gergefine konayım
Avcı çeker vurursa*

³⁶⁷ Karay, 257.

³⁶⁸ Karay, 263.

³⁶⁹ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 39.

*Dizlerinde öleyim*³⁷⁰

1.16. HALK TİYATROSU

Halk tiyatrosu köy ve şehir merkezli olmak üzere iki başlık altında ele alınmakta ve üst başlıkta geleneğe vurgu yapılmaktadır. “Batılı anlamdaki modern tiyatronun dışında kalan, Türk toplumunun geleneksel yapısı içinde ortaya çıkararak bu temel üzerinde süreklilik arz eden gösterim türlerinin tümü “geleneksel Türk tiyatrosu” terimiyle karşılanmaktadır.”³⁷¹

Köy çevresinde oynanan oyunlarda halk takvimine bağlı olarak törensel niteliklerin öne çıktığı, bunların değişime karşı dirençli ve güldürü ögesinin daha çok harekete bağlı olduğu gözlemlenmiştir. Halk tiyatrosunda ise ritüellerle olan ilişki kopmuş denebilir. Halk tiyatrosu, köy çevresindeki oyunların aksine daha çok büyük şehirlere ve özellikle de devlet başkenti olan İstanbul’a bağlı olarak gelişmiştir. Halk tiyatrosunun izleyici kitlelerini orta sınıf oluşturur.

Metin And, geleneksel Türk tiyatrosunun kaynaklarını “1) Yer, 2) Soy, 3) İmparatorluk, 4) Batılılaşma ve 5) İslâm” olarak göstermiştir.³⁷² Refik Halid, bu kaynaklardan İstanbul’a dolayısıyla “İmparatorluk” kaynağına halk tiyatrosu bağlamında dikkat çekmiştir.

İmparatorluğun bünyesinde çeşitli etnik grupların ve bunlar arasındaki ilişkilerin oldukça renklilik arz etmesi halk tiyatrosuna bir verimlilik katmıştır. “Denebilir ki Karagöz ve Ortaoyunu’nun en önemli özelliği ve ereği bir imparatorluk topluluğu içindeki çeşitli etnik grupların aralarındaki anlaşma güçlüğü ve bunun yarattığı gerilim ve güldürü ögesidir.”³⁷³ Bu renkli, ifade hürriyetinin görece geniş, sözlü kültür ortamının baskın olduğu devirlerde yetişen “çocuklar”, “öteki” ile tanış olmanın verdiği kompleksizlikle nükteli, sivri dilli, atılgan kişilikte yetişmektedirler. Refik Halid’in, “İstanbul çocuğu” olarak adlandırdığı imparatorluk başkentine ait tip de böyle bir tiptir. Ona göre İstanbul çocuğu halk tiyatrosunun da halk dil ve edebiyatının da membaıdır.

³⁷⁰ Refik Halid Karay, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, s. 257.

³⁷¹ Dilaver Düzgün, “Geleneksel Türk Tiyatrosu”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. XVII, s. 487-496.

³⁷² Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, (1. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 11.

³⁷³ And, 278.

“Karagöz, meddah, orta oyuncusu, kuklacı ve nihayet tulûat tiyatrocusu olarak çeşitli şubelerde çalışıp ün alan, nesillerce memlekete neş'e saçıp insanlığa büyük hayrı dokunan belli başlı halk sanatkârları da birer “İstanbul çocuğu”dur.”³⁷⁴

Gelişen Batı tiyatrosu karşısında aydınlar tarafından edep dışı olmakla itham edilip horlanan bu zümre, tür ayrımı gözetmeksizin zanaatkâr gibi mesleklerini ayakta tutmaya çalışmıştır. Zaten türler arasında da birliktelik ve geçişkenlik söz konusudur. “Geleneksel Türk tiyatrosu kapsamında ele alınan oyunları bir bütün olarak değerlendirdiğimizde bu oyunların kökenleri ve oluşum dönemlerindeki nitelikleri bakımından birbirleriyle iç içe olduğu görülür. Şartların değişmesi ve toplumun farklı kesimlerinin ilgisi doğrultusunda ayrı ayrı gelişme çizgisi izledikleri ve ancak son tekâmül noktasında birbirlerinden tamamen ayrıldıkları anlaşılır. Hatta bu türlerin birbirinden ayrıştıkları dönemlerde dahi aynı sanatçının birden fazla türü başarıyla sergilediği görülür.”³⁷⁵ “İstanbul çocukları”nın Refik Halid’in yazılarına konu olan farklı icra gelenekleri aşağıda ele alınmıştır.

1.16.1. Hokkabaz

“Hokkabaz dar anlamda hokkalarla oynayan, yani hokkaların altına koyduğu yuvarlakları yok eden, çoğaltan, onlara yer değiştiren gözbağcıdır.”³⁷⁶ Halk tiyatrosuna bağlı seyirlik türler içerisinde Meddah, Karagöz, Orta Oyunu ve Kukla sayılmaktadır. Bununla birlikte el çabukluğu, gözbağcılık oyunlarının yanı sıra Karagöz ve Orta oyununa benzer sözlü kısımları ile Hokkabazlık da dramatik türler içinde sayılmaktadır. Hokkabazlık, dünyadaki benzerlerinin aksine Türk geleneğinde dramatik öğeler içermektedir. “Bu bakımdan belki Türk hokkabazlığı bütün dünyada, bu özelliğiyle ayrılır: El çabukluğundan çok, dil çabukluğunu gerektirmesi.”³⁷⁷

Metin And, geleneğin başlatıcısının Sefarad Yahudileri olduğunu belirtir. Ancak başkentin ikliminde söyleşmeler Türk üslûbunda şekillenmiştir. Hokkabaz, Orta oyunu ile hem içerikte hem de dış unsurlarda benzer öğeler içerir. Hokkabaz ustasına Pişekâr denir. Yardımcısı Yardak ya da Yardakçı’dır. Elinde salladığı aksesuar da Orta

³⁷⁴ Refik Halid Karay, *Güzel Sanat Suçları*, s. 213.

³⁷⁵ Düzgün, 487-496.

³⁷⁶ Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, s. 35.

³⁷⁷ And, 35.

oyunundaki gibi “şakşak”tır. Yardak’ın görevi gülünçlüklerle seyircinin ilgisini kendi üzerine çekmek ve hokkabazın hokkalarla yahut başka nesnelere yaptığı oyunun hilesini örtmektir.³⁷⁸

Hokkabazlığı daha çok Yahudiler icra etmektedirler. Musahipzade Celâl hokkabazların meşhurlarını sayar: *“Bu Musevi’lere mahsus bir sanattı ve sekiz, on kişiye münhasır gibiydi. Portakal-oğlu, Karanfil-oğlu, Yaprakçı-oğlu, Bezaz-oğlu, Endam-oğlu, Çiçekçi-oğlu gibi meşhurları vardır.”*³⁷⁹ Oyunda güldürü unsurunun el becerisine ve harekete bağlı olması mesleğin zorluklarından. Sermed Muhtar Alus da hokkabazlığın zorluklarından bahsetmiştir: *“O devirde ekmeğini kazananların serfirazı, hayvanlarda taş taşıyan acem eşekleri, insanlarda da hiç şüphesiz hokkabazlardı.”*³⁸⁰

Refik Halid de “Cinas San’atı” başlıklı yazısında hokkabazlıkta İstanbul Yahudilerinin rolüne, Türkçeyi telaffuzlarındaki maharete, konuştukları Türkçe ile ortaya çıkan güldürü unsuruna ve Türk folklorunda bu zümrenin rolüne değinir.

“Daha sonrası var: Yahudi hokkabazlar telâffuzca acaip, fakat İstanbul dilinin her türlü inceliklerini bilen gayet cinaslı Türkçelerle asırlarca avam ve havası eğlendirmişlerdir. Hokkabaz muhavere ve türküleri – mademki uzun yıllar İstanbullu gibi konuşma hususunda keskin ve oynak bir unsurun teveccühünü kazandı, sünnet ve yatağındaki küçüğünden köşe minderindeki büyüğüne kadar herkesi katılırcasına güldürdü, kendisini beğendirdi, arattı ve şimdi bizlere de eksikliğini duyuruyor – folklor bakımından şüphesiz yabana atılamaz.

*“Lakırdı yutturmak” diye tanıdığımız kelime ve zekâ marifeti Karagöz ve ortaoyununun esaslarındandır; eski İstanbul Yahudisi ise o marifette, hem hokkabaz, hem sühendan olarak eşsizdir ve bununla meşhurdur.”*³⁸¹

1.16.2. Orta Oyunu

Orta oyunu, seyircilerle çevrili “Palanga” adı verilen bir meydanda doğaçlama olarak canlı oyuncularla oynanan içeriğinde müzik, dans, şarkı, taklit öğeleri bulunan geleneksel seyirlik bir oyundur. Oyunun ortaya çıkış tarihini, adını ve kesin şeklini

³⁷⁸ And, 36.

³⁷⁹ Celâl Musahipzade, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 69.

³⁸⁰ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, (1. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 50.

³⁸¹ Refik Halid Karay, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, s. 213.

aldığı 19. yüzyıl kabul edenler vardır. Ancak Orta oyunu icraları başka adlar altında 16. yüzyıla dek götürülebilir. *“Orta oyunu adına rastladığımız ilk belge 1834 tarihlidir. Ancak bundan önce de başka adlar, Kol oyunu, Meydan oyunu, Taklit oyun gibi adlar altında çok eskilere uzanmaktadır.”*³⁸²

Refik Halid, Osmanlı’da sahne komiklerine nekre, udhûkeperdaz, paskal, soytarı ve son yarım asırlık dönemde de komik dendiğini orta oyuncusu Abdürrezzak’ın şahsında “Udhûkeperdaz Hakkında” başlıklı yazısında anlatmaktadır:

*“Arapça “idhâk” kelimesi güldürmek, güldürülmek mânasına gelir; biz bundan bir “udhûke” sözü almışız ki gülmeğe sebep olan, gülünecek şey demesinedir; sonra da tutup eski sahne komiklerine “udhûkeperdaz” ismini yakıştırmışız. Okuma yazması kit, hattâ bir kısmı tamamiyle ümmî, bu biçare sanatkârlar kendilerine verilen o sıfatı elbette garipseler ve hiç şüphesiz mânasını bilmeden taşırlardı. Halk da bilmediği gibi doğru telâffuzile de okuyamazdı. İşte komik Abdürrezzak’ın asıl unvanı bir kelime daha ilâvesile “udhûkeperdaz-ı şehir” idi. Hâlbuki halk önceleri “komik” sözüne mukabil bir “nekre” lâfi uydurmuştu; tuhaf söz söyleyen, tuhaflik eden adamlara “nekre” der, çıkardı. Daha avamcası “paskal” ve daha âdisi “soytarı” idi. “Komik”, ancak yarım asırdan beri lisanımıza girip taammüm eden kelimelerdendir.”*³⁸³

Metin And, geleneksel tiyatrodaki siyasal eleştiri var mı sorusu üzerinde çok durduğunu ve varlığını kanıtlayan delillere ulaştığını devrin seyyahlarının, araştırmacılarının notlarından aktarmaktadır.³⁸⁴ Yazara göre geleneksel tiyatrodaki denetiminin zorluğu, çeşitli nedenlerle edinmiş olduğu dokunulmazlık tiyatrodaki siyasal eleştirinin görünmesini sağlamıştır. Yine yazarın aktardığına göre II. Abdülhamit idaresi altında ve batı tiyatrosu karşısında aydınlar tarafından (Celal Mukaddimesi) ahlaki açıdan sorgulanan geleneksel tiyatro baskı altına alınmaya çalışılmış; bunda da başarılı olunmuştur. Bu noktada geleneksel tiyatro üzerindeki baskıya dikkat çeken efsane ya da gerçek benzer içeriklerde fıkralarla karşılaşılır. Bunlardan birini orta oyuncusu Abdürrezzak’ın başından geçen hikâyeye olarak Refik Halid “Udhûkeperdaz Hakkında” yazısında anlatmaktadır:

³⁸² Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, s. 63.

³⁸³ Refik Halid Karay, *Cihangir Dalkavuşu Tarihi*, s. 380.

³⁸⁴ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, (1. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 128-139.

“Her ne ise, geçen gün gazetemizde eski sahne komiklerinden bahsedilirken meşhur Abdürrazak’ın Yıldız Sarayı’nda iken “gadabi şâhâne”ye uğraması sebebi de yazılmıştı: Rivayete göre oyunda “Yıldız – efendim – efendimiz” gibi kelimeleri kullanmaması padişah tarafından bilvasıta ihtar edilmiş de o da sert cevap vermiş, kovulmuş. Benim bildiğim ve doğruluğuna inandığım böyle değildir. Zaten Abdürrazak’ın iradei padişahiye karşı kafa tutması da imkânsızdı. Nerede o celâdet, zavallıda! Nekbete, yani gözden düşmeğe uğraması sebebi şu idi: Mensup olduğu bölüğün maaşları bir müddet verilmemiş; huzurda oyun sırası münasip bir sözle padişaha telmihte bulunmasını arkadaşları kendisinden rica etmişler. Saf adam, merhametli adam... İşin ehemmiyetini kavrayamamış, ölçüyü aşmış ve sahnede ayaktan güçlükle çekilen bir çizme dolayısıyla demiş ki: “Bu çizme de bizim muzika bölüğünün maaşları gibi bir türlü çıkmıyor!” Padişah gadab etmiş, Abdürrazak’ı bir daha karşısında oynatmamış. Fakat vazifesine nihayet vermemiş, bölükten ve saraydan kovmamıştır.”³⁸⁵

Ahmet Rasim de Mehmet Efendi adlı bir Karagözcünün Abdülhamit’le olan hatırasını “Muharrir Bu Ya!” adlı eserine almıştır. Anıya, Refik Halid’in anlattığı anekdotla birlikte bakılınca dönem tiyatrosu ile idare arasında efsaneleşen bir ilişki görülmektedir. Karagözcü Mehmet Efendi “aya bak, yıldıza bak” ifadesindeki “yıldız”ı Abdülhamit’in izleyiciler arasında olduğunu görerek hava şeklinde değiştirdiğini belirtir.³⁸⁶

1.16.3. Meddah

Meddah, Türk hikâye geleneğinde hikâye, kıssa anlatan ya da okuyan kişilere verilen addır. Meddah terimi methedici, övücü anlamlarına gelmektedir. Meddahlar anlattıkları hikâyelerle “gerçekçi halk hikâyeleri” olarak tarif edilen bir anlatı türü meydana getirmişlerdir. Bununla birlikte “meddah”, geleneksel tiyatroya ait bir tür de sayılmaktadır. Meddah, mimik ve şive taklitleriyle bir olayı sahnede canlandıran aktördür. Meddahın diğer seyirlik türlerden ayrılan yönü güldürme dışında da seyircide duygu hali yaratabilmesidir. Türk, İran, Arap anlatı geleneği, İslâm kaynakları, sosyal hayat ve anlatı tekniği ona bu imkânı verir. “Meddah, seçtiği konulara göre seyircide

³⁸⁵ Karay, 380.

³⁸⁶ Ahmed Râsim, *Muharrir Bu Ya*, MEB Yayınları, Ankara 1969, s. 67.

coşkunluk, üzüntü, acıma duyguları yaratır, kişileriyle seyirci arasında bir duygudaşlık bağı, bir özdeşleşme ilintisi kurabilir.”³⁸⁷

Refik Halid’in çocukluk ve ilk gençlik yıllarının geçtiği konak hayatı, ona, babasının yüksek memur olması hasebiyle çeşitli etnik kimliklerin bir arada olduğu (dadi, halayık, bahçıvan) zengin bir ev içi sosyal hayatı sağlamıştır. Meddahlar da bu konak hayatındaki eğlence unsurlarındandır. Yukarıda bahsedilen meddahların yarattığı seyirci ile özdeşleşme halini ve farklı etnik unsurların ilişkilerinden doğan güldürüyü, Refik Halid, “Dün Beyden Bay Bugüne Birinci Mektup” başlıklı geçmişe dair anekdotlar paylaştığı yazısında kaydetmiştir:

“Evimize meddah gelir, taklitle hikâyeler söylerdi... Meddah Aşkî ile Sururî. Kadınlar onları paravan ardından dinlerlerdi. Zenci taklidine Sudanlı bacım Kademhâyi Kalfa kızardı, babaları tutmasından korkardık. Zira bir, iki kere başka sebeplerle tutmuştu, gözleri dönmüş, ağzı köpürmüş, kendisini yerden yere atmıştı. Kastamonulu taklidine de lala tutulurdu ama temkinli olduğundan öfkesini açığa vurmazdı. Arnavut taklidinde o memleketli bahçıvanlar, kendi taklitlerinin yapıldığını bereket fark edemezlerdi! Nevreste Dadi, meddahın peltek peltek, işveli cilveli Çerkez halâyık konuşmasından âdeta millet nâmına böbürlenirdi.

Evde bir de Kürd Esat Ağa vardı, Aşkî Efendi hakkında galiba iyi niyet beslemezdi; belki de hayalinde ona pusu kurar, bir dağ yamacında sırtına iki martin kurşunu yerleştirdi!”³⁸⁸

1.17. HALK MÜZİĞİ VE MÜZİK ARAÇLARI

1.17.1. Davul

Davul, Türk halkının milli çalgısı olarak görülmektedir. Şiirin, müziğin doğuş aşamasında dinsel ve büyüsel nitelik arz ettiği gibi davul da başlangıçta ritüel amaçlı kullanılmıştır. Davul, “şamanı dünyanın merkezine taşımak veya havada uçmasını sağlamak için olsun, ruhları çağırmak ve hapsetmek için olsun, nihayet gürültüsüyle şamanın işine yoğunlaşmasını ve içinde dolaşmağa hazırlandığı manevî âlemle temasa

³⁸⁷ And, 69.

³⁸⁸ Refik Halid Karay, *Pek İyi Hatırlarım*, s. 139.

gelmesini sağlamak için olsun, şamanlık seansının yürümesi için vazgeçilmez bir öğedir."³⁸⁹ Halk, davulun bu törensel niteliğini hiç unutmadığı için olsa gerek yakın zamana kadar ay ve güneş tutulmasını Tanrı'dan bildiğinde onun gönlünü hoş edecek davranışlar, doğaüstü güçlerin, kötü ruhların eseri bildiğinde ise davul ve teneke çalmak gibi gürültüyle korkutma davranışları sergilemiştir. Düğünlerde silah atmak, davul çalmak da aynı psikolojinin eseridir. Bu suretle davul, neşeli ya da acılı olsun toplumu ilgilendiren vakaların duyurma, eğlendirme ve neredeyse kutsama aracıdır.

Refik Halid, Cumhuriyet sonrasında iptidai bir çalgı aleti olarak görülüp gözden düşürülen davulun hak ettiği değeri tekrar kazanması için davul hakkında yazılar kaleme almıştır. "Bayram Sesi, Şenlik Sesi: Davul"³⁹⁰, "Ettekrarü Ahsen Kabilinden"³⁹¹, "Yine Davul Sesi"³⁹², "Bir Sesin Hâtrası"³⁹³ yazarın davulla ilgili olan yazılarından.

Yazar, "Bayram Sesi Şenlik Sesi" başlıklı yazıda davulun milliliğine ve kutluluğuna vurgu yapar: "*Millî ruhu heyecana getiren ses – her ne olursa olsun, modern şekle ve ahenge uysun, uymasın – kutlu ve lüzumludur. O halkın sesidir ve halkın sesi – Latince bir sözün de belirttiği gibi – "Hak"ın sesidir.*"³⁹⁴ "Ettekrarü Ahsen Kabilinden" adlı yazıda ise davulun folklorumuzdaki önemine değinir: "*Köy düğünleri, at yarışları, pehlivan güreşleri, yolcu karşılayış, zafer kutlayış, askere çağırılış – biz askere gidişe de şenlik mahiyeti veren bir milletiz – gibi bütün topluluklarda ve his birleşmesinde davulun rolü vardır.*"³⁹⁵

³⁸⁹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 199-200.

³⁹⁰ Refik Halid Karay, *Güzel Sanat Suçları*, s. 145.

³⁹¹ Karay, 147.

³⁹² Karay, 171.

³⁹³ Refik Halid Karay, *Elli Yıl Önceki*, s. 98.

³⁹⁴ Refik Halid Karay, *Güzel Sanat Suçları*, s. 145.

³⁹⁵ Karay, 147.

SONUÇ

Refik Halid Karay'ın 1938-1965 yıllarını kapsayan “Memleket Yazıları” dizisinde bir araya getirilmiş gazete yazıları yayınevi tarafından temalarına göre ayrılarak on sekiz kitap halinde yayımlanmıştır. Yayınevi, serinin son kitabı olan “Atatürk’e Eğilen Bir Sürgün”ün baş kısmında yer alan “Memleket Yazıları’nın Ardından Birkaç Kişisel Not ve Teşekkürler” başlığında Refik Halid’e ait gözden kaçan yazıların da bulunduğunu, bu yazıların yeni baskılarda ilgili ciltlere ekleneceğini belirtmektedir. Dolayısıyla dizinin on sekizinci kitaptan sonra devamı gelmeyeceği açıklanmıştır.

“Memleket Yazıları” temalarına göre ayrıldığı için dizi içerisinde doğal olarak bazı kitaplarda folklor unsuru zenginken dizinin bazı kitaplarında Türk folkloruna dair bilgi bulunmamaktadır. Yazarın 1956-1957 yurtdışı seyahat yazılarını içeren onuncu kitabı “Bir Denizden Bir Denize”de Türk folklor unsuruna rastlanmamıştır.

Refik Halid’in İstanbul, mutfak kültürü, hatıra, yurt içi gezi yazıları, tabiat, edebiyat, Türkçe, sanat, tarih, mizah temaları ile ayrı başlıklar altında toplanan serinin diğer kitaplarında folklor unsuru oldukça zengindir.

Refik Halid, folkloru yeri gelmişken söylenen sözler kabilinden değil, unutulmasından korktuğu için kayıt altına almıştır. Araştırmacıların bu notları bir gün toparlayacağını umut etmektedir. Kendisini de dâhil ederek eserlerinde folklor unsuru bolca bulunan yazarları yazılarında anmakta, araştırmacılara tavsiyelerde bulunmaktadır.

Refik Halid, halk edebiyatının türleri hakkında derin bilgiye sahiptir. Yazar, tür tanımında, tasnifinde, tartışmalı türler hakkında yorumda bulunur. Özellikle mani, fıkra, atasözü, deyim ve argo hakkında birçok yazı yazmıştır. Ancak masal, efsane, hikâye, fıkra metinlerini verirken efsane yerine masal, masal yerine hikâye terimini tercih ettiği de olur. İstanbul’da bayram âdetleri, inanışlar ve unutulmuş meslekler yazılarına konu olmuştur. Yazarın Türk mutfağı hakkında bir kitap yazmayı arzu edecek kadar mutfağa derin ilgisi vardır. Yazar, Türk mutfağına düşkünlüğü nedeniyle sürgün hayatında mutfağa girdiğini, memleket hasretini mutfakla giderdiğini belirtmektedir.

Refik Halid’in folklorla dair birikimi daha çok İstanbul merkezlidir. Devrin aristokrat bir ailesine mensup olan yazar, İstanbul konak hayatının âdet ve geleneklerini

yakından tanıma imkânına sahiptir. Refik Halid, sürgün hayatında Anadolu halk kültürüyle tanışmıştır. Yazılarında iki kültürün arka planında yatan toplumsal gerçekleri karşılaştırır. Örneğin Türk mutfağını saray, İstanbul ve Anadolu halk mutfağı şeklinde üçe ayırırken ilkinin şatafatlı ve masraflı, ikincisini İstanbul'un etnik çeşitliliğini dikkate alarak hokkabazca, üçüncüsünü kaba görünümü altında besleyici ve toplumcu bulur. Ona göre İstanbul simit, Anadolu ise dürüm çocuğudur. Anadolu'da gördüğü ekmek çeşitlerini sıralarken bunların iptidai ekmekler olduğunu, göçebe toplumlara uygun olarak çatal kaşiksız, ele yemek bulaşmadan yeme imkânını sağladıklarını söyler. Yazar, Anadolu folkloruyla ilgili birikimi daha çok halk mutfağında, hekimliğinde, zoolojisinde, meteorolojisinde, ölçüsünde ve ağızlarında yansıtmıştır. Refik Halid'in yazılarında konu edindiği kalıp sözlerden özellikle deyim, argo ve lakaplar, geçiş dönemi âdetleri, bayram ve törenlerle ilgili âdetler, bazı inanışlar, meslekler, halk mutfağı, halk tiyatrosu onun yaşamının ve İstanbul'un bir parçasıdır. Yazar, bir argo kelimenin, lakabın hangi çevrede ortaya çıkıp yaygınlaştığını ve gündemden düştüğü zamanı ayrıntısıyla vermektedir. Kimi âdetlerin, inanışların hikmet içerdiğini belirterek sosyal, iktisadi bir işleve karşılık geldiğini söylemekte ve devamından yanadır.

Batılılaşma hareketlerinin Türk kültürü üzerindeki etkileri bilinmektedir. Ancak belirli bazı vakaların da geleneksel İstanbul yaşamı, folkloru, dolayısıyla Türk kültüründe geri dönüşümü imkânsız bir etkide bulunduğunu Refik Halid anlatmaktadır. Karay, tarihe mim koymamız lazım diyerek Çarlık Rusya'sından kaçıp İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslarla birlikte İstanbul âdet ve geleneklerinin sarsıldığını söylemektedir. Refik Halid'e göre Ruslar, İstanbul'da lokantacılığa, pastacılığa başlayarak Türk mutfağında dönüşüme sebep olmuş; İstanbul eğlence hayatına "haraşo"ların girmesiyle geleneksel eğlence anlayışı değişmiştir. Yazar, Şişli ve Beyoğlu'nun kesif şekilde Müslüman nüfusu barındırmaya başlamasını Ruslara bağlamaktadır. Dolayısıyla etnik ve dini kaygılarla bölünmüş; her unsurun kendi bünyesinde geleneklerini yaşattığı mahalle anlayışından modern anlamdaki heterojen kent yaşamına dönüşümde Rusların da etkisinin olduğu yazarın tespitlerinden anlaşılmaktadır. Bunun yanında halk taşıtlarının yaygınlaşmasıyla şehrin birbirinden habersiz ahalisi kaynaşmış; yazarın tehlikeli ve yabancı bölge idi dediği bankacılık ile geleneksel iktisat anlayışı değişmiştir. Kısacası yazarın satır aralarında verdiği

bilgilerden Türk folklorunun yüzyıllarca ağır giden yürüyüş temposunun bu çağda hangi etkilerle hız kazandığı görülmektedir.

Refik Halid'in yalnız gazete yazılarının incelendiği bu tezde edinilen tecrübe göstermiştir ki Refik Halid, folklor araştırmalarında dikkate alınması gereken bir yazardır.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan, *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.
- Aça, Mustafa, “Halk Bilgisinin Takvim, Mevsim/İklim, Çevre, Sağaltma ve Hukuka Dönük Temsilleri”, Mustafa Aça (Ed.), *Halk Bilimi El Kitabı*, (1. Baskı), (ss. 559-593), Kömen Yayınları, Konya 2016.
- Ahmed Râsim, *Muharrir Bu Ya*, MEB Yayınları, Ankara 1969.
- Akalın, L. Sami, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Halk Kültürü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1990.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978.
- Aktaş, Şerif, *Refik Halit Karay*, TDK Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2014.
- Aktunç, Hulki, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, (1. Baskı), YKY, İstanbul 1998.
- And, Metin, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970.
- And, Metin, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, (1. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1969.
- Aslan, Ferhat, “İstanbul’da Hıdrellez Geleneğinin Geçmişi, Bugünü ve Yarını: Ahırkapı Örneği”, *Folklor/Edebiyat*, 18 (71), 2012, 201-235.
- Bayrı, Mehmet Halit, *İstanbul Folkloru*, (2. Baskı), A. Eser Yayınları, İstanbul 1972.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, (2. Baskı), Gerçek Yayınları, İstanbul 1984.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, (3. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Çay, Abdulhalûk, *Türk Ergenekon Bayramı Nevrûz*, (1. Baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.

- Çobanoğlu, Özkul, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Devellioğlu, Ferit, *Türk Argosu*, (6. Baskı), Aydın Kitabevi, Ankara 1980.
- Dilçin, Dehri, *Edebiyatımızda Atasözleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2000.
- Duman, Mustafa, *İstanbul Efsaneleri*, (1. Baskı), Heyamola Yayınları, İstanbul 2010.
- Duymaz, Ali, “Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar”, *Millî Folklor*, (45), 2000, 15-21.
- Düzgün, Dilaver, “Geleneksel Türk Tiyatrosu”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVII, 487-496.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Elçin, Şükrü, *Türk Bilmeceleri*, (1. Baskı), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Elçin, Şükrü, *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm*, (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 2009.
- Ergun, Pervin, “Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler”, *Milli Folklor*, (100), 2013, 134-148.
- Frazer, J. G., *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*, (1. Baskı), YKY, İstanbul 2017.
- Göktaş, Uğur, “Hamallar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, III, 535-536.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Tanzimat Dönemine Değin Mektup”, *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, (274), 1974, 17-23.
- Gözaydın, Nevzat, “Anonim Halk Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı*, III (445-450), 1989, 1-35.
- Güvenç, Ahmet Özgür, “Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41), 2009, 85-97.

- Güvenç, Ahmet Özgür, *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mizahi Destanlar*, (1. Baskı), Gece Kitaplığı, Ankara 2015.
- Hançerlioğlu, Orhan, *İslâm İnançları Sözlüğü*, (1. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- Işın, Ekrem, “19. yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, II, 538-572.
- Kabak, Turgay, “Beslenme ve Mutfak Ekseninde Somut Kültürel Unsurlar”, Mustafa Aça (Ed.), *Halk Bilimi El Kitabı*, (1. Baskı), (ss. 383-393), Kömen Yayınları, Konya 2016.
- Karay, Refik Halid, *Ağaç ve Ahlâk*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015.
- Karay, Refik Halid, *Atatürk’e Eğilen Bir Sürgün*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.
- Karay, Refik Halid, *Bir Denizden Bir Denize*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015.
- Karay, Refik Halid, *Bu Gazeteciler*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014.
- Karay, Refik Halid, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- Karay, Refik Halid, *Doğuştan Kadıncıl*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014.
- Karay, Refik Halid, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014.
- Karay, Refik Halid, *Elli Yıl Önceki*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.
- Karay, Refik Halid, *Güzel Sanat Suçları*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- Karay, Refik Halid, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015.

- Karay, Refik Halid, *Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- Karay, Refik Halid, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014.
- Karay, Refik Halid, *Mutfak Zevkinin Son Günleri*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015.
- Karay, Refik Halid, *Pek İyi Hatırlarım*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014.
- Karay, Refik Halid, *Sulhte Cimri Harpte Müsrif*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.
- Karay, Refik Halid, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.
- Karay, Refik Halid, Tuncay Birkan (Haz.), *Hep İstanbul*, (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- Karay, Refik Halid, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, Tuncay Birkan (Haz.), (1. Baskı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.
- Kaya, Doğan, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri sözlüğü*, (2. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- Kayserilioğlu, R. Sertaç, "Tramvay", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, VII, 299-300.
- Koçu, Reşad Ekrem, "Araba, Arabacı", *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1959, II, 902-918.
- Korkmaz, Zeynep, "Halk Etimolojisi ve Folklor", Nail Tan (Haz.) I. *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (ss. I, 185-194), Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1976.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Edebiyat araştırmaları II*, (1. Baskı), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2014.
- Musahipzade, Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

- Nas, Emine, “Türk Halk Resminde Eklektik Bir Üslup: Camaltı Resimler”, *Millî Folklor*, (112), 2016, 95-106.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, (3. Baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1999.
- Örnek, Sedat Veyis, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1971.
- Örnek, Sedat Veyis, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtil İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1966.
- Örnek, Sedat Veyis, *Türk Halkbilimi*, (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (4. Baskı), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, (2. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*, (7. Baskı), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçenin Argo sözlüğü*, (1. Baskı), Özgür Yayınları, İstanbul 1996.
- Sakaoğlu, Necdet, “Surre Alayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, VII, 80-81.
- Sakaoğlu, Saim, *Anadolu – Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1980.
- Sakaoğlu, Saim, *Masal Araştırmaları*, (4. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- Sakaoğlu, Saim, *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, (5. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Seyidoğlu, Bilge, *Erzurum Efsaneleri*, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1985.
- Siyavuşgil, Sabri Esat, *İstanbulda Karagöz ve Karagözde İstanbul*, İstanbul Eminönü Halkevi Neşriyatı, İstanbul 1938.

- Şenel, Mustafa, “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ölçü Birimleri”, *Karadeniz*, (12), 2011, 80-93.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (9. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Tanyu, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, (1. Baskı), Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1967.
- Uludağ, Süleyman, “Tasavvuf ve Halk İnancı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 409-411.
- Ülkütaşır, M. Şakir, “Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırma”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, (3), 1976, 305-328.
- Yardımcı, Mehmet, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*, (1. Baskı), Ürün Yayınları, Ankara 1998.
- Yıldırım, Dursun, *Türk Edebiyatında Bektâşi Tipine Bağlı Fıkralar*, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1976.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Fatih Köksal
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzincan, 26.04.1986
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Balıkesir Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	koksalfatih@outlook.com
Tarih	2019